

2020 / 2021

MŁODZI LUDZIE W POLSCE

MIĘDZY ROZCZAROWANIEM
PAŃSTWEM A NADZIEJĄ NA
LEPSZE ŻYCIE

SPIS TREŚCI

1	STRESZCZENIE	4
2	WPROWADZENIE	8
3	METODOLOGIA I PRÓBA	10
4	PODSTAWOWA CHARAKTERYSTYKA I GŁÓWNE TENDENCJE DEMOGRAFICZNE	12
5	MŁODZI LUDZIE A EDUKACJA	14
6	ZATRUDNIENIE I MOBILNOŚĆ	20
7	ŻYCIE RODZINNE I PRZYJAŻNIE	30
8	WARTOŚCI, POSTAWY I POGLĄDY	34
9	POSTAWY POLITYCZNE I UCZESTNICTWO W ŻYCIU POLITYCZNYM	42
10	WNIOSKI KOŃCOWE	58
11	BIBLIOGRAFIA	60
12	SPIS WYKRESÓW	66
13	O BADANIACH MŁODZIEŻY REALIZOWANYCH PRZEZ FUNDACJĘ IM. FRIEDRICHA EBERTA	68

1

STRESZCZENIE

Badanie ankietowe oraz wywiady indywidualne i zogniskowane wywiady grupowe z młodymi ludźmi (15-29 lat) przeprowadzono w 2021 roku. Badania dotyczyły wielu zagadnień związanych z doświadczeniami i aspiracjami młodych Polek i Polaków w różnych obszarach życia: edukacja, zatrudnienie, uczestnictwo w życiu politycznym, relacje rodzinne, postawy i wartości. Analizując zebrane dane, sformułowano następujące główne wnioski:

- Młodzi Polacy nie zawsze mają łatwy start w dorosłe życie. Tylko 15 proc. badanych stwierdziła, że starcza im pieniędzy na wszystko, czego potrzebują. Przy czym 69 proc. deklaruje dobrą lub niezłą sytuację materialną, pozycjonując się mniej więcej pośrodku skali socjoekonomicznej. Jedna trzecia osób w wieku 25-29 lat pozostaje we wspólnym gospodarstwie domowym z rodzicami. Z drugiej strony tylko połowa młodych Polek i Polaków widzi swoją przyszłość w związku małżeńskim, jako osoby wychowujące dzieci.
- Mimo, że 60 proc. respondentów kształciła się, byli oni raczej niezadowoleni z jakości tego kształcenia, przy czym najbardziej niezadowolona była grupa najmłodszych respondentów. Ponad 38 proc. ankietowanych stwierdziła, że system kształcenia jest zły. Aby poradzić sobie z brakami w systemie edukacji, dwie trzecie młodych Polaków uczestniczyło w stażach, a jedna czwarta wyjeżdżała na szkolenia za granicę.
- Młodzi Polacy to „cyfrowi tubylcy” – dwie trzecie z nich zadeklarowało, że spędza ponad godzinę dziennie na portalach społecznościowych, jedna trzecia czyta internetowe wydania gazet, prawie połowa korzysta z internetu w pracy, a 44 proc. – w celach edukacyjnych. Respondenci byli podzieleni co do oceny zdalnej pracy i kształcenia – jedna trzecia preferowała pracę w domu i kształcenie online, jedna trzecia (28 proc.) optowała za kształceniem stacjonarnym, a jedna czwarta (21 proc.) była za stacjonarną pracą.
- Większość respondentów (65 proc.) była zatrudniona, jednak tylko 52 proc. spośród zatrudnionych pracowało na podstawie umowy na czas nieokreślony, a kolejne 34 proc. – na podstawie różnych rodzajów umów na czas określony lub przy pracach dorywczych. Niniejsze badanie potwierdza, że na rynku pracy występuje duży poziom prekaryzacji wśród młodych pracowników, który dodatkowo nasila występujące w tej grupie zatrudnianie pracowników poniżej ich kwalifikacji: 39 proc. respondentów przyznało, że nie pracuje w swoim zawodzie, a 27 proc. było zatrudnionych poniżej swoich kwalifikacji uzyskanych w toku formalnej edukacji. Co znamienne, wskaźniki te były w Polsce niższe niż w innych badanych krajach regionu.
- Młodzi Polacy okazali się najbardziej skłonni do emigracji spośród badanych w regionie Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich. 17 proc. respondentów informowało, że mieli doświadczenie dłuższego niż pół roku pobytu zagranicą, zaś tylko 19 proc. nie planowało emigracji w przyszłości. Dla większości młodych respondentów emigracja jest dostępną, ale bliżej nieokreśloną perspektywą – tylko 8 proc. planuje wyjazd w ciągu najbliższych sześciu miesięcy.

- Mimo wyzwań związanych z wchodzeniem w dorosłość, ponad dwie trzecie młodych ludzi w Polsce jest zadowolonych ze swojego życia, przy czym w ostatnich latach można zaobserwować niewielki spadek tego wskaźnika. Młodych ludzi najbardziej niepokoi niesprawiedliwość społeczna, zanieczyszczenie środowiska, zmiany klimatu, brak pracy i perspektywa ciężkiej choroby. Pytani o najważniejsze wyzwania w ciągu najbliższych 10 lat młodzi Polacy wymieniali podobne zagadnienia. Doświadczana przez nich niepewność miała więc głównie charakter ekonomiczny i strukturalny. Młodzi ludzie przykładają zarazem dużą wagę do samorozwoju i dobrostanu, wykazując znaczenie wartości materialistycznych, jak i postmaterialistycznych.
- Badanie dostarczyło dowodów na znaczące przesunięcie ku liberalnym wartościom wśród młodych Polek i Polaków. Potwierdza ono rosnącą akceptację dla orientacji homoseksualnej (akceptuje ją 40 proc. badanych) i aborcji (akceptuje ją połowa respondentów). Mniej więcej połowa badanych zadeklarowała przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego, a prawie 30 proc. – brak przynależności do jakiejkolwiek wspólnoty religijnej: im młodszy respondenci, tym mniejsza ich więź z Kościołem katolickim.
- Badanie potwierdziło brak reprezentacji politycznej młodych – prawie połowa respondentów uważała, że ich interesy nie są reprezentowane w polityce. Wyrażali oni najniższy w regionie poziom zaufania do najważniejszych instytucji, takich jak rząd, Kościół, parlament i partie polityczne. Młodzi Polacy i Węgrzy okazali się najbardziej krytyczni w regionie wobec stanu praworządności, praw człowieka, równości i demokracji w swoich krajach, gdy porównywali stan tych wartości z całą Unią Europejską (UE). Nie jest zatem zaskoczeniem, że 70 proc. jest przeciwna opuszczeniu przez Polskę UE.
- W porównaniu z innymi krajami stosunkowo wysoki jest odsetek młodych Polaków deklarujących postawy lewicowe (23 proc.), większość badanych deklaruje poglądy centrowe (46 proc.), a najmniejszy odsetek (13 proc.) – prawicowe. Najmłodszy z badanych oraz kobiety częściej utożsamiają się z lewicą, a mężczyźni i starsze grupy wiekowe – z prawicą.
- Osoby o poglądach lewicowych były mniej nacjonalistycznie usposobione niż prawicowcy. Zaskakujące jest jednak, że w mniejszym stopniu niż prawicowcy opowiadały się one za redystrybucją dochodów w celu ich wyrównania, nacjonalizacją kluczowych gałęzi przemysłu i wprowadzeniem powszechnego dochodu podstawowego. Ogólnie rzecz biorąc, młodzi Polacy byli mniej egalitarni i bardziej antyetatystyczni niż ich rówieśnicy z innych krajów. Wydaje się to być kolejną oznaką liberalnego przesunięcia mającego miejsce w młodym pokoleniu.

2

WPROWADZENIE

Niniejsze opracowanie stanowi raport końcowy z badań nad młodymi ludźmi w Polsce, które są częścią szerszych badań międzynarodowych realizowanych w Europie Środkowo-Wschodniej (Czechy, Słowacja, Węgry) i krajach bałtyckich (Litwa, Estonia, Łotwa). Choć analiza koncentruje się głównie na młodych Polkach i Polakach (w wieku 15-29 lat), w raporcie zawarto także porównania z młodymi ludźmi z innych krajów. Ponadto wyniki badań uwzględniają szerszą perspektywę i odnoszą się do dotychczasowych badań nad polską młodzieżą i młodymi ludźmi w Polsce¹.

Badanie zostało zaplanowane na długo przed wybuchem epidemii COVID-19, lecz jego realizacja w całości przypadła na czas pandemii, tj. w roku 2021. I chociaż pandemia wpłynęła na losy wszystkich pokoleń, to właśnie dla młodych była ona najtrudniejsza i zaburzyła okres wchodzenia w dorosłość. Ponadto badanie zostało przeprowadzone kilka miesięcy po masowych protestach kobiet w Polsce jesienią 2020, które były reakcją na zaostrzenie prawa antyaborcyjnego. Z wywiadów jakościowych przeprowadzonych w ramach badania można wnioskować, że protesty stanowiły ważny składnik postrzegania polityki i zaangażowania politycznego młodych ludzi.

Celem raportu jest zaprezentowanie szczegółowych informacji na temat warunków mieszkaniowych/rodzinnych, kształcenia i pracy, a także wartości i opinii młodych ludzi. Co można powiedzieć o ludziach, którzy dorastali w latach dziewięćdziesiątych i dwutysięcznych? Jakie jest ich zdanie na temat ich własnego życia, społeczeństwa, polityki czy gospodarki? Na ile są zadowoleni z mieszkania w Polsce?

---

¹ Jesteśmy świadomi różnicy pomiędzy pojęciami „młodzieży” i „młodych ludzi”, jednak w niniejszym raporcie używamy ich zamiennie. W szczególności, nazwę badania FES Youth Study tłumaczymy jako „badanie młodzieży FES”, pomimo że objęło ono swoim zasięgiem kategorie starsze niż nawet najszerzej rozumiana młodzież. Wynika to z użycia kategorii „youth” w nazwie badania przez jego twórców.

3

METODOLOGIA I PRÓBA

Badana populacja to mieszkanki i mieszkańcy Polski w wieku od 15 do 29 lat, którzy mają dostęp do internetu i posługują się językiem polskim. Próba 1500 respondentów pochodziła z Panelu Ipsos Online. Aby uzyskać grupę odzwierciedlającą populację docelową, zdecydowano się na wykorzystanie próby kwotowej, uwzględniającej wiek, płeć i region zamieszkania. Wskazane powyżej główne cechy społeczno-demograficzne zostały z góry zdefiniowane po to, aby umożliwić bezpośrednie dotarcie do respondentów spełniających te kryteria za pośrednictwem poczty elektronicznej.

Dane były zbierane między czerwcem a lipcem 2021 roku. Wywiady zostały przeprowadzone online przez Ipsos. Fundacja im. Friedricha Eberta dostarczyła kwestionariusz w języku angielskim, a za jego tłumaczenie na język polski odpowiadał Ipsos. Mimo że próba została starannie dobrana tak, aby odpowiadała rozkładowi populacji według wieku, płci i miejsca zamieszkania, to jednak wystąpiły w niej drobne nieścisłości. Dzięki zastosowaniu procedury ważenia, struktura próby nieważonej została dopasowana do oficjalnych danych dotyczących wieku, płci i miejsca zamieszkania.

Mimo, że raport opiera się głównie na badaniu ilościowym, dodatkowo przeprowadzono jakościowe badania w formie dziesięciu wywiadów pogłębionych i trzech zogniskowanych wywiadów grupowych. Uczestnicy grup fokusowych dobierani byli ze względu na ich wiek tak, aby jak najpełniej reprezentowali poszczególne etapy życia. Na przykład:

- 15-18 lat: edukacja szkolna, ukończenie szkoły i pierwsze decyzje o wyborze przyszłego kierunku kształcenia i zawodu;
- 19-24 lata: wiek uprawniający do głosowania, pierwsze kroki w kierunku usamodzielnienia się poprzez wyprowadzkę z domu rodzinnego;
- 25-29 lat: ukończenie studiów, wejście na rynek pracy, rozpoczęcie planowania rodziny.

Przy doborze próby uwzględniono płeć, sytuację życiową, wykształcenie i status zawodowy uczestników badania. Młodych uczestników badania pozyskano z trzech regionów: Warszawy, Skarżyska Kamiennej oraz Wrocławia i okolic, reprezentujących mniejszy i biedniejszy region. W przypadku grup fokusowych partnerzy zalecili skupienie się na jednej lokalizacji dla każdej grupy wiekowej po to, aby lepiej reprezentowane były różnice wewnątrz regionu.

Badania jakościowe przeprowadzono w marcu i kwietniu 2021 roku. Wszystkie wywiady i grupy fokusowe zostały przeprowadzone online, za pośrednictwem platformy Microsoft Teams.

PODSTAWOWA CHARAKT- ERYSTYKA I GŁÓWNE TEN- DENCJE DEMO- GRAFICZNE

W badaniu FES Youth Study 2021 (dalej FYS 2021) wspomagane komputerowo wywiady telefoniczne (CATI) przeprowadzono na grupie 1500 respondentek i respondentów w wieku 15-29 lat. Średnia wieku (dalej M) wyniosła 22,5. 51,5 proc. badanych stanowili mężczyźni, a 48,5 proc. - kobiety. 22,4 proc. badanych było w wieku 15-18 lat, 37,8 proc. – 19-24 lata, a 39,8 proc. należało do najstarszej grupy (25-29 lat). Kobiety dominowały w grupie najmłodszej (61 proc.), mężczyźni byli nadreprezentowani w grupie najstarszej (61,6 proc.). W populacji generalnej proporcje te nie zmieniają się w badanych grupach wiekowych i wynoszą 51 proc. mężczyzn i 49 proc. kobiet. (GUS 2021a). Przy interpretacji wyników dla najmłodszej grupy badanych należy wziąć pod uwagę wskazany powyżej brak równowagi między populacjami mężczyzn i kobiet w poszczególnych grupach wiekowych.

Większość respondentów (57,7 proc.) deklarowała, że mieszka na obszarach miejskich (lub bardziej miejskich niż wiejskich), 27,7 proc. – na obszarach wiejskich (lub bardziej wiejskich niż miejskich), a 15 proc. – na obszarach znajdujących się gdzieś „pomiędzy” (ani miejskich, ani wiejskich).

W zakresie pochodzenia społecznego, mierzonego wykształceniem rodziców, 42 proc. respondentów deklarowało, że przynajmniej jedno z ich rodziców miało wyższe wykształcenie. 35,8 proc. matek respondentów miało wyższe wykształcenie; 25,9 proc. młodych ludzi potwierdziło to samo w odniesieniu do swoich ojców². Pomiędzy wykształceniem rodziców istniała umiarkowanie wysoka korelacja ($\rho = 0,514$, $p < 0,001$). 71 proc. rodziców było w związku małżeńskim z osobą o podobnym poziomie wykształcenia. Zbliżone wnioski dot. „homogamii” małżeństw można znaleźć w poprzednich badaniach (Domański 2015).

Pytana o sytuację finansową swoich gospodarstw domowych, większość respondentów (40 proc.) wskazywała na raczej dobrą sytuację („stać ich było na kupno droższych rzeczy, ale nie tak drogich jak samochód czy mieszkanie”) lub niezłą (29 proc.), co oznaczało, że mieli „wystarczająco dużo pieniędzy na jedzenie, ubrania i buty, ale za mało na droższe rzeczy”. Na podstawie subiektywnej oceny większość uczestników badania umieściła się pomiędzy tymi dwoma kategoriami. Mimo to tylko 15 proc. uważało, że starcza im pieniędzy na wszystko, czego potrzebują, a podobny odsetek stwierdził, że nie starcza im na ubrania i buty. Zadowolenie z sytuacji materialnej w gospodarstwie domowym rosło wraz z poziomem wykształcenia. Osoby reprezentujące starsze grupy wiekowe częściej określały swoją sytuację materialną jako złą – grupa ta częściej mieszkała niezależnie od rodziców i samodzielnie zarządzała swoim budżetem.

GŁÓWNE WNIOSKI

Większość respondentów mieszkała w miastach, a ponad 40 proc. pochodziło z rodzin, w których przynajmniej jedno z rodziców miało wyższe wykształcenie. Większa część respondentów deklarowała raczej dobrą lub dobrą sytuację materialną w swoich gospodarstwach domowych, jednak 15 proc. badanych twierdziło, że nie starcza im pieniędzy na ubrania czy buty. Badanie potwierdziło, że wśród młodych ludzi w Polsce utrzymują się nierówności związane z płcią, wykształceniem (w tym związane z wykształceniem rodziców) i statusem społeczno-ekonomicznym.

² Poziomu wykształcenia matki nie znało 7,3 proc. respondentów, a 10,6 proc. nie potrafiło podać poziomu wykształcenia swoich ojców.

5

MŁODZI LUDZIE A EDUKACJA

W (postulowanym) społeczeństwie opartym na wiedzy rosną oczekiwania kulturowe wobec ludzi młodych. Ponieważ zmiany technologiczne wymagają od pracowników nowych kompetencji, młodzi ludzie powinni uczyć się dłużej (i kształcić ustawicznie). Nacisk kładzie się na uczenie się przez całe życie. Ideologie merytokratyczne – zakładające, że indywidualny wysiłek, zasługi i umiejętności prowadzą do wyższej pozycji społecznej – były jednym z powodów rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce i innych krajach „postsocjalistycznych” w latach 90. (Szafraniec i in. 2017: 104). W latach 1990-2005 liczba studentów w Polsce wzrosła z ok. 400 tys. do 2 mln, a następnie spadła do nieco ponad 1,2 mln w roku 2020/21. (GUS 2021b). Spadek liczby studentów w ciągu minionych dziesięciu lat wynika ze zmian demograficznych i stopniowego „słabnięcia” aspiracji edukacyjnych wśród młodych ludzi (Szafraniec i in. 2017: 116), co częściowo wynika z niedopasowania posiadanego wykształcenia do wykonywanej pracy (Jasiecki 2013: 353–355).

EDUKACJA A NIERÓWNOŚCI SPOŁECZNE

Ze względu na dużą liczbę osób kształcących się na studiach licencjackich i magisterskich, okres kształcenia młodych dorosłych w Polsce jest długi. W polskiej próbie 60,1 proc. respondentów było w trakcie zdobywania formalnego wykształcenia lub kształcenia ustawicznego, w tym 25,2 proc. było jeszcze uczniami, 13,4 proc. studiowało na studiach licencjackich, 12,6 proc. – na studiach magisterskich lub doktoranckich, a kolejne 10,9 proc. było uczestnikami innych form kształcenia lub szkoleń. W porównaniu z innymi krajami regionu wskaźnik osób kształcących się na uczelniach w Polsce jest wysoki (26 proc.), choć nie tak wysoki jak w Czechach (29 proc.), które uzyskały najwyższy wynik w tej kategorii.

W wielu krajach, w tym w Polsce, utrzymują się nierówności dotyczące pochodzenia społecznego i dostępu do szkolnictwa wyższego, mierzone wykształceniem rodziców (Domański 2015; Furlong 2013; Pustułka i Sarnowska 2021). „Odziedziczone” zasoby edukacyjne przekładają się na większe szanse w tym obszarze. Tylko 3,8 proc. respondentów, których oboje rodziców miało wykształcenie zasadnicze zawodowe, zdołało ukończyć studia wyższe, w porównaniu z 40 proc. wśród tych, których oboje

rodziców miało wyższe wykształcenie. Przynajmniej jeden rodzic z dyplomem ukończenia studiów zwiększał szanse na ukończenie studiów niemal czterokrotnie (iloraz szans (OR)=3,9). Inne czynniki, które pozytywnie korelowały z poziomem wykształcenia, to zamieszkiwanie na terenach bardziej zurbanizowanych ($\rho=0,134$, $p<0,001$) oraz płeć ($V=0,119$, $p<0,001$). W przypadku prawie wszystkich poziomów kształcenia dominowały kobiety, zwłaszcza w szkołach podstawowych i średnich. Ogólnie rzecz biorąc, młode kobiety są lepiej wykształcone niż mężczyźni, nawet w porównaniu ze średnią unijną. W 2020 roku 52,6 proc. kobiet w wieku 25-34 lat miało ukończone studia wyższe (w porównaniu do 32,7 proc. mężczyzn w tym samym przedziale wiekowym). W tej materii można zaobserwować ogromny wzrost w porównaniu do danych za rok 2000, kiedy ten sam wskaźnik wynosił odpowiednio 17,3 i 11,4 proc. (Eurostat LFS). Awans edukacyjny młodych kobiet i jego wpływ na ich świadomość społeczno-polityczną wymagają dalszych, pogłębionych badań.

Większość respondentek i respondentów (64,7 proc., wyłączając osoby kształcące się do zawodu) pracowała³, w tym 33,1 proc. osób uczących się w szkołach podstawowych i średnich, 54,5 proc. studentów studiów licencjackich, 71,9 proc. słuchaczy studiów magisterskich, podyplomowych i doktoranckich, 85,8 proc. osób biorących udział w innych formach kształcenia i 79,3 proc. osób, które nie kształciły się w chwili badania. Rosnącą liczbę zatrudnionych w ogóle osób w wieku 15-24 lata potwierdzają dane Eurostatu: wzrost z 21 proc. w 2005 r. (wtedy dane te podano po raz pierwszy) do 31 proc. w 2019 r. W 2020 r. udział ten spadł do 28 proc. – najprawdopodobniej z powodu pandemii COVID-19 (Eurostat LFS). 38 proc. uczestników badania stwierdziło, że nie kształci się i nie szkoli się. Większość z tej grupy była zatrudniona; a 12,3 proc. stwierdziło, że nie ma pracy i tym samym należą do grupy tzw. NEETs (nieuczący się, niepracujący i nie przygotowujący się do zawodu). Odsetek ten jest zbliżony do danych Eurostatu (12,9 proc.).

Respondentów biorących udział w badaniu FYS2021, którzy zadeklarowali, że objęci są jakąś formą kształcenia bądź szkoleń ($n=932$), zapytano o to, ile godzin dziennie poświęcają na kształcenie w domu (wliczając w to naukę online). Średnia (M) wyniosła 4,6 godziny, przy czym dłuższą średnią wskazały kobiety ($M=5,1$) niż mężczyźni ($M=3,9$). Podobną tendencję zaobserwowano

³ „Nie uwzględniono odpowiedzi „nie wiem” i „trudno powiedzieć”.

w przypadku czasu przeznaczonego na naukę poza zajęciami: $M=2,6$ godz. (łącznie), przy czym wartość ta dla kobiet i mężczyzn wynosiła odpowiednio 2,7 i 2,5 godz. W obu przypadkach średnie w Polsce były zbliżone do wartości obserwowanych w innych krajach.

Uczenie się przez całe życie można również realizować poprzez odbywanie staży i praktyk. Spośród respondentów z krajów Europy Środkowo-Wschodniej oraz krajów nadbałtyckich młodzi Polacy najczęściej brali udział w stażach i praktykach: 58,8 proc. w trakcie kształcenia. W innych krajach odsetek ten był znacząco odmienny – na Węgrzech w stażach i praktykach uczestniczyło tylko 33,5 proc., na Łotwie – 47,2 proc., a na Litwie – 47,9 proc. Najczęściej staże podejmowały osoby ze starszych grup wiekowych i lepiej wykształcone, z wykształceniem wyższym (79,2 proc.), w porównaniu do osób z wykształceniem podstawowym lub zawodowym (41,9 proc.) oraz średnim (57 proc.). Płeć była skorelowana z udziałem w stażach: mężczyźni (62,4 proc.) odbywali staże częściej niż kobiety (54,9 proc.), jednak zależność ta była istotna statystycznie tylko wśród osób z wykształceniem średnim lub niższym niż średnie.

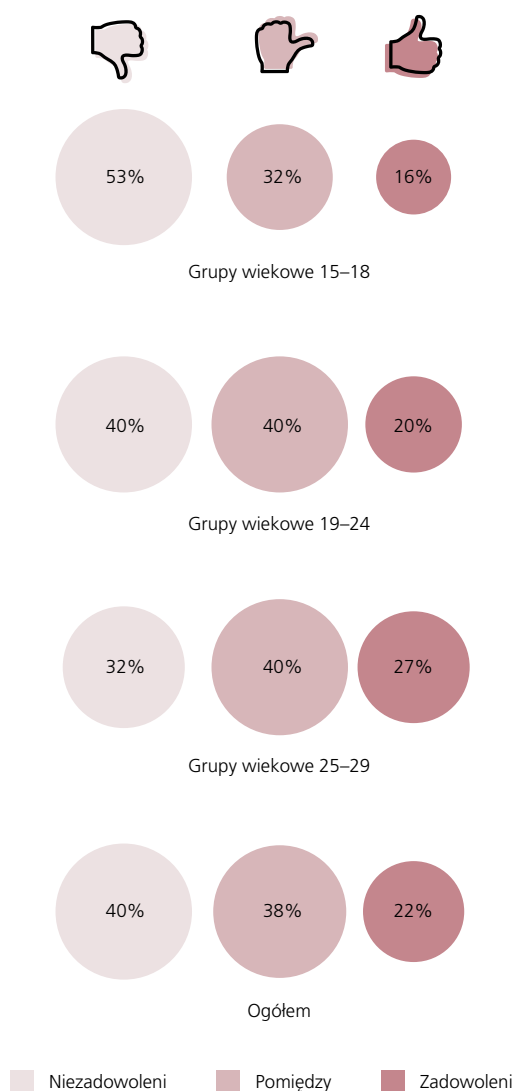
Na znaczeniu zyskała mobilność edukacyjna realizowana w formie wymiany międzynarodowej, w ramach takich programów jak Erasmus+. 26 proc. respondentów wskazało, że było za granicą w celach edukacyjnych lub szkoleniowych, przy czym najwięcej uczestniczyło w takich inicjatywach na poziomie szkoły średniej (11,6 proc.) i studiów (9,9 proc.). Ponadto 31,9 proc. respondentów zamierzało w przyszłości wyjechać za granicę w celach edukacyjnych (34,4 proc. nie było za granicą w celach edukacyjnych i nie zamierza tego robić w przyszłości). Wyjazd w celach edukacyjnych w przyszłości planowało więcej kobiet (36,2 proc.) niż mężczyzn (27,8 proc.) oraz więcej osób w wieku 15-18 lat (50,3 proc.) niż 19-24 lata (32,6 proc.) czy 25-29 lat (20,9 proc.), co może być związane z faktem, że większość wymian edukacyjnych odbywała się na poziomie szkoły średniej.

JAKOŚĆ KSZTAŁCENIA

Młodzi Polacy wydają się **raczej niezadowoleni z jakości kształcenia**. W badaniu FYS2021 poziom zadowolenia był mierzony na skali od 1 do 5 i wynosił średnio 2,72 dla całej próby. Oznacza to, że 40 proc. respondentów wskazało, że

nie jest zadowolonych z jakości kształcenia (wskazania 1-2 na skali), 38 proc. wyraziło opinię pośrednią (wskazanie 3 na skali), a 22 proc. było zadowolonych (wskazania 4-5 na skali). Takie rezultaty mogą być zaskoczeniem, biorąc pod uwagę wyniki badań Europejskiego Sondażu Społecznego, w których średnia na skali od 0 (najmniej zadowolony) do 10 (najbardziej zadowolony) wśród osób poniżej 30 roku życia wynosiła 6,36 w 2018 r. i 4,95 w 2002 r. (ESS 2018). W próbie krajów Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich (badania FYS2021) Polacy i Węgrzy byli najmniej usatysfakcjonowani jakością otrzymywanego kształcenia. Co więcej, najmłodsza z badanych w Polsce grup wiekowych wydawała się najbardziej niezadowolona: 52,6 proc. niezadowolonych w wieku 15-18 lat,

WYKRES 1. ZADOWOLENIE Z JAKOŚCI KSZTAŁCENIA WEDŁUG WIEKU (W %)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

w porównaniu do 40 proc. osób w wieku 19-24 lata i 32,2 proc. w najstarszej grupie. 53,8 proc. uczniów szkół i 42,6 proc. studentów studiów licencjackich krytycznie oceniło jakość otrzymywanej edukacji.

»WYKRES 1.

Wywiady przeprowadzone w grupach fokusowych dały wgląd w przyczyny tego niezadowolenia. Podczas jednej z grup fokusowych wspomniano o braku edukowania co do podejmowania decyzji politycznych:

„aktycznie nie jesteśmy edukowani z różnych, bardzo przydatnych rzeczy (...) Na przykład, na kogo mamy głosować chociażby. (...) Ale za to bardzo dużo różnych dziwnych zajęć, które się nigdy nie przydadzą”

(grupa fokusowa, 25-29 lat)

Inną przyczyną stosunkowo wysokiego poziomu niezadowolenia mógł być zdalny tryb nauki w czasie pandemii COVID-19. Jak zauważają Pavol Baboš i Aneta Világi (2021: 25), „kształcenie online wytworzyło presję na przedwczesne dojrzewanie” i wzmocniło obawy dotyczące (niższej) jakości kwalifikacji nabywanych podczas zdalnej edukacji.

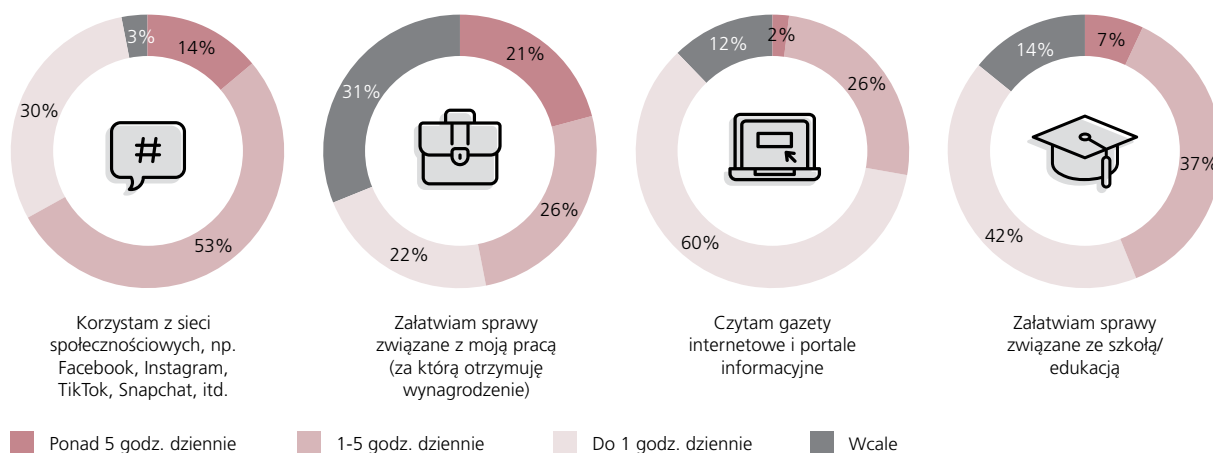
Znaczna część respondentów zgodziła się **ze stwierdzeniem, że system edukacji jest pełen korupcji**, a wielu respondentów zna przypadki „kupowania” pozytywnych ocen i wyników egzaminów na polskich uczelniach: 38,4 proc. twierdziło, że ma wiedzę na temat takich

praktyk, 30,7 proc. było niezdecydowanych (pomiędzy), a 17,9 proc. nie zgodziło się ze stwierdzeniem, że dochodzi do tego typu praktyk. Wysoka częstość wskazań na tego typu przypadki stoi w sprzeczności z badaniami opinii publicznej prowadzonymi wśród dorosłych Polek i Polaków – w 2017 r. tylko 2 proc. dorosłych Polaków wskazało szkolnictwo jako dziedzinę życia społecznego, w której korupcja jest zjawiskiem powszechnym, w porównaniu z 7 proc. w 2001 r. (Boguszewski 2017). Niemniej twierdzenie o korupcji w systemie edukacji nie było czymś unikatowym dla Polski. Opinie takie pojawiały się w innych krajach badanych w ramach FYS2021. O istnieniu korupcji częściej mówiły kobiety, osoby lepiej wykształcone i lepiej subiektywnie oceniające swoją sytuację materialną, a także te o bardziej skrajnych – lewicowych lub prawicowych – poglądach politycznych.

AKTYWNOŚĆ W INTERNECIE I DOŚWIADCZENIE NAUKI ZDALNEJ

Często uważa się, że młode pokolenie to „cyfrowi tubylcy”, którzy są „rodzimymi użytkownikami” cyfrowego języka komputerów, gier komputerowych i internetu” (Prensky 2001: 1). Dużo czasu pokolenie to spędza online, w szczególności w mediach społecznościowych, a pandemia tylko pogłębiła ten trend (Baboš i Világi 2021; Bristow i Gilland 2021). 67,2 proc. respondentek i respondentów stwierdziło, że ponad godzinę dziennie korzysta z mediów

WYKRES 2. KORZYSTANIE Z INTERNETU PRZEZ MŁODYCH LUDZI (W %)

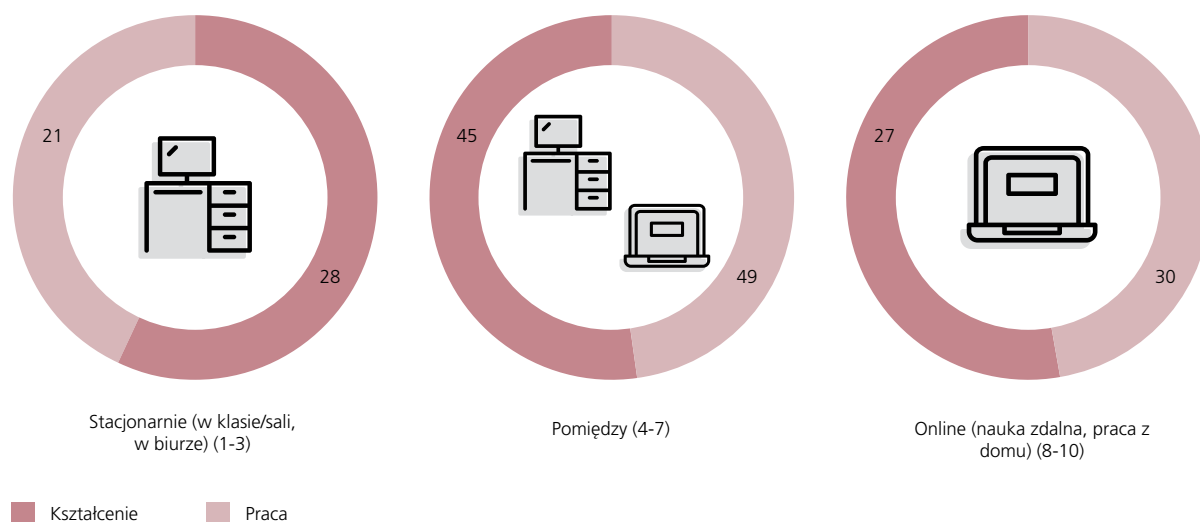
Uwaga: pominięto braki odpowiedzi oraz odpowiedzi „trudno powiedzieć”
Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

społecznościowych, a tylko 2,8 proc. twierdziło, że nie zagląda do mediów społecznościowych. Stwierdzono ujemną korelację ($\rho = -0,2$, $p < 0,001$) pomiędzy wiekiem a czasem wykorzystania mediów społecznościowych: na przykład 38 proc. respondentów w wieku 15-18 lat deklarowało korzystanie z mediów społecznościowych przez ponad trzy godziny dziennie, w porównaniu z 30,2 proc. osób w wieku 19-24 lata i 19,5 proc. osób w wieku 25 lat i starszych. Nie stwierdzono natomiast związku między subiektywną oceną statusu ekonomicznego gospodarstwa domowego lub miejscem zamieszkania (wieś vs. miasto) a korzystaniem z mediów społecznościowych.

Jeśli chodzi o inne sposoby używania internetu, to 28,2 proc. badanych poświęca ponad godzinę dziennie na czytaniu gazet i portali informacyjnych, przy czym więcej czasu na ten cel przeznaczają osoby ze starszych grup

wiekowych, lepiej sytuowane finansowo i lepiej wykształcone. Osoby, które deklarowały poglądy prawicowe, średnio spędzały więcej czasu na czytaniu informacji w internecie niż osoby o poglądach lewicowych ($\rho = 0,132$, $p < 0,001$). 43,9 proc. badanych poświęca ponad godzinę czasu dziennie na aktywności w internecie związane z kształceniem się, przy czym takie zachowania częściej obserwuje się wśród osób lepiej sytuowanych finansowo ($\rho = 0,156$, $p < 0,001$). Deklarowana ilość czasu spędzonego w internecie na realizowaniu celów edukacyjnych nie rosła proporcjonalnie do poziomu wykształcenia. Ponadto 47,2 proc. respondentów wykorzystywało internet w pracy, przy czym częściej było tak wśród starszych grup wiekowych oraz osób lepiej wykształconych ($\rho = 0,27$, $p < 0,001$ dla częstości korzystania z internetu w pracy i poziomu wykształcenia).

WYKRES 3. PREFERENCJE DOTYCZĄCE KSZTAŁCENIA ORAZ PRACY W DOMU I ONLINE (SKALA 1-10) (W %)

Uwaga: preferencje były mierzone na skali od 1 do 10; pominięto braki odpowiedzi oraz odpowiedzi „trudno powiedzieć”. W przypadku pytania o kształcenie, liczba odpowiedzi N=1445, w przypadku pytania o pracę liczba odpowiedzi N=939 (tylko pracujący)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

Korzystanie z internetu wydaje się być uwarunkowane wieloma czynnikami społeczno-demograficznymi. Im starsi respondenci, tym mniej czasu spędzali w sieci na mediach społecznościowych i innych zadaniach związanych z edukacją, wykorzystując internet częściej w pracy i do czytania portali internetowych. Im wyższe wykształcenie respondentów, tym częściej korzystali z internetu do pozyskiwania informacji i w pracy. Kobiety przeciętnie spędzały więcej czasu w sieci w celach edukacyjnych i uczestnicząc w wirtualnych sieciach społecznościowych; mężczyźni częściej korzystali z internetu do czytania portali.

Znajomość aplikacji internetowych nabrała większego znaczenia po nagłym przejściu do nauki i pracy online w czasie pandemii COVID-19. Preferowanie nauki stacjonarnej i nauki online rozkładało się niemal równomiernie na skali od 0 (stacjonarnie) do 10 (online). Średnia dla Polski wyniosła $M=5,47$ (i była nieco wyższa niż średnia dla Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich, wynosząca 5,28). Za tradycyjnymi zajęciami stacjonarnymi opowiedziało się 28,1 proc. (wskazania 1-3 na skali), 44,9 proc. wyraziło poglądy pośrednie (wskazania 4-7 na skali), a 26,8 proc. opowiedziało się za kształceniem online (wskazania 8-10 na skali). Biorąc pod uwagę powszechną krytykę zdalnej edukacji, poparcie dla niej jest wyższe niż można było oczekiwać. Co ważne, kluczowe zmienne (płeć, wiek, status edukacyjny, sytuacja finansowa) nie były istotnie skorelowane z poparciem dla stacjonarnego lub zdalnego trybu nauki i pracy. Osoby opowiadające się za nauką stacjonarną zazwyczaj wołały również tego typu tryb pracy. I odwrotnie: preferencje dotyczące pracy zdalnej i edukacji online były ze sobą skorelowane ($r=0,478$, $p<0,001$).

Badanie FYS2021 wykazało, że nie wszyscy uczniowie posiadali wystarczający sprzęt / dostęp do internetu umożliwiający naukę online. Była to jednak grupa relatywnie nieliczna: tylko 14,7 proc. respondentów wskazało, że brakuje im sprzętu lub że sprzęt / łącze internetowe jest niewystarczające (dla 5,3 proc. bardzo niewystarcza-

jące); 35,4 proc. było dość dobrze wyposażonych w tym zakresie, a 46,4 proc. miało wszystko, czego potrzebowali. Osoby lepiej wykształcone, mieszkające w miastach i lepiej oceniające swoją sytuację materialną deklarowały lepszy dostęp do sprzętu. 32,7 proc. osób oceniających swoją sytuację materialną jako złą wskazało na niewystarczające do nauki online wyposażenie w sprzęt. Odsetek ten wśród osób, które deklarowały, że są w stanie zaspokoić swoje codzienne potrzeby, wynosił 8,8 proc.

GŁÓWNE WNIOSKI

Główne wnioski z opisywanych w tym rozdziale badań są następujące:

- Dwie trzecie respondentów było w trakcie zdobywania formalnego wykształcenia. Ukończenie studiów wyższych przez rodziców zwiększało szanse na uzyskanie wyższego wykształcenia przez respondentów. Dane potwierdzają ogólnie lepsze wykształcenie kobiet w porównaniu do mężczyzn.
- Ponad 40 proc. respondentów krytycznie oceniło jakość kształcenia, przy czym najbardziej niezadowoleni byli najmłodsi. Prawie 60 proc. respondentów uczestniczyło w praktykach zawodowych. Prawie 65 proc. pracowało, często łącząc pracę z nauką.
- Młodzi Polacy prowadzą intensywne „życie cyfrowe”: dwie trzecie z nich spędza ponad godzinę dziennie na portalach społecznościowych, prawie połowa pracuje ponad godzinę dziennie w sieci, 44 proc. wykorzystuje tyle samo czasu na naukę online, a kolejna jedna trzecia – na czytanie portali internetowych i wiadomości. Zdalna praca i edukacja miały zbliżoną liczbę zwolenników i przeciwników (około jedna trzecia próby), przy czym większość respondentów wybierała na skali wartości średnie.

6

ZATRUDNIENIE I MOBILNOŚĆ

Na doświadczenia młodych na rynku pracy składają się takie wyzwania, jak obecne w wielu krajach prekaryjne formy zatrudnienia, które charakteryzują się niskimi płacami, krótkotrwałością i niepewnością (Kiersztyn 2015; Standing 2011) czy też opóźnione wejście na rynek pracy z powodu przedłużającego się okresu pobierania nauki (Slany 2006). Przejście ze szkoły do pracy jest coraz bardziej nieliniowe, szczególnie w przypadku młodych ludzi z rodzin znajdujących się w niekorzystnej sytuacji społeczno-materialnej (Furlong 2013: 81). Wyniki dotychczasowych badań prowadzonych w Polsce sugerowały, że zmiany na rynku pracy dokonują się w atmosferze rosnącej akceptacji dla elastycznych i tymczasowych form zatrudnienia jako elementów kariery zawodowej młodych ludzi (Giermanowska 2013; Mrozowski and Trappmann 2021), względnie silnej wiary w przedsiębiorczość i merytokrację, w sprawczą moc indywidualnych wysiłków i kompetencji, niezależnie od pochodzenia społecznego (Trappmann et al. 2021) oraz „normalizacji migracji” jako jednego z ważnych aspektów wchodzenia w dorosłość (2016).

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

W ciągu minionych dwudziestu lat Polska należała do krajów UE o najwyższym odsetku osób młodych zatrudnionych na umowach na czas określony. Wskaźniki te były zbliżone lub wyższe od notowanych w krajach Europy Południowej, takich jak Portugalia czy Hiszpania. Choć w ciągu ostatnich pięciu lat wskaźniki zatrudnienia na czas określony spadły, to według danych badania siły roboczej Eurostat LFS (2021) w 2020 r. w Polsce na umowach tego typu pracowało nadal 54,7 proc. osób w wieku 15-24 lata i 23,2 proc. osób w wieku 25-34 lat; średnia dla 27 krajów UE wynosiła odpowiednio 46,3 proc. i 18,1 proc. Przeprowadzone przez Eurofound badania wykazały, że podczas pierwszej fali pandemii COVID-19 pracę straciło 28,7 proc. osób w wieku 18-34 lat (Eurofound 2020). Większość z tych osób pracowała uprzednio na umowach na czas określony lub umowach cywilnoprawnych⁴.

Przeprowadzone badania ankietowe i grupy fokusowe wskazują na to, że osoby młode zatrudnione na czas określony stanowią „poduszkę”, absorbującą wstrząsy i kryzysy na rynku pracy. Wśród uczestniczek i uczestników badań fokusowych panowało przekonanie, że rynek

pracy zmusza młodych do udziału w zaciętej konkurencji („**wyścig szczurów**”, grupa fokusowa, 25-29 lat). Stwierdzono, że w branżach zdominowanych przez młodych płace są zbyt niskie: „**nie da się za to przeżyć**” (grupa fokusowa, 25-29 lat). Sytuacja w obszarze zatrudnienia uległa dalszemu pogorszeniu w czasie lockdownu gospodarki z powodu COVID-19. Jak zauważył jeden z uczestników badania,

„Moi znajomi, nawet ci, którym udało się zachować pracę, nie wiem, powiedzmy, w gastronomii, to nawet jeśli mają tę pracę, to na przykład nie otrzymują zapłaty przez miesiąc czy 3 miesiące”

(grupa fokusowa, 25-29 lat).

Inny uczestnik badania określił sytuację na rynku pracy jako bardzo selektywną:

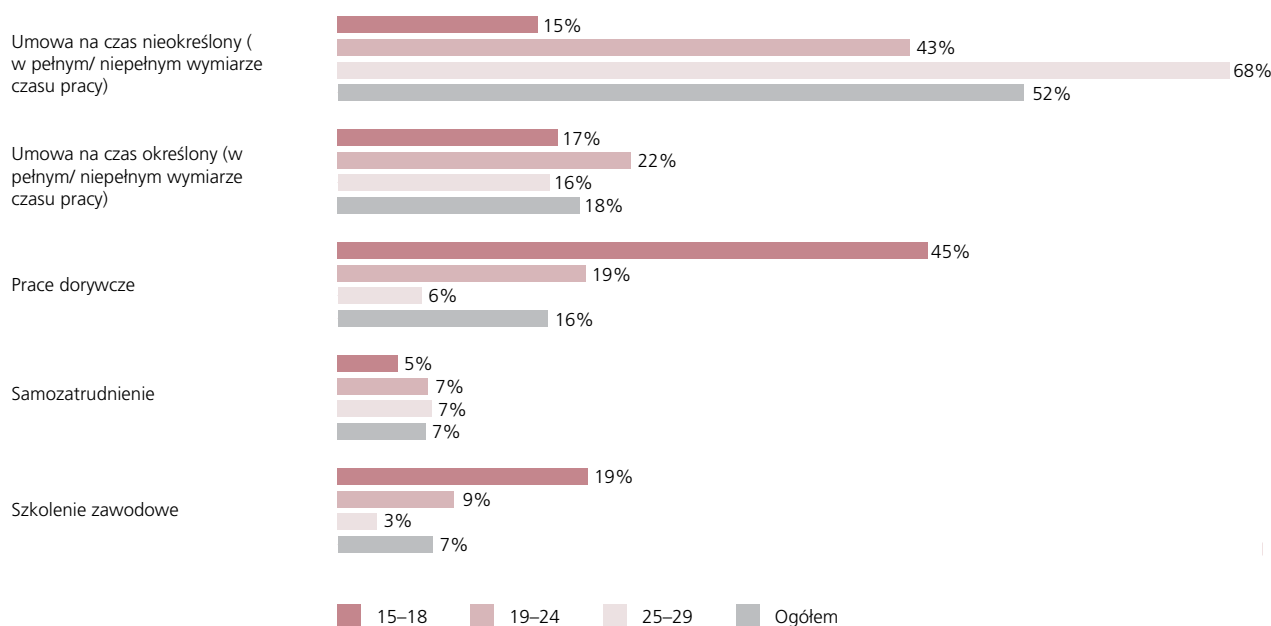
„Jest jednak typowo rynek pracodawcy. I ja naprawdę teraz chodzę na różne rozmowy, żeby po prostu nie wypaść z tej umiejętności rozmawiania z ludźmi i mówienia o swoich mocnych, słanych stronach. (...). No, jest straszna selekcja”

(grupa fokusowa, 25-29 lat).

Dane FYS2021 na temat zatrudnienia sugerują, że niepewność na rynku pracy manifestuje się stosunkowo ograniczoną częstością występowania „standardowych” form zatrudnienia: tylko 29 proc. całej próby twierdziło, że pracuje na podstawie uważanych za typowe w polskim Kodeksie Pracy umów o pracę na czas nieokreślony. 12 proc. pracowało na umowach na czas określony w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu pracy, a 10 proc. wykonywało prace dorywcze, albo na tzw. umowach cywilnoprawnych, które nie są regulowane przez Kodeks Pracy, albo bez żadnej umowy. 5 proc. pracowało w niepełnym wymiarze czasu pracy, 4 proc. prowadziło własną działalność gospodarczą, a kolejne 4 proc. brało udział w szkoleniach zawodowych. Ponadto 15 proc. miało status bezrobotnego poszukującego pracy, a 12 proc. nie miało pracy i jej nie szukało. Dane dla Polski nie sugerują znacząco wyższego poziomu prekaryjności zatrudnienia niż obserwowany w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej i krajach bałtyckich. Jeśli dodać do siebie odsetek osób

⁴ Kategorię „temporary employment” tłumaczymy zamiennie jako zatrudnienie tymczasowe lub praca w ramach umów na czas określonych, przy czym to ostatnie pojęcie obejmuje w przypadku danych Eurostatu również osoby zatrudnione na umowach cywilnoprawnych.

WYKRES 4. ZATRUDNIENIE A WIEK: MŁODZI POLACY PRACUJĄCY (W %)

N=1097 (tylko pracujący)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021.; Wykres nie uwzględnia części dziesiętnych.

zatrudnionych na umowy na czas określony i przy pracach dorywczych, wskaźniki dla Polski (22 proc.) okazują się niższe niż w Słowacji (33 proc.) i w Czechach (32 proc.), ale wyższe niż w Węgrzech i w krajach bałtyckich.

Częstość występowania zatrudnienia na czas określony i pracy dorywczej jest zależna od czynników społeczno-demograficznych. Jeśli nie uwzględniać w obliczeniach osób bezrobotnych, umowy na czas nieokreślony były najczęstsze wśród najstarszych respondentów, natomiast umowy na czas określony (a także prace dorywcze) najczęściej występowały wśród osób w wieku 15-18 lat oraz 19-24 lata. Spośród pracujących 52 proc. osób zatrudnionych było na umowie o pracę na czas nieokreślony (w niepełnym lub pełnym wymiarze czasu pracy), 18 proc. – na umowie na czas określony, 16 proc. wykonywało różne prace dorywcze, a 7 proc. miało własną działalność gospodarczą. Kobiety stanowiły większość osób pracujących w niepełnym wymiarze czasu pracy, dorywczo i bezrobotnych – tak samo jest dla całej populacji Polski. Dane pokazały również, że rodzaj umowy zależy od wykształcenia: wśród osób w wieku 25-29 lat osoby z wyższym wykształceniem częściej były zatrudnione na podstawie umowy na czas nieoznaczony, zaś osoby pracujące dorywczo i bezrobotni częściej mieli tylko wykształcenie podstawowe lub zawodowe.

W Polsce normą kodeksową jest 40-godzinny tydzień pracy. Jak pokazują statystyki OECD (2021), średni czas pracy w Polsce wynosił w 2020 roku 40,1 godzin tygodniowo (38,4 w przypadku pracowników w wieku 15-24 lat); Polacy pracowali średnio dłużej niż mieszkańcy innych krajów OECD (średnia dla krajów OECD to 36,6 godz./tydz.). W badaniu FYS2021 średnia dla Polski wyniosła 34,6 godziny tygodniowo, a dla całej próby – 34,4 godziny tygodniowo. Mężczyźni i starsi respondenci pracowali przeciętnie dłużej niż kobiety i osoby młodsze. Najdłuższy czas pracy deklarowały osoby zatrudnione na stałe w pełnym wymiarze czasu pracy (40,2 godz./tydz.), a najkrótszy – osoby pracujące dorywczo (19,1 godz./tydz.).

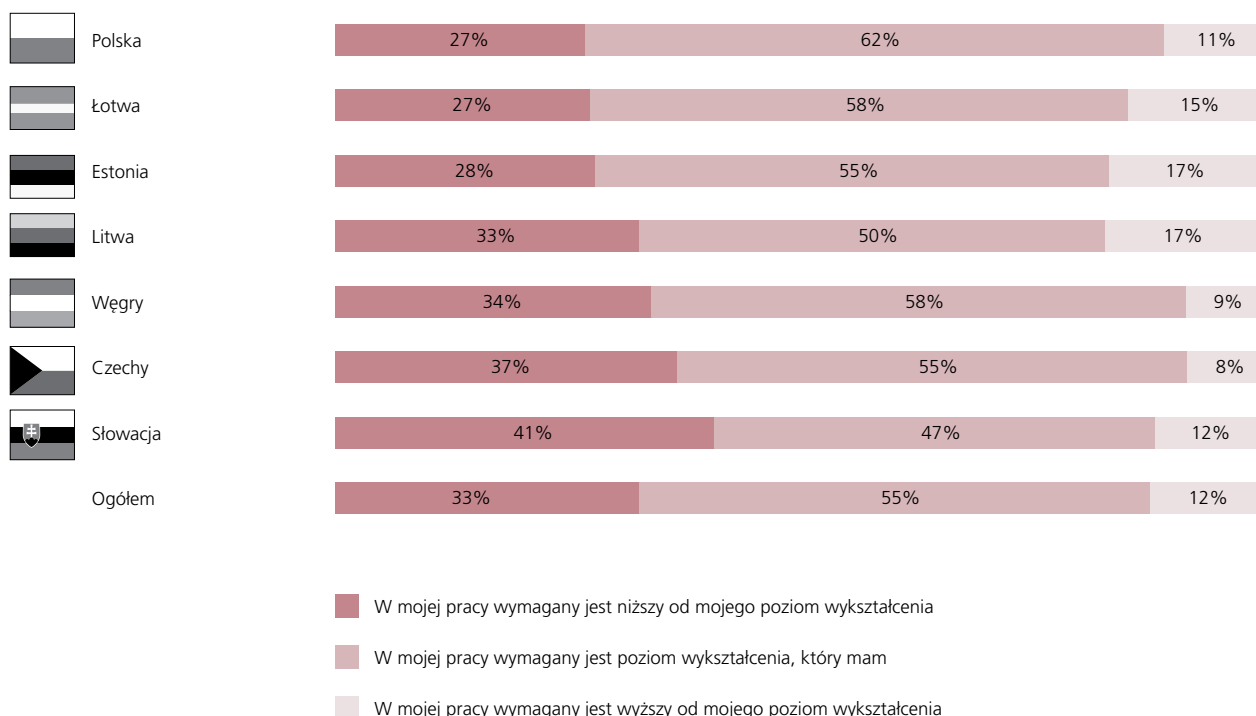
Badanie pozwoliło również na poznanie rozkładu i cech zatrudnienia młodych pracowników ze względu na sektor gospodarki. 29,2 proc. respondentów pracowało w sektorze publicznym, 51 proc. – w sektorze prywatnym, 5,2 proc. – w organizacjach pozarządowych, 4,9 proc. – w organizacjach międzynarodowych, a 9,6 proc. – w innym rodzaju organizacji. Jeśli chodzi o pożądany sektor zatrudnienia, to proporcje były zbliżone: 23,6 proc. wybrało sektor publiczny, 44,6 proc. – sektor prywatny, 6,2 proc. – organizacje pozarządowe, 7,2 proc. – organizacje międzynarodowe, 4,4 proc. – inne organizacje, a 14 proc. nie wskazało swoich preferencji w tym zakresie.

Analiza potwierdza **względnie mniej atrakcyjny wizerunek sektora publicznego jako pożądanego miejsca pracy**. 51,5 proc. osób pracujących w sektorze publicznym zadeklarowało, że chciałoby w nim pozostać, w porównaniu z 71,8 proc. wśród osób pracujących w sektorze prywatnym. Średnio osoby pracujące w sektorze prywatnym były lepiej wykształcone i wyżej oceniały sytuację ekonomiczną swoich gospodarstw domowych. Organizacje pozarządowe i międzynarodowe były najbardziej prekaryjnymi miejscami zatrudnienia, ze względu na powszechne występowanie pracy na umowach niedających stałego zatrudnienia oraz wysoki odsetek osób oceniających sytuację swoich gospodarstw domowych jako niekorzystną.

NIEPEŁNE WYKORZYSTANIE SIŁY ROBOCZEJ: NIEDOPASOWANIE UMIEJĘTNOŚCI DO POTRZEB RYNKU PRACY

W wielu krajach OECD występuje ciągły problem z właściwym wykorzystaniem siły roboczej (ang. underemployment), co wynika z niedopasowania między umiejętnościami i wykształceniem pracowników a wymaganiami pracodawców (Woźniak-Jęchorek i Pilc 2021). W Polsce niedopasowanie umiejętności do potrzeb rynkowych tłumaczy się rozbieżnościami między preferencjami edukacyjnymi młodych ludzi (od dawna zdominowanymi przez nauki społeczne i humanistyczne); niedoborem absolwentów kierunków inżynierskich, informatycznych i stosowanych; niedostosowaniem umiejętności i wiedzy do wymagań w miejscu pracy; niedostatecznym udziałem pracodawców w kształtowaniu programów nauczania; niedostatecznym naciskiem na szkolenia i staże w miejscu pracy (Jasiecki 2013: 353–355; Kozek 2013: 220).

WYKRES 5. DOPASOWANIE DO RYNKU PRACY: PRACA ZGODNA Z FORMALNYMI KWALIFIKACJAMI (W %)

Uwaga: pominięto braki odpowiedzi oraz odpowiedzi „trudno powiedzieć”.

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

Wykres nie uwzględnia części dziesiętnych.

Przeprowadzone badanie wskazuje na powszechność zjawiska niepełnego wykorzystania siły roboczej we wszystkich badanych krajach. W Polsce większość respondentów (38,5 proc.) zadeklarowała, że nie pracuje w swoim zawodzie, 16,3 proc. pracuje w zawodzie zbliżonym do wyuczonego, a 38,5 proc. pracuje w wyuczonym zawodzie; 11,2 proc. przyznało, że nie ma żadnego zawodu wyuczonego. Ponadto 26,8 proc. respondentów uznało, że pracuje poniżej swoich formalnych kwalifikacji, 62,2 proc. pracuje zgodnie z posiadanymi kwalifikacjami, a 11 proc. – powyżej swoich formalnych kwalifikacji.

W Polsce, najwyższy spośród badanych krajów odsetek respondentów zadeklarował, że pracuje zgodnie ze swoimi formalnymi kwalifikacjami; młodzi Polacy zajęli zarazem drugą lokatę na tle innych krajów pod względem odsetka osób pracujących w wyuczonym zawodzie. Tłumaczyć tę sytuację może wysoki wskaźnik udziału w stażach. Analiza porównawcza krajów, które wzięły udział w badaniu pokazuje, że uczestnictwo w praktykach lub stażach zwiększa o 2,5 razy prawdopodobieństwo pracy zgodnej (lub zbliżonej) z wyuczonym zawodem (iloraz szans (OR)=2,467).

Możliwości zdobycia zatrudnienia zwiększa również udział w wolontariatach. W ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie 31,9 proc. respondentów było zaangażowanych w wolontariat. Na tle innych krajów Polska plasuje się w środku stawki: 37,5 proc. młodych Litwinów angażowało się w wolontariat, zaś wśród Słowaków odsetek ten wynosił zaledwie 23,7 proc. Młodszy badani byli bardziej zaangażowani w wolontariat niż starsze grupy wiekowe: 46 proc. osób w wieku 15-18 lat, w porównaniu do 23 proc. osób w wieku 25-29 lat, miało za sobą doświadczenie wolontariatu. Nie zaobserwowano statystycznie istotnych zależności pomiędzy angażowaniem się w wolontariat a płcią i poziomem wykształcenia. Jeśli chodzi o rodzaje organizacji, w których działania angażowali się na zasadzie wolontariatu respondenci, dominowały szkoły i uniwersytety (37 proc. respondentów), następnie stowarzyszenia (17 proc.), projekty oddolne (14 proc.) i różne inicjatywy obywatelskie (14 proc.). Związki zawodowe (5 proc.) i partie polityczne (3 proc.) zamykały stawkę.

OCENA PRACY ZDALNEJ

Jak wspomniano powyżej, pandemia COVID-19 spowodowała przejście na pracę zdalną; w marcu 2020 r. 14,2 proc. pracowników w Polsce pracowało z domu (w porównaniu do 4,8 proc. rok wcześniej) (GUS 2021e). Według danych Eurofound, 34 proc. osób w wieku 18-34 lat zaczęło pracować z domu w wyniku pandemii COVID-19 (stan na kwiecień 2020 r.) (Eurofound 2020).

Badanie FYS2021 pokazało, że młodzi ludzie są podzieleni co do preferencji w zakresie pracy stacjonarnej lub zdalnej, przy czym zaskakująco wysoki odsetek osób chciał pracować w domu. W skali od 1 (praca stacjonarna) do 10 (praca zdalna), 20,8 proc. wołałoby pracować w siedzibie firmy (odpowiedzi 1-3), 29,8 proc. wołałoby pracować w domu (odpowiedzi 8-10), a reszta (49,4 proc.) nie miała wyraźnych preferencji w tym zakresie (odpowiedzi 4-7). Średnia (M) wyniosła 5,82, przy czym nieco większe zainteresowanie pracą zdalną wyrażały osoby z najmłodszej grupy wiekowej (15-18 lat, M=5,92; 19-24, M=5,86; 25-29, M=5,76) i kobiety (M=5,9; dla mężczyzn M=5,71).

Poglądy młodych Polaków w tym zakresie były umiarkowane w porównaniu z wyrażanymi w innych krajach: największymi entuzjastami pracy zdalnej okazali się Estończycy (M=6,16), Łotysze (M=6,06) i Litwini (M=5,95), najmniejsze zainteresowanie nią zaś wyrazili młodzi Słowacy (M=5,15).

Wbrew obawom o masowe wykluczenie cyfrowe, 80,5 proc. respondentów stwierdziło, że posiada wystarczający sprzęt do wykonywania pracy zdalnej. Jedynie 19,5 proc. dostrzegało braki w swoim wyposażeniu, w tym 9,3 proc. określało te braki jako znaczne (lub stwierdzało, że w ogóle nie posiada sprzętu).

ZASŁUGI CZY ZNAJOMOŚCI: CO SIĘ LICZY NA RYNKU PRACY?

Respondentki i respondentów zapytano o różne czynniki wpływające na znalezienie pracy. Wyniki pokazują zróżnicowane poglądy na temat znaczenia merytokracji oraz kapitału społecznego/politycznego. Jeśli chodzi o ważne/bardzo ważne czynniki w znalezieniu pracy,

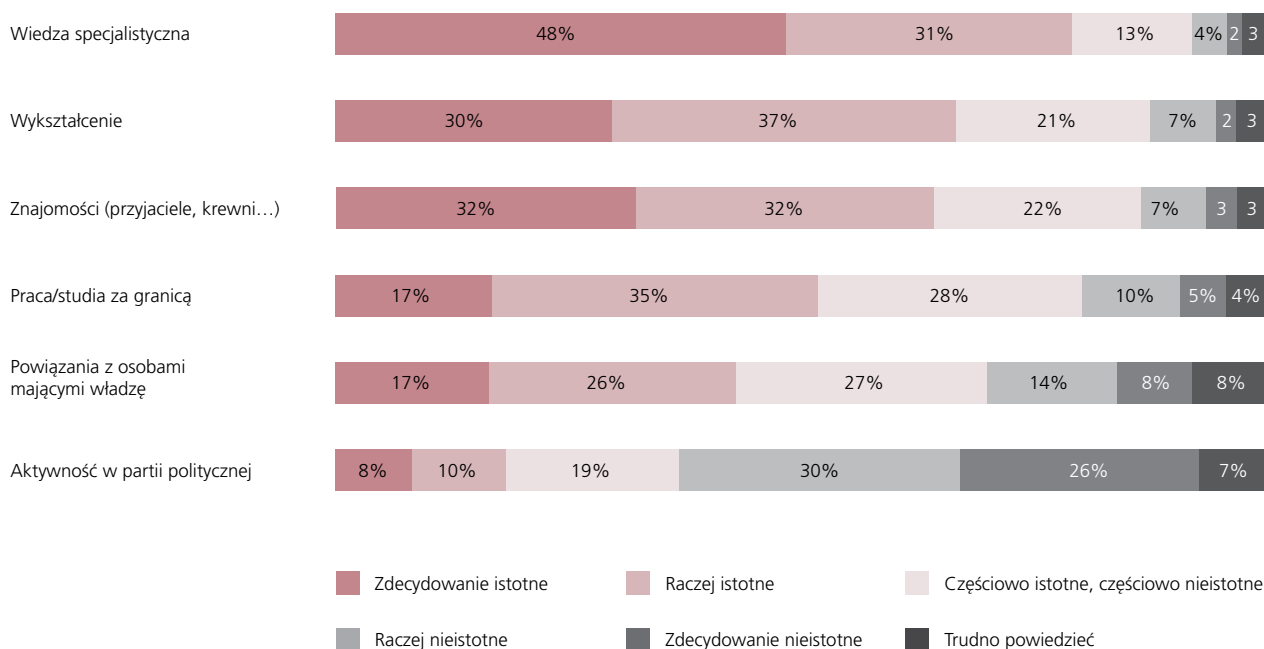

respondenci wskazali na: 79,1 proc. – wiedzę specjalistyczną; 66,7 proc. – wykształcenie; 64,2 proc. – znajomości; 51,9 proc. – pracę/studia za granicą; 43 proc. – powiązania z osobami mającymi władzę; 18,2 proc. – aktywność w partii politycznej. Mimo że zasady merytokratyczne zyskały wśród młodych większe poparcie, przekonanie, że „liczą się znajomości”, było dość silne.

Zmienne merytokratyczne (wykształcenie, wiedza specjalistyczna, doświadczenia zdobyte za granicą) oraz zmienne społeczno-polityczne (znajomości, powiązania z osobami u władzy, przynależność do partii politycznej) były wewnątrznie skorelowane⁵. Dlatego też skonstruowano

indeksy, dodając do siebie wartości trzech zmiennych wybranych do każdego indeksu (mierzonych na skali od 1 – „zdecydowanie nieistotne” do 5 – „zdecydowanie istotne”) i dzieląc je przez trzy (odpowiedzi „trudno powiedzieć” i „nie” nie były brane pod uwagę). Średnia dla indeksu merytokracji wyniosła 3,87, a dla indeksu kapitału społeczno-politycznego 3,18. Młodzi Polacy nieco bardziej wierzyli w zasady merytokratyczne niż w kapitał społeczno-polityczny. Podobne wyniki uzyskano dla innych krajów: średnia dla indeksu merytokracji dla całej próby wyniosła 3,84, a dla indeksu kapitału społeczno-politycznego – 3,14.

WYKRES 6. CZYNNIKI ISTOTNE PRZY POSZUKIWANIU PRACY PRZEZ MŁODYCH LUDZI W POLSCE (W %)

Uwaga: odpowiedzi „trudno powiedzieć” lub „brak odpowiedzi” nie podlegały analizie.

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

Wykres nie uwzględnia części dziesiętnych.

Korelacje między obydwooma indeksami a podstawowymi cechami społeczno-demograficznymi okazały się słabe; wiara w zasługi nieznacznie rosła wraz z wiekiem. Mężczyźni nieco bardziej wierzyli w konsekwencje, a kobiety wykazywały nieco silniejsze przekonania merytokratyczne, jednak ogólnie rzecz biorąc, znaczenie płci było minimalne. Co ciekawe, osoby lepiej wykształcone i mające lepiej

wykształconych rodziców bardziej wierzyły w konsekwencje niż w merytokrację. Wydaje się, że wykształcenie pozwalało dostrzec złożone i nie zawsze merytokratyczne reguły rynku pracy. Nieco większą wiarę w merytokrację wykazywały osoby lepiej oceniające sytuację swojego gospodarstwa domowego ($M=3,87$) niż deklarujące, że ich podstawowe potrzeby nie są zaspokojone ($M=3,66$).

⁵ Alfa Cronbacha dla zmiennych społeczno-politycznych wyniosła 0,65, a dla „merytokratycznych” – 0,56, co można uznać za wystarczające poziomy do skonstruowania indeksu.

DOŚWIADCZENIA I ASPIRACJE ZWIĄZANE Z MIGRACJĄ

Emigracja z Polski ma charakter ciągły, ale proces ten nasilił się po rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 r. Młodzi, lepiej wykształceni mieszkańcy miast emigrowali częściej, a średnia wieku polskiego emigranta po polskiej akcesji do UE, na początku drugiej dekady obecnego stulecia, wynosiła 28 lat (Kaczmarczyk 2012; Karolak 2020). Doświadczenie pracy poniżej kwalifikacji za granicą oraz poprawiająca się sytuacja gospodarcza w Polsce przyczyniły się do spadku pod koniec ubiegłej dekady liczby osób migrujących. Badania przeprowadzone w 2018 roku na grupie ludzi młodych (18-30 lat) w województwie mazowieckim wskazywały na stosunkowo niewielką liczbę osób planujących emigrację: 67,4 proc. nie planowało opuścić Polski w ciągu 12 miesięcy (Karolak 2021).

Badanie FYS2021 nie potwierdziło spadku liczby młodych osób mających doświadczenia emigracji lub chcących wyemigrować. Jak wspomniano powyżej, 31,9 proc. wszystkich respondentów zamierzało w przyszłości wyjechać za granicę w celach edukacyjnych, a 29,9 proc. miało za sobą takie doświadczenie. 17,2 proc. badanych młodych Polaków przebywało za granicą dłużej niż sześć miesięcy. Jest to jeden z wyższych wskaźników w badanych krajach; wyższy był tylko na Litwie (22,3 proc.). O doświadczeniu trwającej dłużej niż sześć miesięcy emigracji częściej wspominali mężczyźni (22,4 proc.) niż kobiety (11,9 proc.), a także osoby ze starszych (25-29 lat: 24,8 proc.) niż młodszych (19-24 lata: 13,6 proc.; 15-18 lat: 10,1 proc.) przedziałów wiekowych. Osoby określające podstawowe potrzeby ekonomiczne swojego gospodarstwa domowego jako niezaspokojone częściej miały za sobą doświadczenie emigracji (30 proc.) niż te, których potrzeby ekonomiczne były zaspokajane (14,1 proc.). Biorąc pod uwagę konwencjonalne badania migracyjne (Karolak 2021), osoby w związkach formalnych i nieformalnych (21,2 proc.) częściej niż single (13,5 proc.) miały za sobą doświadczenie migracji. Poziom wykształcenia i miejsce zamieszkania okazały się w tym wypadku statystycznie nieistotne. Badania ujawniły, że w najstarszym przedziale wiekowym (25-29 lat) osoby z wykształceniem podstawowym lub zawodowym (29,2 proc.) oraz średnim (28,9 proc.) częściej miały doświadczenia migracyjne

niż respondenci z wykształceniem wyższym (18,7 proc.). Respondentów poproszono także o określenie, jak bardzo chcą wyjechać do innego kraju na dłużej niż sześć miesięcy (tj. wyemigrować). Tylko 10,4 proc. oceniło swoją chęć emigracji jako bardzo silną, przy czym jedynie 19,3 proc. młodych Polaków nie ma wcale zamiaru emigrować. Badanie potwierdziło, że migracja za granicę pozostaje ważną i rozważaną opcją w planach osobistych. (Kaźmierska et al. 2011). Zogniskowane wywiady grupowe oraz indywidualne wywiady pogłębione pozwoliły zrekonstruować niektóre z motywacji do wyjazdu za granicę.

Jedna z osób uczestniczących w wywiadach indywidualnych zwróciła uwagę na pogarszającą się sytuację gospodarczą i polityczną w kraju:

„Po pierwsze, chcę, że tak powiem, uciec z naszego kraju. Nie widzę tu żadnej przyszłości, gospodarka coraz bardziej idzie na dno, chociaż już wcześniej nie było dobrze, partia rządząca się wygłupia, a ja nie mam na kogo głosować”

(wywiad pogłębiony, mężczyzna, 15-18 lat).

„Młodzi uciekają z naszego kraju. - Dlaczego? - Czemu? Przez rząd głównie. Jak kierują państwem, w jakim kierunku to idzie”

(grupa fokusowa, 15-18 lat).

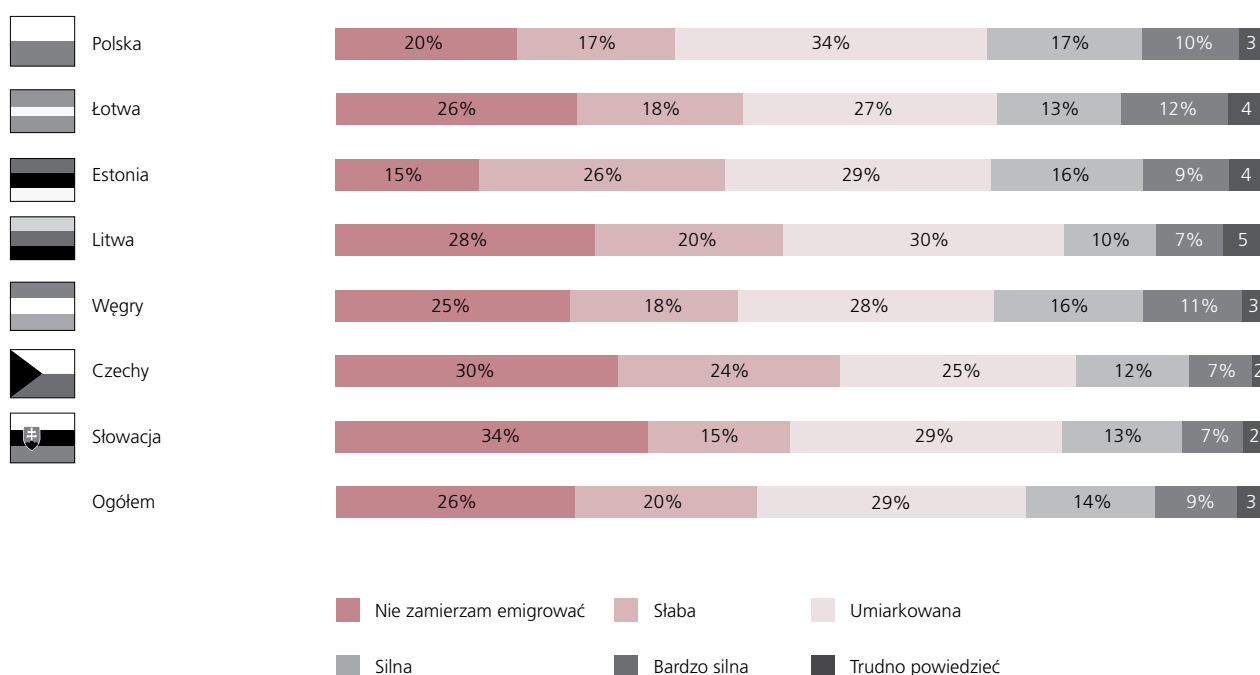
Innym powodem „ucieczki” na emigrację był strach przed narastającą nietolerancją:

„Mam kilku znajomych, którzy emigrowali z kraju właśnie z powodu takich sytuacji [nietolerancji]. Można powiedzieć, że emigrowali z powodu mowy nienawiści i przemocy”

(grupa fokusowa, 25-29 lat).

Wśród badanych z Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich tylko Estończycy byli bardziej skłonni do emigracji niż Polacy; zaledwie 15 proc. Estończyków nie zamierzało wyjechać z kraju na okres przekraczający sześć miesięcy. Najmniej skłonni do emigrowania byli młodzi Słowacy i Czesi. W przypadku młodych Polaków chęć emigracji maleje wraz z wiekiem ($\rho = -0,189$; $p < 0,001$): chęć emigracji deklaruje 76 proc. osób w wieku 15-18 lat,

WYKRES 7. GOTOWOŚĆ DO WYJAZDU ZA GRANICĘ NA OKRES DŁUŻSZY NIŻ 6 MIESIĘCY (W %)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021
Wykres nie uwzględnia części dziesiętnych.

65,6 proc. w wieku 19-24 lata i 51,9 proc. w wieku 25-29 lat. Kobiety (64,6 proc.) były nieco bardziej skłonne do emigrowania niż mężczyźni (60,4 proc.) ($\chi^2=7,904$, $df=2$, $p<0,05$), co stanowi odwrócenie trendu obserwowanego w doświadczeniach migracyjnych będących przedmiotem dotychczasowych badań. Jeśli uwzględnić wiek jako zmienną kontrolną, to korelacje pomiędzy takimi zmiennymi jak stan cywilny, sytuacja finansowa gospodarstw domowych, miejsce zamieszkania i wykształcenie z zamiarem emigracji były nieistotne.

Wśród krajów, do których respondenci chcieliby wyemigrować, znalazły się Niemcy (11,3 proc.), USA (10,5 proc.), Wielka Brytania (7,9 proc.), Hiszpania (6,3 proc.), Holandia (6,1 proc.), Kanada (2,9 proc.), Francja (2,6 proc.) i Szwecja (2,5 proc.). Ogólnie rzecz biorąc, dominowały kraje UE. Prawdopodobnie z powodu Brexitu USA były wymieniane częściej jako cel migracji niż Wielka Brytania.

Wśród tych, którzy chcieliby wyjechać za granicę, 23,9 proc. nie potrafiło określić, kiedy mogłoby to zrobić. Tylko 8,3 proc. młodych Polaków miało sprecyzowane plany migracyjne i chciało wyjechać w ciągu najbliższych sześciu miesięcy (a 12,9 proc. – w ciągu dwóch lat). 24 proc. z tych, którzy chcieli wyemigrować, nie potrafiło odpowiedzieć, jak długo zamierza zostać za granicą, a 17,5 proc. deklarowało gotowość wyjazdu „na stałe/na zawsze”. Chęć krótkiego wyjazdu, do roku, deklarowało 18 proc. badanych, a 17,3 proc. chciałoby wyjechać z Polski na okres do dwóch lat. Dla większości młodych Polaków migracja pozostaje więc otwartą, ale nie do końca sprecyzowaną opcją, przypominającą kategorię „intencjonalnej nieprzewidywalności”, wypracowaną przez Drinkwatera, Eade’a i Garapicha dla opisu „płynnych, otwartych planów życiowych, a co za tym idzie – otwartych planów migracyjnych i przebiegów kariery” (Glorius i in. 2013: 11).

GŁÓWNE WNIOSKI

Wyniki badań dotyczące doświadczeń zawodowych i migracyjnych młodych Polaków są następujące:

- Duża część młodych pracowników w Polsce doświadcza prekaryjnych warunków zatrudnienia. Nieco ponad połowa badanych pracowała na umowie na czas nieokreślony, a ponad jedna trzecia – w oparciu o różne formy umów na czas określony i przy pracach dorywczych.
- Z analizy wynika, że jedna trzecia młodych Polaków pracowała poniżej swoich formalnych kwalifikacji, a prawie 40 proc. nie pracowało w wyuczonym zawodzie.
- Większość respondentów wskazała na wiedzę, wykształcenie i znajomości jako najważniejsze czynniki istotne przy poszukiwaniu pracy w Polsce.
- Młodzi Polacy deklarowali chęć opuszczenia kraju na ponad pół roku średnio częściej niż ich rówieśnicy z innych badanych krajów. Ich plany wydawały się jednak mało konkretne: tylko 8 proc. planowało wyjechać w ciągu najbliższego półrocza, a jedna czwarta nie potrafiła określić, na jak długo planuje swój wyjazd.

7

ŻYCIE RODZINNE I PRZYJAŹNIE

W ciągu minionych dziesięcioleci w Polsce nastąpiły istotne zmiany w życiu rodzinnym. Obserwowane jest zjawisko zwane „syndromem opóźniania” (Slany 2006). Młodzi ludzie dłużej mieszkają z rodzicami, odkładają zawarcie związku małżeńskiego lub wybierają związki nieformalne zamiast małżeństwa. Rodzicielstwo przestało być standardowym etapem w życiu jednostki. Niemniej, jak pokazują wyniki Europejskiego Badania Wartości (EVS, 1999-2017), rodzina wciąż jest ważną wartością w życiu młodych ludzi. Zarówno w 1999, jak i w 2017 roku, około 91 proc. respondentów stwierdziło, że rodzina jest dla nich bardzo ważna. Widoczny jest również wzrost znaczenia przyjacieli: aż 56,3 proc. młodych Polaków badanych w 2017 roku, w porównaniu z 37 proc. w 1999 roku, stwierdziło, że przyjaciele i znajomi są bardzo ważni w ich życiu. Na podstawie wywiadów indywidualnych i grup fokusowych można wnioskować, że jednym z wyzwań związanych z lockdownem było ograniczenie relacji społecznych z przyjaciółmi (Baboš i Világi 2021).

STRUKTURA GOSPODARSTW DOMOWYCH: WYZWANIA RYNKU MIESZKANIOWEGO

Mimo istotnych przeobrażeń w zakresie wchodzenia w dorosłość, wyprowadzka z domu rodzinnego pozostaje jednym z ważnych wyznaczników usamodzielnienia się. Jak wynika z badania FYS2021, połowa młodych ludzi w Polsce mieszkała z przynajmniej jednym rodzicem, a druga co do wielkości grupa (32,5 proc.) – z partnerem. Tylko 9,1

proc. respondentów mieszkało samych, a jeszcze mniej (3,7 proc.) mieszkało z przyjaciółmi⁶. Poza domem rodzinnym mieszkało więcej młodych mężczyzn (54,8 proc.) niż kobiet (43,6 proc.). Co ważne, prawie jedna trzecia badanych (30,7 proc.) w najstarszym przedziale wiekowym (25-29 lat) nadal mieszkała z rodzicami, przy czym w grupie tej mężczyźni nieznacznie przeważali nad kobietami. Społeczne oczekiwanie jest takie, że w tym wieku młodzi ludzie wchodzą w dorosłość, w tym zaczynają żyć niezależnie od rodziców. W porównaniu z innymi krajami europejskimi, dla których średni wiek usamodzielnienia się wynosi 26,4 lat, młodzi Polacy stosunkowo późno opuszczają obecnie swoje domy rodzinne, bo w wieku 28,1 lat (dla porównania w 2019 r. – 27,6 lat). W momencie wyprowadzki kobiety są średnio o 2,3 lata młodsze od mężczyzn (Eurostat 2021).

W badaniu ilościowym 34 proc. młodych ludzi mieszkających z rodzicami stwierdziło, że „jest to najprostsze i najwygodniejsze rozwiązanie”, natomiast 38,7 proc. „mieszkałoby samodzielnie, gdyby pozwalały na to warunki finansowe”. Podczas gdy nie występowały znaczące różnice między odsetkami osób w poszczególnych przedziałach wiekowych, które uznały mieszkanie z rodzicami za wygodne rozwiązanie, to problem niewystarczających środków finansowych był bardziej dostrzegany w starszych (19-24: 43,7 proc.; 25-29: 41,2 proc.) niż najmłodszej grupie wiekowej (31,4 proc.). Prawie 40 proc. osób mieszkających z rodzicami i pracujących na podstawie umowy o pracę na czas nieokreślony oraz 46,2 proc. osób mieszkających z rodzicami i pracujących w pełnym wymiarze czasu pracy na podstawie umowy na czas

WYKRES 8. SYTUACJA MATERIALNA A STRUKTURA GOSPODARSTWA DOMOWEGO (W %)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

⁶ Osoby, które mieszkają z dala od rodziców, ale nadal regularnie / przynajmniej raz w miesiącu śpią w domu u rodziców (np. studenci), otrzymali wskazówkę w kwestionariuszu, by udzielić odpowiedzi dotyczącej gospodarstwa domowego rodziców.

określony wskazało, że nie opuściło domu rodzinnego ze względu na okoliczności finansowe. Może to oznaczać, że nawet jeśli osoby te pracują w pełnym wymiarze czasu pracy, nie zarabiają wystarczająco dużo, by wyprowadzić się z domu.

Inne badania wskazują na ograniczone zasoby finansowe (rodzinne i osobiste), (brak) dostępności mieszkań w Polsce oraz ich standard (niedobory, wysokie ceny na rynku mieszkaniowym, nieuregulowany rynek najmu, kredyty hipoteczne) (Szafraniec, 2017; Sawulski, 2019) jako przyczyny przedłużającego się zamieszkiwania w domu rodzinnym. Subiektywna ocena sytuacji ekonomicznej była niższa wśród osób mieszkających samotnie, bez rodziców. Przykładowo 16 proc. z nich nie miało wystarczających środków na ubrania i buty, w porównaniu do 10 proc. osób mieszkających z rodzicami i wybierających taką odpowiedź.

Inne powody pozostawania w jednym gospodarstwie domowym z rodzicami to przedłużający się okres edukacji, trudności z utrzymaniem pełnej samodzielności finansowej w czasie studiów (Pustułka i in. 2021), czy rosnący wiek zawierania małżeństw: mediana wzrosła z 24,7 dla mężczyzn i 22,8 dla kobiet w 1990 roku do odpowiednio 30,3 i 28,2 w 2019 roku (GUS 2020).

KONTAKTY Z RODZICAMI

Warto podkreślić, że 82,2 proc. respondentów biorących udział w badaniu FYS2021 stwierdziło, że ma dobre kontakty ze swoimi rodzicami. Młodzi ludzie często samodzielnie (54,2 proc.) lub wspólnie z rodzicami (34,7 proc.) podejmują decyzje, zamiast podążać za narzuconymi przez rodziców decyzjami (4,5 proc.). Autonomia w podejmowaniu decyzji była częściej deklarowana w przypadku starszych grup wiekowych. Z przeprowadzonych badań jakościowych wynika, że respondenci (szczególnie ci powyżej 18 roku życia) uważali, że rodzina nie ma dużego wpływu na podejmowane przez nich decyzje.

Młodzi ludzie zazwyczaj dzielili poglądy polityczne swoich rodziców: 31 proc. stwierdziło, że ich poglądy polityczne i przekonania są umiarkowanie zbliżone z poglądami ich rodziców, 27,1 proc. stwierdziło, że ich poglądy są bardzo lub całkiem zbliżone z poglądami rod-

ziców. Przeprowadzone wywiady indywidualne i grupy fokusowe ujawniły bardziej złożone zależności – od pełnego porozumienia międzypokoleniowego do większych różnic między generacjami. Międzypokoleniowe napięcia dotyczyły m.in. roli Kościoła i relacji Kościół/polityka. Jak to ujęła jedna z osób uczestniczących w grupie fokusowej,

“Moja mama jest wierząca, chodzi do kościoła, podoba jej się obecna polityka, czasem o tym rozmawiamy, ale generalnie staramy się unikać tego tematu, bo zawsze kończy się to kłótnią”

(grupa fokusowa, 15-18 lat).

Inna osoba stwierdziła:

“bo gdyby tata na mnie wpłynął to bym była za zakazem aborcji i bym po prostu siedziała w kościele”

(grupa fokusowa, 15-18 lat).

MAŁŻEŃSTWO I PLANY NA PRZYSZŁOŚĆ

Prawie 50 proc. badanych zadeklarowało, że jest singielkami i singlami. Podobny procent widzi siebie w przyszłości jako osobę w związku małżeńskim i wychowującą dzieci. Odsetek singli był większy wśród młodych mężczyzn (53,1 proc.) niż kobiet (45 proc.). Co oczywiste, najwięcej singli było wśród najmłodszych (64,1 proc.), a najmniej – w najstarszej grupie wiekowej (41,2 proc.). Tak jak w dotychczasowych badaniach, również i w tym prezentowanym osoby mieszkające na terenach bardziej wiejskich (56,9 proc.) częściej były singlami niż osoby mieszkające w miastach (45,3 proc.). Mieszkanie na obszarach miejskich częściej wiązało się również z byciem w związku nieformalnym.

W grupie wiekowej 25-29 lat odnotowano najwyższy odsetek osób będących w związku małżeńskim (27 proc.) oraz osób w związkach nieformalnych (21,8 proc.). Co ciekawe, wśród badanych z Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich Polacy i Estończycy najrzadziej widzieli siebie w przyszłości jako osoby w związku małżeńskim i wychowujące dzieci; podobne aspiracje przejawiało 62

proc. Czechów, 57,4 proc. Węgrów, 61,6 proc. Słowaków, 58,3 proc. Łotyszy i 55,3 proc. Litwinów. W Polsce i Estonii było to nieco ponad 51 proc. Polacy częściej niż inni wybierali też opcję „trudno powiedzieć” (13,3 proc.), co wskazuje na niepewność co do przyszłości.

Plany związane z małżeństwem i dziećmi w przyszłości najczęściej deklarowała najstarsza grupa wiekowa (55,6 proc.). I chociaż również wśród najmłodszych respondentów plany te miały najwięcej zwolenników, to osoby w wieku 15-18 lat częściej niż pozostałe grupy wiekowe widziały siebie w przyszłości jako osoby niebędące w związku małżeńskim, z partnerem/partnerką i bez dzieci (11,6 proc.). Przyszłe plany małżeńskie zależały również od aktualnego poziomu zadowolenia z sytuacji w rodzinie: o ile 58,5 proc. osób zadowolonych z życia rodzinnego deklarowało chęć zawarcia małżeństwa i posiadania dzieci, o tyle wśród osób niezadowolonych z życia rodzinnego tylko 28 proc. podzielało te plany. Podobnie, porównując zadowolenie z życia i przyszłe plany małżeńskie, osoby niezadowolone z życia rzadziej chciały wstępować w związki małżeńskie i mieć dzieci (33,5 proc. w porównaniu do 58,4 proc. wśród respondentów zadowolonych ze swojego życia), a 16,5 proc. widziało siebie jako bezdzietnego singla. Ponadto plany dotyczące posiadania małżonka i dzieci zależały od ogólnej wizji dotyczącej własnej przyszłości: ci, którzy widzieli ją w jasnych barwach, częściej widzieli siebie w roli rodziców będących w związku małżeńskim.

Ponieważ w ostatnim czasie obserwujemy w Polsce niż demograficzny, warto przyjrzeć się planom młodych ludzi dotyczącym posiadania dzieci. O ile większość badanych (59,8 proc.) planuje mieć dzieci, to 26,9 proc. deklaruje, że nie ma takich planów. W porównaniu z innymi krajami Europy Środkowo-Wschodniej odsetek ten był najwyższy w Polsce (Czechy: 16,5 proc.; Węgry: 22 proc.; Słowacja: 19,3 proc.). Pod tym względem Polacy mieli podobne poglądy do respondentów z krajów bałtyckich (Estonia: 26,3 proc.; Łotwa: 26,2 proc.; Litwa: 31,6 proc.). Młode kobiety dominowały w grupie osób planujących posiadanie dzieci (61,4 proc.), jak również w grupie osób, które nie miały takich planów (28,7 proc.); mężczyźni częściej nie mieli pewności co do swoich planów (16,4 proc.). Znaczącym czynnikiem jest tu wiek – najmłodsi respondenci częściej deklarowali, że nie planują mieć dzieci. Co ciekawe, wbrew stereotypom, wyższe wykształcenie wykazywało raczej pozytywną korelację z planami

wychowywania dzieci. Lepsza sytuacja materialna również ma pozytywny wpływ na chęć bycia rodzicem. Te rezultaty są zbliżone do wyników innych badań: stabilne zatrudnienie obojga partnerów jest istotne przy planowaniu potomstwa (Kotowska, Mynarska i Gauthier 2021).

GŁÓWNE WNIOSKI

Główne ustalenia niniejszego rozdziału można podsumować w następujący sposób:

- Rodzina pozostaje istotną wartością w życiu młodych ludzi. Większość z badanych stwierdziła, że ma dobre stosunki z rodzicami, a w domu panuje partycypacyjna forma podejmowania decyzji. Ponadto, pomimo napięć międzypokoleniowych, młodzi ludzie mieli tendencję do reprodukcji poglądów politycznych swoich rodziców.
- Połowa młodych ludzi w Polsce mieszkała z co najmniej jednym rodzicem, a jedna trzecia – z partnerem. W starszych grupach wiekowych barierą utrudniającą samodzielne życie były niewystarczające środki finansowe.
- Spośród badanych krajów Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich Polacy i Estończycy najrzadziej widzieli siebie jako osoby będące w związku małżeńskim i posiadające dzieci w przyszłości. Jedna trzecia młodych respondentów deklarowała, że nie planuje mieć dzieci. W porównaniu z innymi krajami Europy Środkowo-Wschodniej, młodzi Polacy byli najmniej skłonni do posiadania dzieci.

8

WARTOŚCI, POSTAWY I POGLĄDY

Jak wykazano powyżej, pomimo zmian w osobistych wyborach dotyczących rodziny, młodzi Polacy postrzegają rodzinę i przyjaźnie jako ważne wartości. Dotychczasowe badania sugerowały, że w Polsce nastąpiło przesunięcie w kierunku wartości postmaterialistycznych (Marody i in. 2019: 23). Można jednak zauważyć, że nadal preferowane są wartości materialistyczne, w tym bezpieczeństwo i stabilność; w wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej dobrobyt i rozwój gospodarczy wciąż są priorytetami (Szafrańiec i in. 2017: 227). Wartości postmaterialistyczne, takie jak ekologia oraz prawa mniejszości i kobiet, są wspierane głównie przez lepiej wykształconą, lepiej sytuowaną część ludzi młodych, z większych miast (ibidem: 302). W badaniu FYS2021 pogłębiono wiedzę na temat współistnienia orientacji materialistycznej i postmaterialistycznej oraz uzyskano wgląd w poziom zadowolenia z życia, wartości i obawy młodych ludzi.

ZADOWOLENIE Z ŻYCIA

Rezultaty prezentowanego badania wskazują, że młodzi ludzie byli generalnie bardziej zadowoleni niż niezadowoleni ze swojego życia jako takiego (61,9 proc.), z życia rodzinnego (66 proc.), z grona przyjaciół (69,5 proc.) i edukacji (62,6 proc.). Warto zauważyć, że wynik dotyczący ostatniej kategorii (edukacja) odbiegał od ogólnie krytycznej oceny jakości kształcenia. Można przypuszczać, że znaczenie miało tu sformułowanie pytania. Jeśli chodzi o ogólne zadowolenie, respondenci oceniali raczej poziom własnego wykształcenia niż system jako całość. Im bardziej młodzi ludzie byli zadowoleni ze swojego życia rodzinnego ($\rho=0,527$), z edukacji ($\rho=0,471$) i ze swoich przyjaciół ($\rho=0,437$), tym bardziej byli zadowoleni ze swojego życia w ogóle (wszystkie korelacje okazały się istotne, $p<0,001$).

Porównując te wyniki z danymi z Europejskiego Badania Wartości (EVS 2008, 2018), można zaobserwować spadek zadowolenia z życia w ciągu minionych kilku lat. Ponieważ w pytaniu zadanym w Europejskim Badaniu Wartości przewidziano skalę odpowiedzi od 1 do 10, uznano udzielających odpowiedzi w przedziale 1-4 za „niezadowolonych”, 5-6 za plasujących się „pomiędzy”, a 7-10 za „zadowolonych”. Zarówno w 2008, jak i w 2017 roku, prawie 81 proc. osób w wieku 15-29 lat było zadowolonych ze swo-

jego życia jako takiego, a około 5 proc. twierdziło, że nie jest zadowolonych. Oznacza to, że poziom zadowolenia w ostatnich latach spadł. Przypuszczalnie jedną z przyczyn tego stanu rzeczy może być trwająca pandemia COVID-19. Choć większość młodych Polaków była raczej optymistyczna i z optymizmem patrzyła w swoją przyszłość (67,9 proc.), to jednak na tle innych badanych krajów Polacy byli najbardziej pesymistyczni. Podobnie do młodych Słowaków i Czechów, Polacy nie byli także optymistycznie nastawieni co do przyszłości społeczeństwa, w którym funkcjonowali; 36,7 proc. przewidywało pogorszenie sytuacji, a 20,2 proc. nie miało pewności co do tego, jak będzie wyglądała przyszłość.

LĘKI I OBAWY

Młodych ludzi najbardziej niepokoiły niesprawiedliwość społeczna, zanieczyszczenie środowiska i zmiany klimatyczne, brak pracy i ciężka choroba. Najmniej istotne okazały się groźba zamachu terrorystycznego oraz duża liczba imigrantów i uchodźców. Pokazuje to, że obok obaw związanych ze zmianami klimatycznymi (które dzielą osoby z innych badanych krajów) (por. Blachnicka-Ciack 2020), obawy przejawiane obecnie przez ludzi młodych w Polsce mają charakter strukturalny i materialny. Jak zaznaczyła jedna z osób uczestniczących w jakościowej części badania, [zmiany klimatyczne]

“To jest kolejna kwestia, która wpływa na mnie depresyjnie, ponieważ znowu – nie wiem, jak mam planować swoją przyszłość. (...) widać, że największe postacie na arenie międzynarodowej nie traktują tego poważnie. I to jest smutne.”

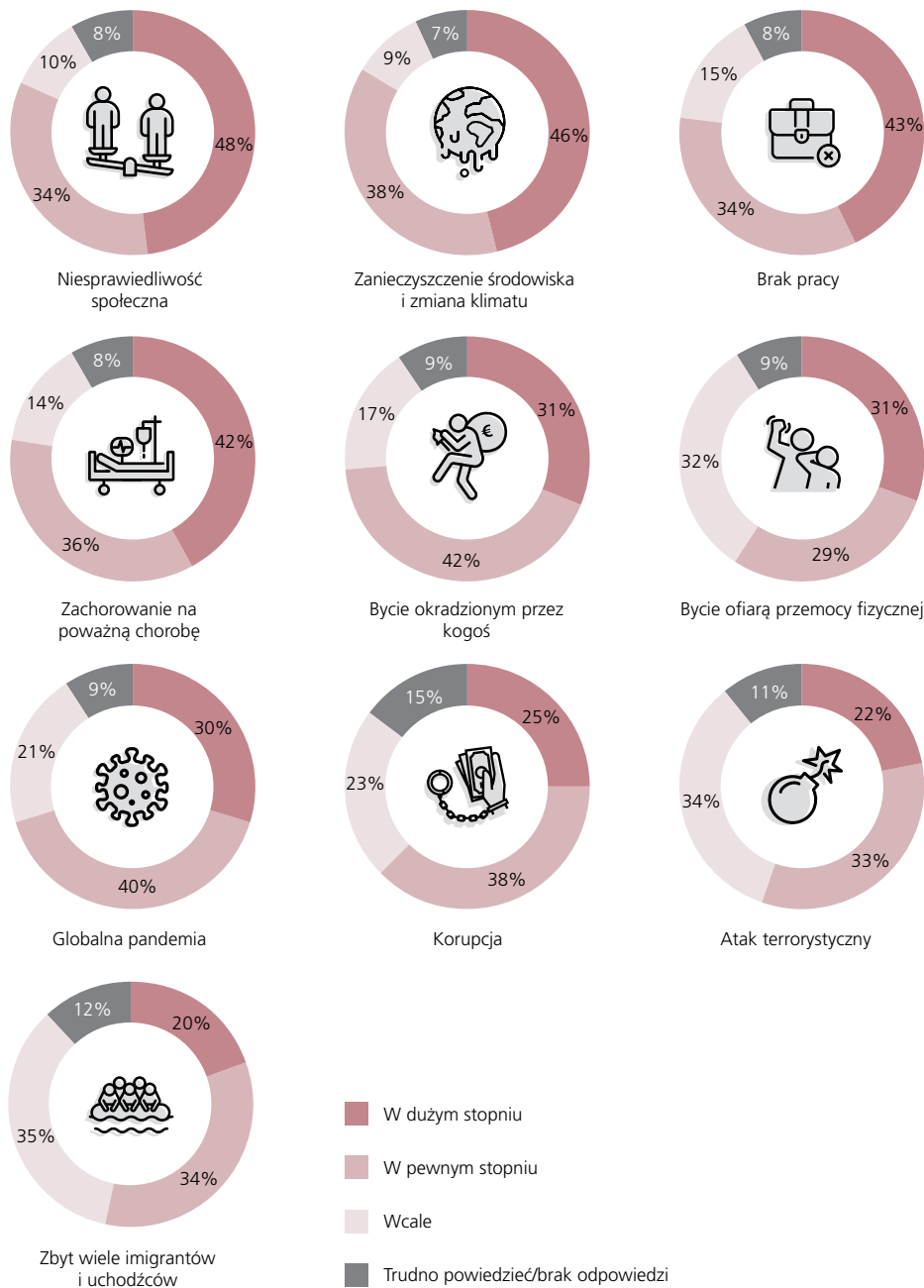
(grupa fokusowa, 25-29 lat).

Inna osoba dodała:

“Mi się wydaje, że dużo moich znajomych ma taki problem, że nie wie, kim chce być w przyszłości, nie ma totalnie pomysłu na siebie i to jest dla nich problemem i taką wizję... nie mają takiej pozytywnej wizji wejścia w dorosłość”

(grupa fokusowa, 19-24 lata).

WYKRES 9. LĘKI I OBawy WEDŁUG ICH PRZYCZYN (W %)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021; Wykres nie uwzględnia części dziesiętnych.

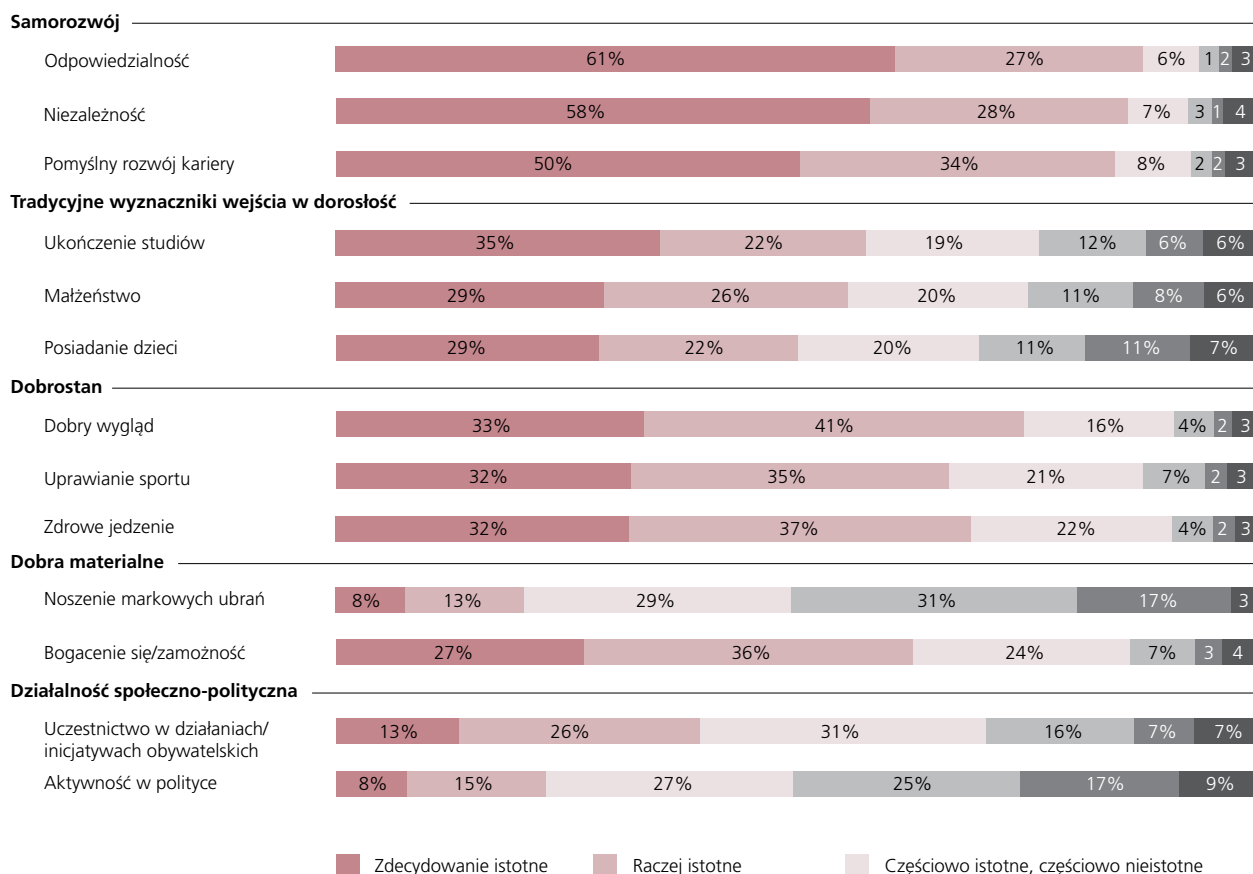
Zmienne dotyczące obaw były silnie ze sobą skorelowane, Alfa Cronbacha = 0,781, co pozwala na skonstruowanie „indeksu obaw” poprzez zsumowanie zmiennych w pytaniu (odpowiedzi „w pewnym stopniu” i „w dużym stopniu”), w wyniku czego otrzymujemy skalę od 0 do 10, gdzie 0 oznacza „brak obaw”, a 10 – „największe obawy”. Średnia (M) obaw wyniosła $M=6,95$; kobiety wyrażały więcej obaw ($M=7,54$) niż mężczyźni ($M=6,39$), zaś osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym

($M=6,66$) miały mniej obaw niż osoby z wykształceniem wyższym ($M=7,36$). Chociaż zarówno kobiety, jak i mężczyźni mieli te same cztery największe powody do obaw (niesprawiedliwość społeczna, zanieczyszczenie środowiska i zmiany klimatyczne, ciężka choroba i brak pracy), to 40 proc. kobiet (w porównaniu do 21,5 proc. mężczyzn) obawiała się również, że doświadczy przemocy fizycznej, 37,6 proc. obawiało się pandemii, a 34,3 proc. obawiało się bycia okradzionymi.

CO JEST WAŻNE W ŻYCIU?

Według respondentów najważniejszymi kwestiami (spośród wymienionych poniżej na wykresie 10) były: bra-
nie odpowiedzialności (87,5 proc.), niezależność (85,9
proc.) i pomyślny rozwój kariery (84,5 proc.). Najmniej
istotne były: noszenie markowych ubrań (20,4 proc.) i
aktywność w polityce (22,8 proc.).

WYKRES 10. OPINIE I POSTAWY: JAK WAŻNE SĄ DLA RESPONDENTÓW WYBRANE KWESTIE (W %)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021; Wykres nie uwzględnia części dziesiętnych.

Wymienione powyżej cele można pogrupować w sze-
ściu kategoriach: **samorozwój** (pomyślny rozwój kari-
ery, niezależność, odpowiedzialność), **tradycyjne
wyznaczniki wejścia w dorosłość** (ukończenie studiów,
małżeństwo, posiadanie dzieci), **dobrostan** (dobry
wygląd, uprawianie sportu, zdrowe jedzenie), **dobra
materialne** (noszenie markowych ubrań, bogacenie się
/ zamożność) oraz **działalność społeczno-polityczna**
(aktywność w polityce, uczestnictwo w działaniach/inicjaty-
wach obywatelskich). Sumując odpowiedzi „zdecydowa-
nie istotne” i „raczej istotne”, kluczowymi obszarami dla

młodych ludzi okazały się samorozwój i dobrostan. Trad-
ycyjne wyznaczniki wejścia w dorosłość były ważne dla
około połowy respondentów. Inne tendencje ujawniły
ogólne zmiany w postawach. Pokazały one, że młodzi
ludzie są bardziej nastawieni na indywidualny samoro-
zwój oraz osiągnięcie stabilizacji zawodowej i prywatnej
niż na udział w działaniach zbiorowych. O ile noszenie
markowych ubrań było dla ludzi młodych najmniej ważne,
to bogacenie się zostało ocenione najbardziej pozytywnie:
63 proc. uznało je za „zdecydowanie istotne” lub „raczej
istotne”.

TOLERANCJA – WOBEC CZEGO I KOGO?

Odpowiadając na pytanie o zamieszkiwanie obok różnych grup społecznych, młodzi ludzie w Polsce najchętniej widzieliby w sąsiedztwie osoby lub pary homoseksualne (spośród wszystkich badanych tylko młodzi Czesi częściej niż Polacy odpowiadali, że czuliby się „dobrze” lub „bardzo dobrze”, mieszkając obok osób homoseksualnych), a najmniej chętnie sąsiadowaliby z osobą uzależnioną od narkotyków. W zestawieniu z Europejskim Badaniem Wartości (1999, 2008, 2017) najbardziej zauważalna jest różnica w akceptacji osób homoseksualnych. W 1999 roku 37,9 proc. respondentów w wieku 15-29 lat wymieniało ich jako „niepożądanych” sąsiadów, w 2017 roku było to 26,3 proc. Jednak już w 2021 roku negatywne odczucia związane z mieszkaniem obok osób homoseksualnych deklarowało 12,4 proc. młodych Polaków (prawie 50 proc. czułoby się w ich sąsiedztwie „dobrze” lub „bardzo dobrze”). Co ważne, wzrost tolerancji dla mniejszości seksualnych jest zauważalny także w innych grupach wiekowych w Polsce (Scovil 2021b).

Najbardziej niejednoznaczne opinie dotyczyły mniejszości narodowych i etnicznych: Romów, Żydów i Muzułmanów, gdzie dominowały wskazania w kategorii „ani źle, ani dobrze”. Najmniej negatywnych odczuć odnotowano w stosunku do Żydów (12 proc.), zaś około 23 proc. respondentów nie czułoby się dobrze, sąsiadując z muzułmanami lub Romami. Przyglądając się trendom (między 1999 a 2017 rokiem), dane pochodzące z Europejskiego Badania Wartości wskazują na utrzymujące się na względnie stabilnym poziomie negatywne nastawienie wobec Żydów (spadek z 13 do 11 proc.); w przypadku Romów nastawienie negatywne nieznacznie wzrosło (z 32 do 38,8 proc.); w przypadku muzułmanów wzrost negatywnych odczuć był najbardziej zauważalny (z 10,7 do 32,5 proc.). Zmianę tę można postrzegać w kontekście radykalizacji dyskursu publicznego na temat migrantów, m.in. w okresie tzw. kryzysu uchodźczego, będącego przedmiotem szerokiej debaty w 2015 roku (zob. Stefaniak 2015). Niemniej, jak wynika z wywiadów indywidualnych i grup fokusowych, młodzi ludzie odczuwali różnicę pokoleniową, postrzegali siebie jako bardziej otwartych i krytykowali nietolerancję, twierdząc, że jest ona postawą dominującą w polskim społeczeństwie:

“(…) w ogóle nie jesteśmy otwarci na jakieś takie nowości. I właśnie, tak jak wcześniej powiedziano, że jesteśmy takimi tradycjonalistami i generalnie mam wrażenie, że nie potrafimy czasami dopuścić do głowy takiej myśli, że może być coś inaczej, nie tak jak było zawsze. I takie rzeczy, jak inna orientacja seksualna, jakieś zmiany, zawsze reagujemy na nie negatywnie.”

(grupa fokusowa, 15-18 lat)

“(…) to nie jest tylko na tej zasadzie, że jak jest jakaś mniejszość seksualna czy religijna, czy obcokrajowiec, to nie działa tylko na tej zasadzie, że ktoś o nim źle myśli, ale często się to spotyka z tym, że osoby, które mają do nich złe nastawienie, otwarcie o tym mówią, przezywają ich, wymyślają na nich różne określenia. Nawet dochodzi czasem do przemocy.”

(grupa fokusowa, 25-29 lat)

Należy zauważyć, że uczestnicy jakościowej części badania, pytani o ogólną sytuację migrantów w Polsce, odnosili się głównie do Ukraińców i ich pozycji na rynku pracy. Ukraińcy byli przedstawiani albo jako konkurenci (ze względu na zgadzanie się na pracę za niższą płacą) albo aktorzy istotni dla gospodarki (ponieważ często wykonują „niechciane” prace). Jak wyjaśniał jeden z rozmówców,

“migranci, to jest jedna z najmocniejszych rzeczy, które napędzają siłę roboczą i gospodarkę państw”

(grupa fokusowa, 19-24 lata).

Co ciekawe, niektórzy uczestnicy wywiadów utrzymywali, że pracodawcy dostają dodatkowe wsparcie za zatrudnianie imigrantów. Z drugiej strony inni uczestnicy, reagując na te komentarze, porównywali sytuację Ukraińców do Polaków pracujących za granicą:

“To jest takie założenie, że zabierają naszym, Polakom pracę, a to nie jest prawda bo tak samo Polacy wyjeżdżają do Wielkiej Brytanii, do Niemiec, żeby robić dokładnie to samo, ale jak wróci do Polski i zobaczy Ukraińca, który robi taką samą robotę, którą oni robią za granicą, to już im się to nie podoba”

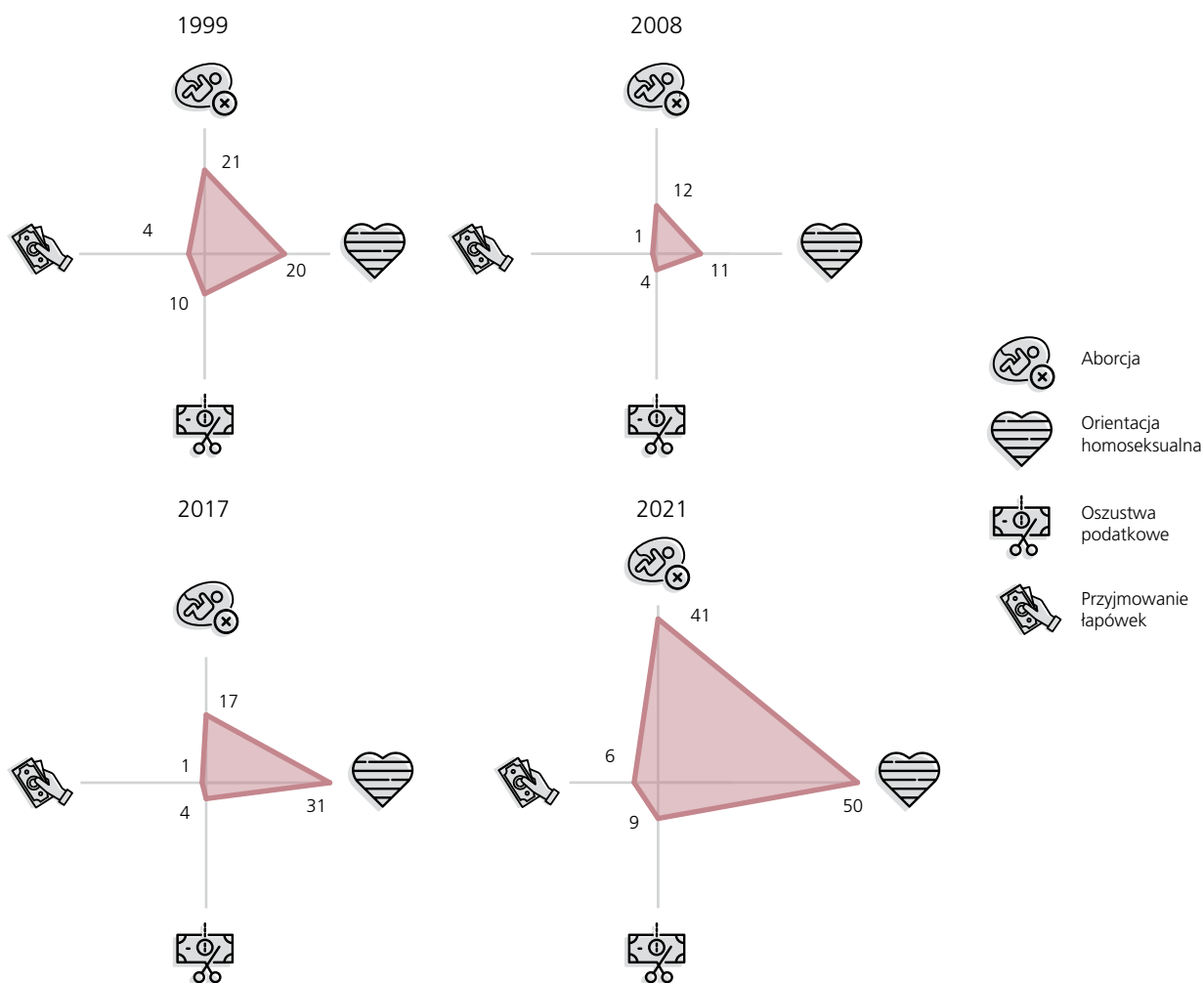
(grupa fokusowa, 19-24 lata).

Odpowiadając na pytanie o zachowania⁷, które można usprawiedliwić, młodzi ludzie najbardziej akceptowali orientację homoseksualną (M= 6,9), wykorzystywanie znajomości do znalezienia pracy (M= 6,5) i aborcję (M= 6,4). Najmniej akceptowane były zaś: przyjmowanie łapówek (M= 2,8) i oszustwa podatkowe (M= 2,8). O ile wykorzystywanie znajomości do znalezienia pracy czy „załatwienia sprawy” było podobnie oceniane przez biorących udział w badaniu, to w przypadku aborcji, orientacji homoseksualnej, oszustw podatkowych i przyjmowania / wręczania łapówek występowały różnice. Kobiety, osoby z młodszych przedziałów wiekowych, oraz osoby o poglądach lewicowych wyrażały większą akceptację dla aborcji i orientacji homoseksualnej, natomiast mężczyźni, starsze grupy wiekowe oraz osoby o poglądach prawicowych przychylniej patrzyły na oszustwa podatkowe, „jeśli jest ku nim taka okazja”, i przyjmowanie / wręczanie łapówek.

Uwzględniając wyniki Europejskiego Badania Wartości, interesujące jest prześledzenie, co zmieniło się od 1999 roku. Spośród odpowiedzi udzielanych na skali 1-10 (gdzie 1 oznaczało, że dane zachowanie nie jest „nigdy” do usprawiedliwienia, a 10 – „zawsze”) zsumowano odpowiedzi od 8 do 10, oznaczające akceptację dla danego zachowania. Umożliwiło to pokazanie zmiany na przestrzeni lat. W ostatnich latach, poza pomiarem w 2008 r., można zauważyć bardziej pozytywne postrzeganie aborcji i orientacji homoseksualnej. Co ważne, 22,7 proc. ludzi młodych biorących udział w badaniu z 2021 roku wykazało pełną („10”) akceptację dla aborcji. Jest to

⁷ Autorzy niniejszego opracowania nie uważają homoseksualizmu za zachowanie, gdyż sugerowałoby to, że decyzja co do orientacji seksualnej jest podejmowana indywidualnie. Pytanie to zostało jednak przejęte z kwestionariusza Europejskiego Badania Wartości w celach porównawczych.

WYKRES 11. ZMIANY W POSTRZEGANIU WYBRANYCH ZACHOWAŃ JAKO USPRAWIEDLIWIONYCH (W %)

Uwaga: Uwzględniono sumę odpowiedzi 8-10 na skali od 1 do 10 (1 – „nigdy”, 10 – „zawsze”).
Źródło: FES Youth Study 2021; EVS 1999, EVS 2008, EVS 2017.

prawdopodobnie reakcja na zaostrzenie przepisów aborcyjnych w Polsce w 2020 roku, które wywołało masowe protesty w czasie pandemii.

Innym, ciekawym zaobserwowanym zjawiskiem jest to, że młodzi ludzie wydają się bardziej niż dotychczas akceptować oszustwa podatkowe i przyjmowanie łapówek. Wyjaśniać ten stan rzeczy może ogólne rozczarowanie polityką oraz raczej liberalne poglądy na gospodarkę. Zatem oszustwa podatkowe mogą być postrzegane jako sposób radzenia sobie z niesprawiedliwym państwem, które nie wspiera przedsiębiorców i młodych ludzi próbujących osiągnąć finansową niezależność i stabilność. Taką hipotezę można wysnuć na podstawie rezultatów wywiadów jakościowych, których uczestnicy dzielili się swoimi obawami dotyczącymi sytuacji ekonomicznej i perspektyw na przyszłość:

“No jeśli chciałabym kiedyś wystartować ze swoją firmą, to w Polsce jest Sanepid, kontrole, podatki, opłatki i inne dziwne rzeczy, a za granicą, jak moi znajomi sobie otworzyli, to jest to wręcz ułatwione, rząd pomaga im, żeby oni to otworzyli”

(grupa fokusowa, 15-18 lat)

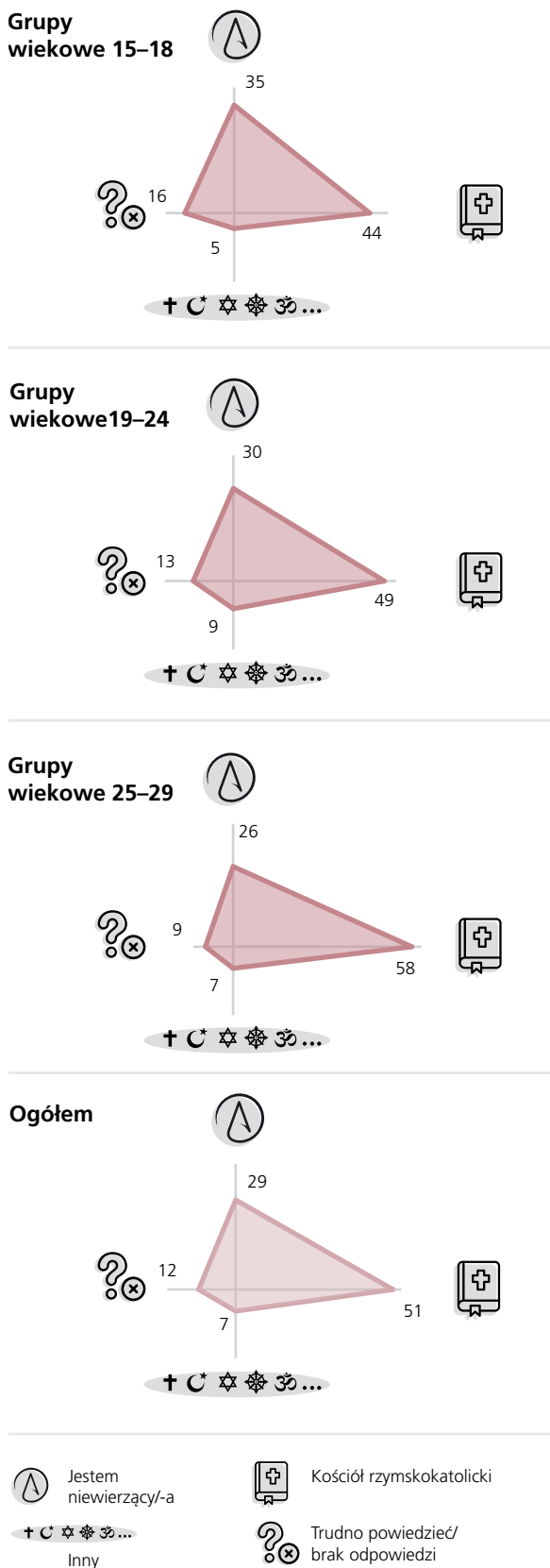
“Widzę, jak wiele polskich firm decyduje się wycofać, zamknąć po 20, 30 latach (...) Wysokie podatki, które muszą płacić pracodawcy, ubezpieczenia społeczne - to są wszystko wysokie koszty, one w ogóle nie pomagają.”

(wywiad pogłębiony, 25-29 lat)

CZY MŁODZI POLACY SĄ RELIGIJNI?

Warto podkreślić, że mimo iż połowa respondentów deklarowała przynależność do kościoła rzymskokatolickiego, to prawie 30 proc. stwierdziło, że nie należy do żadnej wspólnoty religijnej. 12 proc. zaznaczyło odpowiedź „trudno powiedzieć” lub odmówiło udzielenia odpowiedzi. W porównaniu z Europejskim Badaniem Wartości z 2017 roku można zauważyć znaczny wzrost liczby młodych ludzi, którzy deklarują brak przynależności do jakiegokolwiek wspólnoty religijnej (wzrost z 15,8 proc.) oraz spadek odsetka osób deklarujących przynależność do

WYKRES 12. PRZYNALEŻNOŚĆ DO WSPÓLNOTY RELIGIJNEJ WEDŁUG GRUP WIEKOWYCH (W %)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

kościół rzymskokatolickiego (z 81,4 proc. w 2017 roku do 51,4 proc. w 2021 roku). Co ciekawe, o ile około 6 proc. młodych katolików stwierdziło, że praktycznie nigdy nie uczestniczy we mszy, taki sam odsetek niewierzących chodzi na msze do kościoła regularnie (więcej niż raz w miesiącu). Ponad 40 proc. młodych Polaków uczestniczyło w nabożeństwach nieregularnie (rzadziej niż raz w miesiącu).

Biorąc pod uwagę odsetek młodych Polaków, którzy nie ufają Kościołowi katolickiemu, można przypuszczać, że byli oni wcześniej formalnie związani z Kościołem katolickim i odeszli od niego. Przejawia się to w deklaracji braku przynależności do wspólnoty religijnej. Biorąc pod uwagę wiek, najmłodsza grupa najczęściej deklarowała się jako niewierząca (34,8 proc.), a najrzadziej – jako katolicy (44 proc.). 58 proc. najstarszej grupy wiekowej należało do Kościoła rzymskokatolickiego, a 26% nie należało do żadnej wspólnoty religijnej. Wydaje się, że w tym kontekście znaczenie ma miejsce zamieszkania: respondenci mieszkający na bardziej zurbanizowanych obszarach częściej deklarowali brak przynależności do wspólnoty religijnej (32,4 proc.) od tych, którzy mieszkali na wsi (24,1 proc.).

Odpowiedzi dotyczące przynależności i praktyk religijnych ujawniają zauważalną od lat tendencję pokoleniową wśród młodszych osób do odchodzenia od Kościoła (Głowacki 2019). Rozczarowanie Kościołem katolickim i jego zaangażowaniem w politykę zostało również potwierdzone w wywiadach jakościowych i omówione w innych częściach raportu.

GŁÓWNE WNIOSKI

Główne ustalenia niniejszego rozdziału można podsumować w następujący sposób:

- Młodzi Polacy są na ogół bardziej (od 61 do 69 proc.) zadowoleni niż niezadowoleni ze swojego życia, rodziny, przyjaciół i wykształcenia. Jednak w porównaniu z badaniami w poprzednich latach zadowolenie z życia spadło.
- Niesprawiedliwość społeczna, zanieczyszczenie środowiska i zmiany klimatyczne, brak pracy i ciężka choroba to cztery najważniejsze rzeczy, których obawiają się młodzi Polacy. Najmniej istotne okazało się zagrożenie zamachami terrorystycznymi oraz zbyt duża liczba imigrantów i uchodźców.
- Pytani o znaczenie różnych celów/osiągnięć, młodzi ludzie byli bardziej nastawieni na indywidualny samorozwój i osiągnięcie stabilizacji zawodowej i prywatnej niż na uczestnictwo w działaniach zbiorowych.
- W porównaniu z ubiegłymi latami młodzi Polacy wyrażali większą akceptację dla osób homoseksualnych. Najmniej pozytywne opinie na temat potencjalnych sąsiadów odnotowano w przypadku mniejszości narodowych i etnicznych (Romów, Żydów i muzułmanów).
- W ostatnich latach akceptacja dla aborcji znacznie wzrosła. Niedawny wzrost odsetka osób twierdzących, że aborcja jest zawsze uzasadniona, może być postrzegany jako wynik restrykcji przepisów aborcyjnych w 2020 r. i następujących po nim protestów.
- Podczas gdy połowa respondentów należała do Kościoła rzymskokatolickiego, prawie 30 proc. zadeklarowało, że nie należy do żadnej wspólnoty religijnej. W porównaniu z dotychczasowymi badaniami zauważalny jest spadek (zwłaszcza w najmłodszej grupie wiekowej) liczby osób określających się jako katolicy.

POSTAWY POLITYCZNE I UCZESTNICTWO W ŻYCIU POLITYCZNYM

W przestrzeni publicznej oraz w akademii toczą się dyskusje na temat postaw politycznych młodych ludzi oraz ich braku zaangażowania w struktury polityczne. Mimo, że mówi się o tym, iż młodsze pokolenia mogą być sprawcami zmian, wiele badań pokazuje, że ich zaangażowanie polityczne, w tym udział w wyborach, spadło (Henn i Weinstein 2006; Zielińska 2015; Pazderski 2018). Niektórzy badacze twierdzą, że należy rozważyć rozszerzenie rozumienia pojęcia partycypacji politycznej tak, by obejmowało ono nowe formy mobilizowania się (np. działalność online), a także uwzględniało zróżnicowanie instytucji, repertuarów działań i celów, w które młodzi ludzie się angażują i na które chcą wpływać (Norris 2002; Côté 2014). Pozwoliłoby to na uzyskanie alternatywnej wizji aktywności politycznej ludzi młodych.

W Polsce do niedawna można było zaobserwować dwie główne tendencje dotyczące ludzi młodych i polityki: spadek zainteresowania oficjalną polityką oraz wzrost poparcia dla partii prawicowych i antysystemowych (zob. np. Messyasz 2015; Kazanecki 2015). Jak pokazują badania opinii publicznej, trendy te uległy zmianie pod koniec ubiegłej dekady. Po pierwsze, w ostatnim czasie wzrosło zainteresowanie polityką. Po drugie, odsetek najmłodszych respondentów (18-24 lata) deklarujących poglądy prawicowe wyraźnie spadł i stał się niższy niż w populacji generalnej dorosłych Polaków, przy czym respondenci w tym wieku w 2020 r. zadeklarowali po raz pierwszy od 2003 r. częściej przekonania lewicowe niż prawicowe (Scovil 2021a).

ZAINTERESOWANIE POLITYKĄ

Większość respondentek i respondentów oceniła, że ich zainteresowanie polityką plasuje się gdzieś pośrodku skali (29,1 proc.). 29,8 proc. stwierdziło, że jest bardzo zainteresowane lub przeważnie zainteresowane polityką, a 36,3 proc. nie jest zainteresowane lub przeważnie nie jest zainteresowane polityką. Niemniej, w porównaniu z innymi badanymi krajami, tylko młodzi Czesi wykazują

(nieznacznie) większe zainteresowanie polityką. Aby zinterpretować te dane, warto je umieścić w szerszym kontekście ogólnego wzrostu zainteresowania polityką, który datujemy w Polsce od 2014 roku, a którego nasilenie obserwujemy w latach 2019-2021 (Scovil 2021a). Według sondażu CBOS obecny poziom zainteresowania polityką wśród Polaków w wieku 18-24 lata jest najwyższy w historii prowadzonych przez tę pracownię badań (ibidem). Inne badanie pokazało, że ponad połowa młodych respondentów zainteresowała się polityką w czasie pandemii COVID-19 (Pazderski 2020). Ponadto, znacznie więcej kobiet niż mężczyzn (60 proc. wobec 46 proc.) zainteresowało się w tym czasie polityką (ibidem). Można przypuszczać, że ograniczenie prawa do aborcji w 2020 roku, a następnie masowe strajki kobiet oraz pandemia (i związane z nią restrykcje), nasiliły zainteresowanie ludzi młodych polityką oraz uświadomiły jej zależność od decyzji politycznych. Zmiany te odzwierciedlały również wypowiedzi młodych osób biorących udział w grupach fokusowych, w tym ich komentarze dotyczące braku konsultacji decyzji podejmowanych przez polityków w czasie pandemii:

“Na pewno [polityka] wpływa opresyjnie, no (...) No, to mnie rozwała. No, taki strach przed tym, co będzie dalej. Bo na razie jest źle.”

(grupa fokusowa, 25-29 lat)

“(...) nasz rząd robi z nami, co chce. I w innych państwach ludzie mają prawo wyboru, a tu są napisane rzeczy z góry. Bo my żeśmy nie chcieli, żeby na przykład zamknęli nam salony fryzjerskie, galerie i tak dalej. Rząd to ogłosił i koniec kropka. Zamiast zająć się tym, żeby dawać więcej szczepionek i więcej funduszy na to dać, to oni wolą zamknąć i powiedzieć, żebyśmy się nie spotykali.”

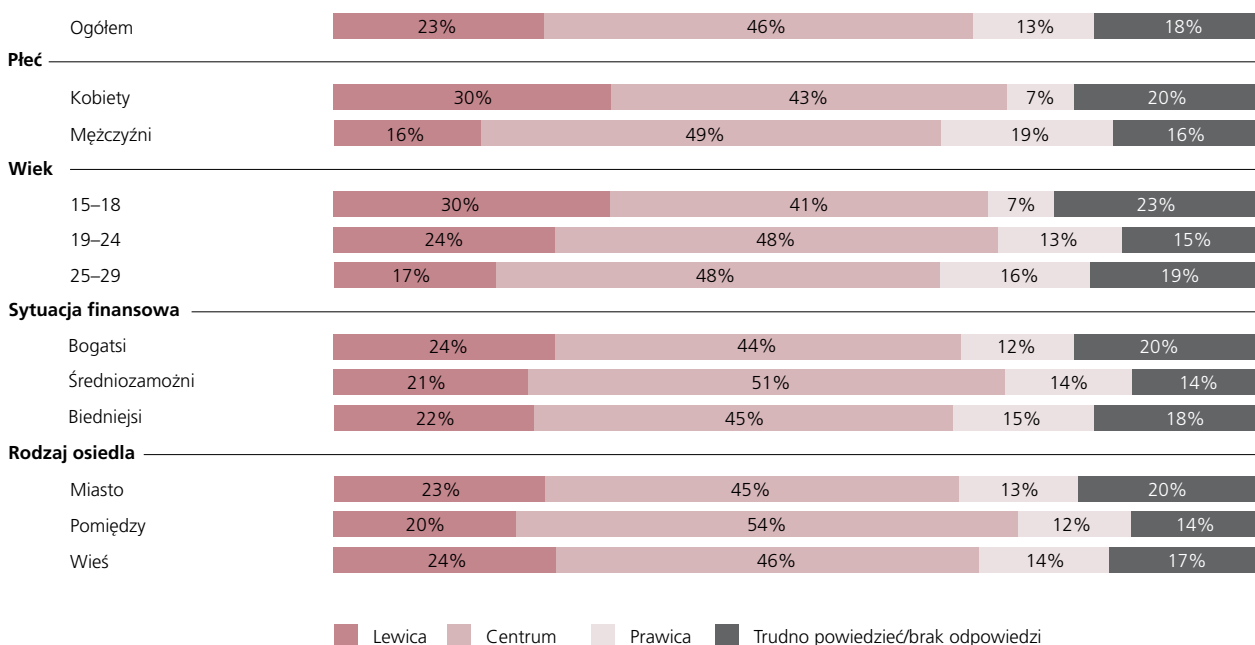
(grupa fokusowa, 15-18 lat)

ORIENTACJE POLITYCZNE

Jedno z ważniejszych ustaleń prezentowanego badania w zakresie postaw politycznych dotyczy utożsamiania się z poglądami lewicowymi i prawicowymi. W porównaniu z innymi krajami odsetek młodych Polaków deklarujących poglądy lewicowe (suma odpowiedzi 1-3 na skali od 1 do 10) był stosunkowo wysoki (22,6 proc.). Większość badanych deklaruje jednak postawy centrowe, a najmniej (13 proc.) – prawicowe. Średnia wyniosła 4,98. Wyniki te są zbieżne z rezultatami innych badań, w których ostatnio obserwuje się wzrost postaw lewicowych wśród młodych ludzi. Jak pokazał sondaż CBOS (Scovil 2021a), odsetek

osób utożsamiających się z lewicowością wśród młodych Polek i Polaków w 2020 roku był najwyższy od początku lat 90. Między 2019 a 2020 r. odnotowano niemal dwukrotny wzrost osób identyfikujących się z poglądami lewicowymi (z 17 do 30 proc.). Należy jednak pamiętać, że o 4 punkty procentowe wzrósł także odsetek osób prawicowych wśród młodych, zaś liczba osób identyfikujących się z centrum spadła. Przede wszystkim jednak spadł odsetek odpowiedzi „trudno powiedzieć” (z 31 do 18 proc.) (ibidem). Pokazuje to, że młodzi ludzie zaczęli bardziej jednoznacznie niż dotychczas umiejscawiać się na skali poglądów politycznych, co może być częścią ogólnego wzrostu zainteresowania polityką.

WYKRES 13. POGLĄDY POLITYCZNE W ZALEŻNOŚCI OD STATUSU FINANSOWEGO, KATEGORII WIEKOWYCH, PŁCI I MIEJSCA ZAMIESZKANIA (W %)

Uwaga: Poglądy polityczne mierzone na skali od 1 do 10, skala ponownie zakodowana w następujący sposób: 1-3 – lewica, 4-7 – centrum, 8-10 – prawica
 Źródło: Badanie młodzieży FES 2021
 Wykres nie uwzględnia części dziesiętnych.

Wyniki te pokazują, że nowa fala postaw lewicowych nie ma charakteru klasowego i nie jest skorelowana z sytuacją ekonomiczną. Najważniejszymi zmiennymi różnicującymi poglądy polityczne na skali lewica-prawica okazały się wiek i płeć. Poparcie dla poglądów lewicowych najczęściej deklarowała najmłodsza grupa wiekowa (29,7 proc.) oraz kobiety (29,8 proc.). W najmłodszej grupie wiekowej 37,1 proc. kobiet (wobec 18,3 proc. kobiet z najstarszej

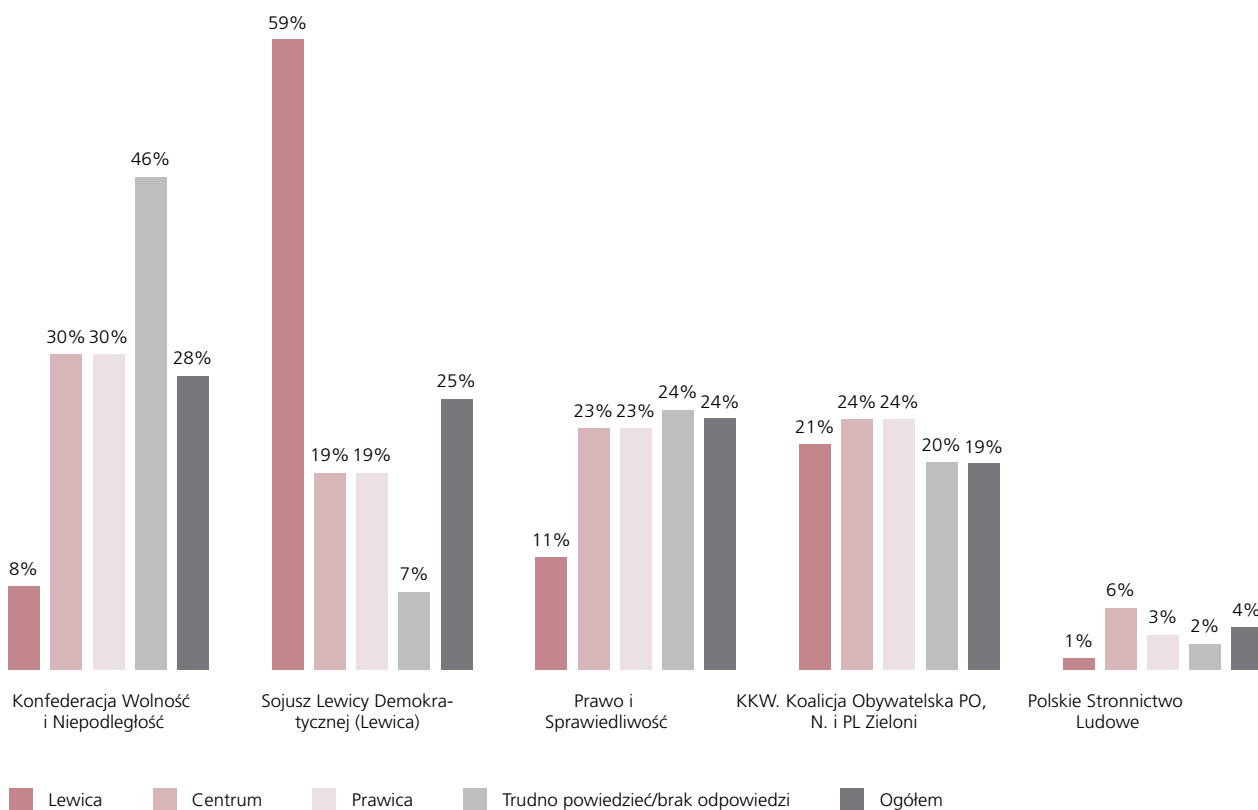
grupy wiekowej) i 17,6 proc. mężczyzn umieściło się na lewicowym krańcu skali. 10,7 proc. najmłodszych mężczyzn i tylko 4,9 proc. najmłodszych kobiet deklaruje raczej prawicowe poglądy. W przypadku pozostałych grup wiekowych ogólne tendencje dotyczące różnic między płciami były podobne. Można sądzić, że ta polaryzacja polityczna uwarunkowana płcią może stanowić wyzwanie w przyszłych związkach romantycznych.

ROZCZAROWANIE POLITYKĄ

Podobnie do ich rówieśników z innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej, prawie połowa młodych Polek i Polaków (48 proc.) nie uważa, że ich interesy są reprezentowane w polityce. 17,1 proc. sądzi, że młodzi ludzie „wcale” nie są reprezentowani, zaś 30,9 proc. stwierdziło, że ich interesy są reprezentowane „źle”, a kolejne 29,1 proc. wybrało odpowiedź „ani dobrze, ani źle”. Ponieważ od 2015 roku w Polsce rządzi prawicowo-konserwatywna partia Prawo i Sprawiedliwość, osoby o poglądach prawicowych częściej (29,6 proc., łącznie odpowiedzi „dobrze” lub „bardzo dobrze”) niż osoby o poglądach lewicowych

(11,9 proc.) czuły się reprezentowane. Podobnie do lewicowców, raczej niskie poczucie reprezentacji mieli badani o poglądach centrowych (11,6 proc.). Wskazania młodych respondentów w wyborach parlamentarnych w 2019 roku potwierdziły ich dezorientację na scenie politycznej. Jedynie Sojusz Lewicy Demokratycznej przyciągał osoby identyfikujące się z poglądami lewicowymi. Osoby o takich poglądach najmniej skłonne były głosować na Prawo i Sprawiedliwość (11 proc.). O ile wśród głosujących na Konfederację przeważały osoby deklarujące nieokreślone poglądy polityczne (odpowiedź: „trudno powiedzieć” lub brak odpowiedzi), to liberalno-centrowa Koalicja Obywatelska przyciągnęła podobny odsetek osób reprezentujących różne orientacje polityczne.

WYKRES 14. GŁOSY ODDANE W WYBORACH PARLAMENTARNYCH W 2019 R. WEDŁUG DEKLAROWANYCH POGLĄDÓW POLITYCZNYCH W (%)

Uwaga: Analizowane były odpowiedzi osób, które wzięły udział w wyborach i podały wybraną partię polityczną.

Uwaga: Poglądy polityczne mierzone na skali od 1 do 10, ponownie zakodowane: 1-3 – lewica, 4-7 – centrum, 8-10 – prawica

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

Wykres nie uwzględnia części dziesiętnych.

Badanie przeprowadzone przez Instytut Spraw Publicznych w 2020 roku (N=750) wśród młodych ludzi (16-29 lat) pokazało, że 66 proc. respondentów nie było wówczas zadowolonych z sytuacji politycznej w Polsce, przy czym od 2018 roku niezadowolenie z życia politycznego znacząco wzrosło. W tym samym okresie zadowolenie z polskiego rządu spadło o 10 proc. (Pazderski 2020). Uczestnicy wszystkich trzech grup fokusowych również byli raczej krytycznie nastawieni wobec partii rządzącej, i szerzej – wobec partii politycznych w Polsce. Rezultaty badania pokazują, że młodzi ludzie czują się rozczarowani, niewidoczni, a przez to zdystansowani od oficjalnej polityki. Co więcej, unikają określania siebie jako „politycznych”. Jednak ta „(a)polityczność jest [...] zakamuflowaną postawą polityczną, która łączy w sobie zarówno osoby wykazujące się brakiem zaangażowania politycznego w jakiegokolwiek postaci (indyferentyzm polityczny) oraz osoby manifestujące w ten sposób swój negatywny stosunek do polityki i polityków (bierna kontestacja)” (Messyasz 2015: 75). Z ogólnej niechęci do polityki może więc wynikać nie tylko brak sprecyzowanych poglądów politycznych, lecz także swego rodzaju bunt wobec polityki (który może być formą bycia politycznym w szerokim znaczeniu tego słowa).

“Nie utożsamiam się z żadnym ugrupowaniem politycznym, to przez to rozumiem, jestem apolityczny, jest antypolityczny i apolityczny, no to chyba rozumiecie różnicę. No po prostu tumiwizizm, o”

(grupa fokusowa, 19-24 lata)

“Sam ten moment wyborów też jest taki, że... No, nie wiem, ja to przeżywam, bo dla mnie to jest wybieranie mniejszego zła tak naprawdę. I ja nie jestem pewna tego, co robię, na kogo głosuję. I tak naprawdę robię to tylko dlatego, żeby ktoś inny nie wygrał. Ale jest mi źle osobiście. Więc sam moment w ogóle wyborów jest taki nieprzyjemny.”

(grupa fokusowa, 25-29 lat)

Takie doświadczenia, jak protesty kobiet (2020), które nie przyniosły zmiany politycznej, wydają się być kolejnym potwierdzeniem poczucia braku wpływu i mogą być źródłem rosnącej bezradności. Niektóre z osób wprost mówiły o potrzebie radykalizacji:

“Mi się wydaje, że jeśli Strajk Kobiet, który trwał przez wiele dni tak naprawdę, nic nie działo, żeby rząd wyszedł z jakimkolwiek kompromisem do kobiet, do społeczeństwa, no to tak naprawdę wydaje mi się, że dopóki nie zaczniemy podpalać samochodów i tak dalej, to nic się nie wydarzy w tym kraju.”

(grupa fokusowa, 25-29 lat)

Z drugiej strony zarówno grupy fokusowe, jak i badania sondażowe pokazały, że jakaś część młodych ludzi zaangażowała się i uważa, że młodzi ludzie powinni mieć głos i wpływ na to, co dzieje się w polityce.

FORMY ZAANGAŻOWANIA POLITYCZNEGO

Mimo niechęci do angażowania się w oficjalną politykę, 22,8 proc. badanych przyznało, że aktywność w polityce jest (trochę lub bardzo) ważna. Większość uczestników badania FYS2021 (62,7 proc.) zgodziła się z twierdzeniem, że głosowanie należy do obowiązków obywatelskich, a młodzi ludzie powinni mieć więcej możliwości wypowiadania się w polityce. Choć większość badanych nie chce angażować się w oficjalną politykę (63,1 proc. nie chciałoby pełnić żadnej funkcji politycznej), to jednak większość młodych Polek i Polaków (79,3 proc.) deklaruje chęć udziału w najbliższych wyborach. Porównując ten wynik z dotychczasowymi badaniami należy zauważyć, że według CBOS-u (Scovil 2021a) do 2020 roku odsetek młodych Polaków chcących wziąć udział w wyborach od 1989 roku nie przekroczył 70 proc. Co więcej, część uczestników badania miała już doświadczenia z udziałem w inicjatywach politycznych (w internecie i poza nim). Tak opisywała to jedna z osób uczestniczących w grupach fokusowych,

“A ja myślę, że trzeba się po prostu dokałcić, zacząć działać aktywnie, nie mówię, żeby być aktywistą, ale zacząć działać na jakichś małych polach, zmieniać coś krok po kroku i w końcu jak się dojdzie do czegoś tam większego, wtedy można wziąć widły i spróbować obalić to, co jest obecnie.”

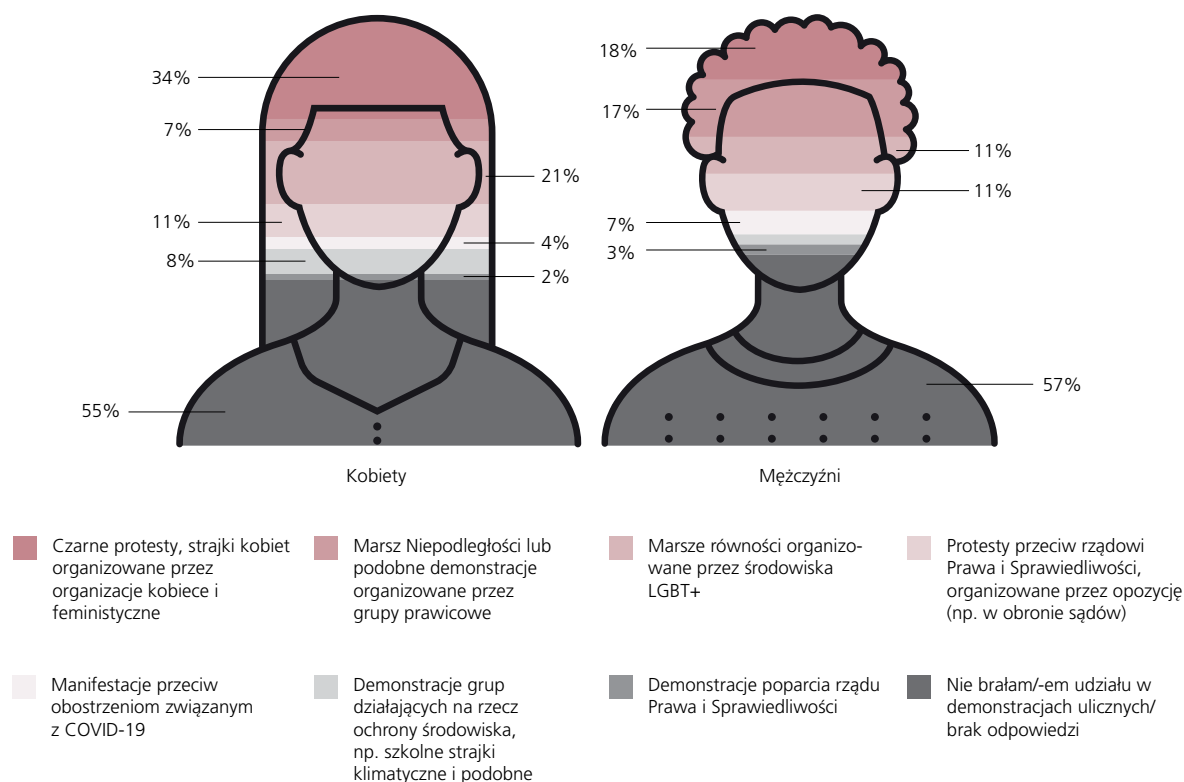
(grupa fokusowa, 19-24 lata)

Spoglądając na płciowy wymiar omawianego zjawiska należy zauważyć, że młode kobiety były bardziej skłonne do angażowania się w politykę. 48 proc. respondentek brało udział w wolontariacie lub działaniach organizacji społeczeństwa obywatelskiego (mężczyźni – 30 proc.), 53 proc. podpisywało petycje z postulatami politycznymi (mężczyźni – 40 proc.), a 36 proc. zaprzestało kupowania czegoś z powodów politycznych i związanych ze środowiskiem naturalnym (mężczyźni – 26 proc.). Młodzi mężczyźni mieli większe doświadczenie tylko w jednej kategorii, a mianowicie w pracy w partii politycznej lub grupie politycznej: w porównaniu z 5 proc. młodych kobiet, 10 proc. mężczyzn miało już takie doświadczenie. Niemniej, co potwierdzają inne badania, młodzi Polacy preferują mniej wymagające i czasochłonne formy uczestnictwa w życiu politycznym, a najmniej zainteresowani są wstąpi-

eniem do partii politycznej (Pazderski i in. 2018), co łączy się z niechęcią do oficjalnej polityki i nieufnością wobec partii politycznych.

58 proc. młodych Polaków uczestniczyło w demonstracjach. Młode kobiety częściej brały udział w protestach dotyczących praw kobiet (czarny protest, strajki kobiet), paradach równości i demonstracjach grup ekologicznych, natomiast mężczyźni uczestniczyli w marszach niepodległości lub innych wydarzeniach prawicowych oraz w manifestacjach przeciwko lockdownom i restrykcjom związanym z pandemią COVID-19. Kobiety i mężczyźni w zbliżonych proporcjach brali udział w antyrządowych protestach organizowanych przez opozycję. Po raz kolejny pokazuje to, że płeć jest istotnym czynnikiem różnicującym poglądy i praktyki polityczne.

WYKRES 15. UCZESTNICTWO W DEMONSTRACJACH WEDŁUG PŁCI (W %)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

OPINIE NA TEMAT DEMOKRACJI

Generalnie wśród młodych Polek i Polaków dominowało przywiązanie do demokratycznego systemu politycznego – większość z nich (52,6 proc.) zgodziła się, że demokracja jest „ogólnie rzecz biorąc dobrą formę rządów”. Jednak 26 proc. nie było całkowicie pewnych co do tego, a kolejne 11,3 proc. nie zgadzało się z tym stwierdzeniem. Porównując te wyniki z poprzednią edycją Europejskiego Badania Wartości, można mówić o utrzymującym się wśród młodych Polaków przywiązaniu do demokratycznego systemu politycznego. Niemniej, odsetek osób twierdząco odpowiadających na wskazane powyżej pytanie spadł od 2008 roku, kiedy to wynosił 89,2 proc. osób w wieku 15-29 lat (co ważne, w badaniu tym nie był dostępny wybór opcji pośrodku skali). Na tle innych badanych krajów Grupy Wyszehradzkiej (Słowacji, Czech i Węgier) młodzi Polacy byli najbardziej sceptyczni wobec demokracji.

Nie zaobserwowano jednoznacznego odrzucenia stwierdzenia, że dyktatura jest formą rządów, która w pewnych okolicznościach może być lepsza od demokracji: choć 44,1 proc. nie zgodziło się z taką opinią, to prawie 45 proc. zgodziło się z nią lub zaznaczyło środek skali. Wyniki te są w zgodzie z poparciem wyrażonym dla stwierdzenia, że „powinniśmy mieć lidera, który rządzi twardą ręką Polską dla dobra publicznego”: 35,4 proc. zgadza się z tym stwierdzeniem, 27 proc. nie zgadza się, a pozostali (27. 4 proc.) pozycjonują się pośrodku skali.

Ponieważ krytyka (liberalnej) demokracji i poparcie dla rządów silnej ręki cechują formacje prawicowe, odpowiedzi na to pytanie były skorelowane z deklarowanymi przekonaniami politycznymi. Respondenci prawicowi (19,9 proc.) częściej niż centrowi (11,3 proc.) i lewicowi (8 proc.) nie podzielali stwierdzenia, że demokracja jest dobrą formą rządów. Częściej niż osoby centrowe (24,1 proc.) i lewicowcy (12,4 proc.) osoby o poglądach prawicowych (43,9 proc.) akceptowały dyktaturę jako formę rządów uzasadnioną w wyjątkowych sytuacjach. Poparcie dla demokracji i sprzeciw wobec dyktatury są częstsze wśród kobiet niż wśród mężczyzn (zarówno tych o poglądach lewicowych, jak i prawicowych). Wraz z rosnącym wiekiem mężczyzn rosła także ich skłonność do akceptacji dyktatury.

Ponieważ demokracja może być różnie rozumiana, warto przyrzeć się, jakie w tej sprawie zajęli stanowisko uczestnicy grup fokusowych. Podobnie jak w przypadku respondentów biorących udział w badaniu ankietowym, pojęcie to było postrzegane niejednoznacznie: z jednej strony uczestnicy badania (mniej lub bardziej) popierali demokrację, a z drugiej – nie byli zadowoleni z tego, jak działa demokracja w Polsce.

“[Polska jest krajem demokratycznym], po prostu często ludzie mają złe spostrzeżenie demokracji, myślą, demokracja, fajnie, ja pójdę, i ja coś zmienię, a tu tak wcale nie działa i może problem u nas, Polaków, jest taki, że mamy złe wyobrażenie, co to jest demokracja, a niestety tak wygląda demokracja, i ona wcale, moim zdaniem, demokracja wcale nie jest dobra.”

(grupa fokusowa, 19-24 lata)

“Myślę, że demokracja jest OK, ale może nie w tak skorumpowanym kraju, z tak długą przeszłością, gdzie tak naprawdę to są te same osoby, które funkcjonowały w PRL-u i tylko zmieniają po prostu maski. (...)”(grupa fokusowa, 25-29 lat)

Ponieważ branie pod uwagę opinii obywateli było postrzegane przez respondentów jako ważna cecha systemów demokratycznych, ich własne poczucie bezsilności w życiu politycznym przekładało się na zwątpienie w funkcjonowanie w Polsce systemu demokratycznego.

ZAUFANIE DO INSTYTUCJI POLITYCZNYCH

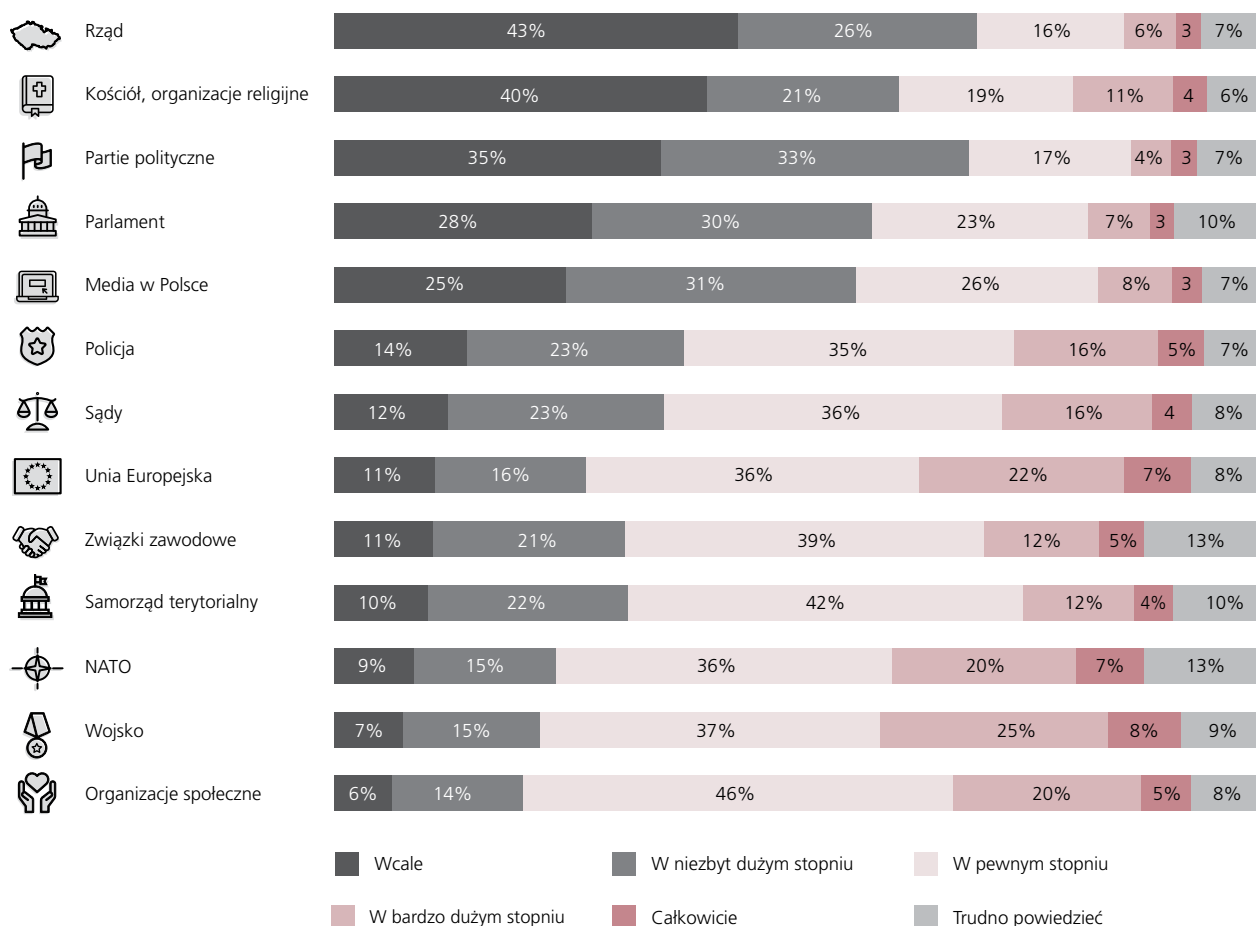
Badanie FYS2021 potwierdziło, że młodzi Polacy mają ograniczone zaufanie do głównych instytucji politycznych w kraju. Po pierwsze, jak już wspomniano, młodzi ludzie wykazują niewielkie zaufanie do osób związanych ze sceną parlamentarną. Rząd okazał się instytucją cieszącą się najmniejszym zaufaniem: 43,4 proc. wcale mu nie ufało, a 25,7 proc. ufało mu w niezbyt dużym stopniu. Co ważne, w porównaniu z innymi badanymi krajami Europy Środkowo-Wschodniej i krajami bałtyckimi,

ludzie młodzi w Polsce wykazywali najwyższy poziom nieufności wobec rządu. Podobne krytyczne oceny dotyczyły partii politycznych i parlamentu. Drugą instytucją, która budziła najmniej zaufania, był Kościół i inne organizacje religijne: 40 proc. badanych wcale mu nie ufało; 20,7 proc. ufało mu w niezbyt dużym stopniu. Trzecią instytucją, która nie cieszyła się dużym zaufaniem, były media: 24,9 proc. badanych nie ufało im, 31,1 proc. ufało im w niezbyt dużym stopniu. Największym zaufaniem cieszyły się: wojsko (7,8 proc. całkowicie mu ufa, a 24,6 proc. – w bardzo dużym stopniu), organizacje społeczeństwa obywatelskiego (5,4 proc. całkowicie im ufa, a 20,2 proc. ufa im w bardzo dużym stopniu), Unia Europejska (7,2 proc. całkowicie jej ufa, a 22 proc. ufa jej w bardzo dużym stopniu) oraz NATO (7,4 proc. całkowicie mu ufa, a 19,7 proc. ufa mu w bardzo dużym stopniu).

W skali od 1 (brak zaufania) do 5 (całkowite zaufanie) młodzi Polacy okazali się średnio najmniej ufni wobec instytucji politycznych spośród respondentów z Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich: średnia (M) wszystkich odpowiedzi wyniosła 2,54, w porównaniu z 3,08 dla Estonii (najwyższy wynik) i 2,78 dla całej próby. Niski poziom zaufania w polskim społeczeństwie w porównaniu z innymi krajami regionu obserwowany był również w poprzednich badaniach. Zjawisko to tłumaczono m.in. dużym znaczeniem więzi rodzinnych i przyjacielskich w porównaniu z oparciem w organizacjach społeczno-politycznych, a to z kolei można postrzegać jako spuściznę feudalizmu, reprodukującą się i wzmocnioną w czasach socjalizmu (Gardawski 2021: 278).

WYKRES 16. ZAUFIANIE DO INSTYTUCJI POLITYCZNYCH (W %)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021; Wykres nie uwzględnia części dziesiętnych.

Zogniskowane wywiady grupowe potwierdziły rezultaty badania ankietowego. Krytykowane były rząd, partie polityczne i Kościół. Rząd i Kościół były postrzegane jako najbardziej wpływowe i współdziałające ze sobą instytucje:

„Kościół myślę, że ma duży wpływ na to, co się dzieje w naszym kraju, ponieważ, no, ciężko jest ukryć to, że władza ma dobre relacje z Kościołem. Często po prostu słucha się tego Kościoła w różnych kwestiach.”

(grupa fokusowa, 25-29 lat)

Jeśli chodzi o media, opinie były bardziej zróżnicowane: niektórzy uczestnicy grup fokusowych wciąż dostrzegali w Polsce wolne media, inni krytykowali media twierdząc, że nie są niezależne i manipulują. Dlatego też, na co wskazano powyżej, młodzi badani szukali informacji w mediach społecznościowych i na alternatywnych portalach informacyjnych w Internecie (zob. Pazderski i in. 2018).

OPINIE NA TEMAT PAŃSTWA OPIEKUŃCZEGO I NARODU

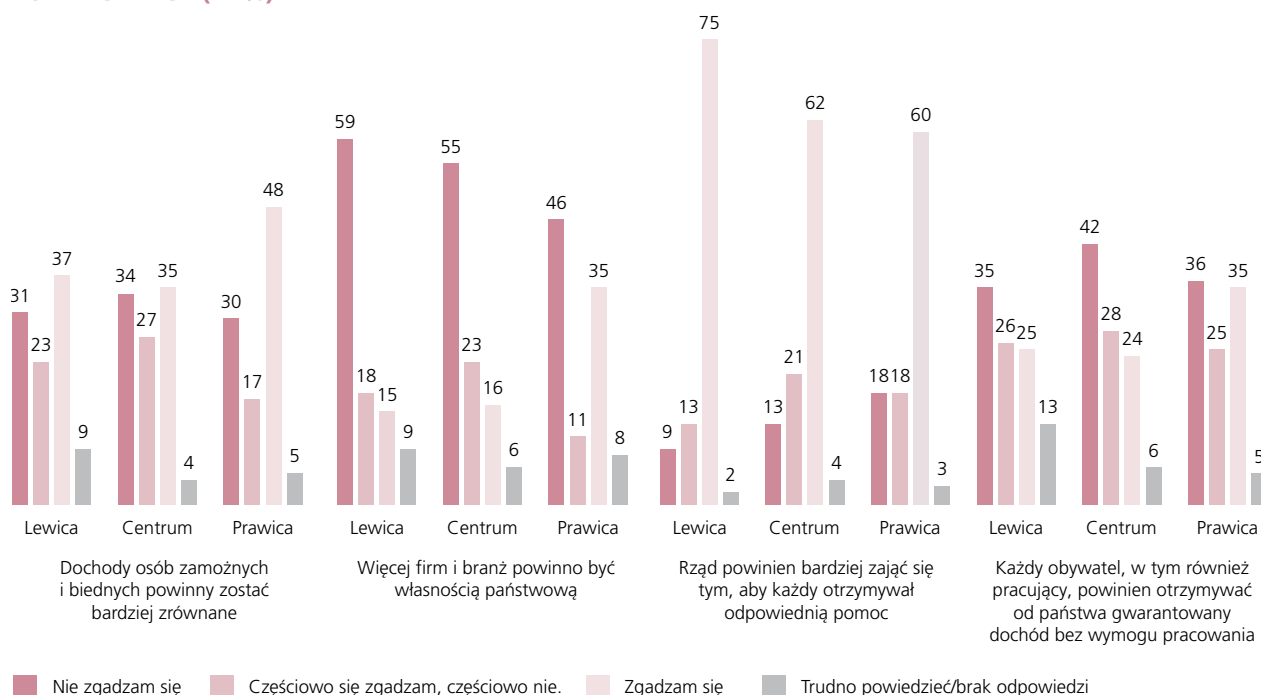
TAbym lepiej poznać poglądy ludzi młodych na życie społeczno-polityczne i gospodarcze, przeanalizowano pytania dotyczące państwa opiekuńczego i polityki sprzyjającej bardziej wyrównanym dochodom. Generalnie (66,8 proc.) młodzi ludzie utożsamiali się ze stwierdzeniem, że „rząd powinien bardziej zająć się tym, aby każdy otrzymywał odpowiednią pomoc” (chociaż 11,3 proc. nie zgodziło się z tym stwierdzeniem, a pozostali mieli do niego stosunek obojętny lub trudno było im odpowiedzieć na to pytanie). Z drugiej strony 37,6 proc. respondentów zgodziło się ze stwierdzeniem, że „dochody osób zamożnych i biednych powinny zostać bardziej zrównane”. Odsetek ten był najniższy wśród krajów, które wzięły udział w badaniu (29,4 proc. nie zgodziło się z tym stwierdzeniem, w porównaniu do 5,8 proc. na Węgrzech). Młodzi Polacy nie byli też pewni co do zasadności wprowadzenia powszechnego dochodu podstawowego: 37,3 proc. nie zgodziło się ze stwierdzeniem, że „każdy obywatel, w tym również pracujący, powinien otrzymywać od państwa gwarantowany dochód bez wymogu pracowania (bezwarunkowy dochód podstawowy)”, a tylko 25,5 proc. optowało za

tym poglądem; najwięcej entuzjastów dochodu podstawowego można znaleźć na Węgrzech (47,2 proc.) i w krajach bałtyckich (ok. 40 proc.). Większość respondentów z Polski (53,1 proc.) nie zgadza się ze stwierdzeniem, że „więcej firm i branż powinno być własnością państwową”; z taką opinią zgadza się tylko 17,3 proc. respondentów. Spośród krajów Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich to w Polsce najmniej poparcia zdobyła nacjonalizacja przedsiębiorstw; największe wsparcie dla niej odnotowano w Łotwie (39,4 proc.) i w Słowacji (35,5 proc.). Zaobserwowane niskie poparcie dla regulacyjnych i redystrybucyjnych funkcji państwa wśród Polek i Polaków wymaga dalszej analizy, ponieważ rezultaty te są odmienne od wyników dotychczasowych badań, które wskazywały na dominację postaw bardziej protekcyjnych (Gardawski 2021).

Zestawiając te odpowiedzi z sytuacją materialną respondentów, można powiedzieć, że postulaty państwa opiekuńczego spotkały się z większym poparciem osób w gorszej sytuacji materialnej: najbardziej zgadzali się z tymi postulatami ci, którzy deklarowali, że nie starcza im pieniędzy na opłacenie rachunków i jedzenie lub że starcza im na podstawowe potrzeby, ale nie mają pieniędzy na ubrania i buty. Jedynym stwierdzeniem, z którym bogatsi respondenci często się zgadzali był pogląd o odpowiedzialności rządu za zapewnienie wszystkim właściwych warunków bytowych.

Poglądy lewicowe, prawicowe czy centrowe są definiowane na różne sposoby. Dlatego sprawdzono, jak wyglądało zestawienie poglądów politycznych z odpowiedziami na analizowane pytania. Co ciekawe, wbrew oczekiwaniom, lewicowi respondenci niekoniecznie byli zwolennikami takich postulatów, jak większa równość dochodów czy wprowadzenie powszechnego dochodu podstawowego. W obu przypadkach z tymi poglądami częściej zgadzały się osoby o poglądach prawicowych. Choć większość badanych nie popierała zwiększenia własności państwowej przedsiębiorstw i przemysłu, to i tutaj prawicowcy byli tymi, którzy najbardziej identyfikowali się z tym poglądem. Sugeruje to, że zwrot lewicowy wśród ludzi młodych napędzany jest głównie przez sprzeciw wobec konserwatywnych wartości, a nie przez poparcie dla socjalistycznego programu gospodarczego i państwa opiekuńczego.

WYKRES 17. **POGLĄDY NA PAŃSTWO OPIEKUŃCZE W ZALEŻNOŚCI OD DEKLAROWANYCH POGLĄDÓW POLITYCZNYCH (W %)**

Uwaga: Poglądy polityczne mierzone na skali 1-10, ponownie zakodowane: 1-3: lewica, 4-7: centrum, 8-10: prawica

Uwaga: Pominęto odpowiedzi „trudno powiedzieć” i braki odpowiedzi na pytanie o poglądy polityczne

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

Na podstawie wyników zogniskowanych wywiadów grupowych można powiedzieć, że ich uczestnicy są raczej indywidualistami, o poglądach wolnorynkowych na gospodarkę. Uznają program „500+”⁸ za narzędzie do „kupowania wyborców”, które w dodatku zostało źle wdrożone. Według niektórych uczestników badania pomoc socjalna nie jest zła sama w sobie, ale powinna być przeznaczona dla potrzebujących i nie powinna zniechęcać do pracy; takie poglądy są pokłosiem ultraliberalnej argumentacji przeciwko państwu opiekuńczemu, stygmatyzując jego beneficjentów jako niewnoszących wkładu w dobro wspólne. Respondenci nie postrzegali siebie jako potencjalnych beneficjentów programu, ale jako podatników, którzy tracą z jego powodu pieniądze.

“Takie kombinowanie władzy, żeby po prostu przyciągnąć do siebie ludzi. Na przykład na podstawie chociażby 500+, że niby władza coś daje, żeby przekonać do siebie ludzi, żeby głosowali na nich, ale wielu ludzi niestety nie widzi tego, że rząd nie ma swoich pieniędzy, tylko to wszystko idzie z naszych kieszeni.”

(grupa fokusowa, 25-29 lat)

“Ta ja tylko szybko powiem, że na przykład te pieniądze, te 500+, no to mogłoby być zupełnie też inaczej, trochę lepiej zorganizowane. Bo my się złożymy na to 500+, a niestety w większości... Też nie chcę generalizować, bo niektórym faktycznie te pieniądze są potrzebne i prowadzą sobie normalne, godne, fajne życia, robią coś wartościowego. Ale niestety w większości przypadków to 500+ idzie na tą grupę ludzi, która nie wniesie nic do kraju.”

(grupa fokusowa, 25-29 lat)

Inną istotną kwestią są postawy wobec narodu i otwartość ludzi młodych na migrantów. Analizowane dane wskazują, że 38,8 proc. młodych Polaków czuje się „dumnymi, że są obywatelami kraju, takiego jak Polska” – był to najniższy wynik wśród badanych krajów, porównywalny jedynie z Węgrami (40 proc.), ale znacznie niższy niż dla Estończyków (64,8 proc.).

⁸ Rządowy program Rodzina 500+ zainaugurowano w 2016 roku. Świadczenie w wysokości 500 zł wypłacane jest co miesiąc na każde dziecko do 18 roku życia, bez względu na dochód rodziny.

49,4 proc. nie podzielało poglądu, zgodnie z którym „byłoby najlepiej, gdyby w Polsce mieszkali tylko rodowici obywatele Polski ” – był to najwyższy zanotowany odsetek odpowiedzi negatywnych wobec etnocentrycznej wizji własnego narodu w badanych krajach Europy Środkowo-Wschodniej i krajach bałtyckich. Młodzi Polacy, bardziej niż ich rówieśnicy z innych badanych krajów, odrzucali również pogląd, że osoby mające odmienną narodowość powinny przyjmować zwyczaje i wartości kraju, w którym mieszkają (36 proc. nie zgadzało się z tym stwierdzeniem, 30 proc. częściowo się z nim zgadzało, a częściowo nie zgadzało, zaś 27 proc. zgadzało się z nim). Przy czym większość młodych Polaków (38,5 proc.) wyraziła brak poparcia dla poglądu, że Polska powinna przyjmować więcej imigrantów; z tą opinią zgadzało się tylko 21,1 proc. – odsetek ten był wyższy od średniej i ustępował tylko zanotowanemu na Litwie (26,7 proc.).

Ogólnie rzecz biorąc, **pomimo ideowego zwrotu na prawo w przeszłości, młodzi Polacy wydają się mniej skłonni do wspierania wartości „nacionalistycznych” niż ich rówieśnicy z innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich, choć są również bardzo sceptycznie nastawieni wobec przyjmowania większej liczby imigrantów.** Zogniskowane wywiady grupowe pozwoliły lepiej poznać opinie ludzi młodych na temat migrantów w Polsce. W przeciwieństwie do rezultatów badań ankietowych, uczestnicy grup fokusowych prezentowali się jako osoby raczej otwarte i tolerancyjne, które zaobserwowały napięcia i negatywne postawy wobec obcokrajowców. Co ważne, postrzeganie imigracji było uzależnione od pochodzenia imigrantów. O ile postrzeganie imigrantów z Europy Zachodniej było pozytywne, o tyle respondenci stwierdzali, że niektórzy polscy pracownicy uważają Ukraińców za konkurencję na rynku pracy. Uczestnicy grup fokusowych dystansowali się jednak od takiego poglądu, wskazując, że Polacy powinni być bardziej otwarci i pomyśleć, jak chcieliby być traktowani w innych krajach.

„Mi się wydaje jednak, że jak ktoś przyjeżdża do nas z Ameryki, z Anglii, Hiszpanii, Włoch, czy nawet z Japonii, jak są jakieś wykształcone osoby, to jest zupełnie inne traktowanie i na innych stanowiskach pracują te osoby niż jak jest ktoś z Ukrainy, Syrii, Kazachstanu, Rumunii.”

(grupa fokusowa, 19-24 lata)

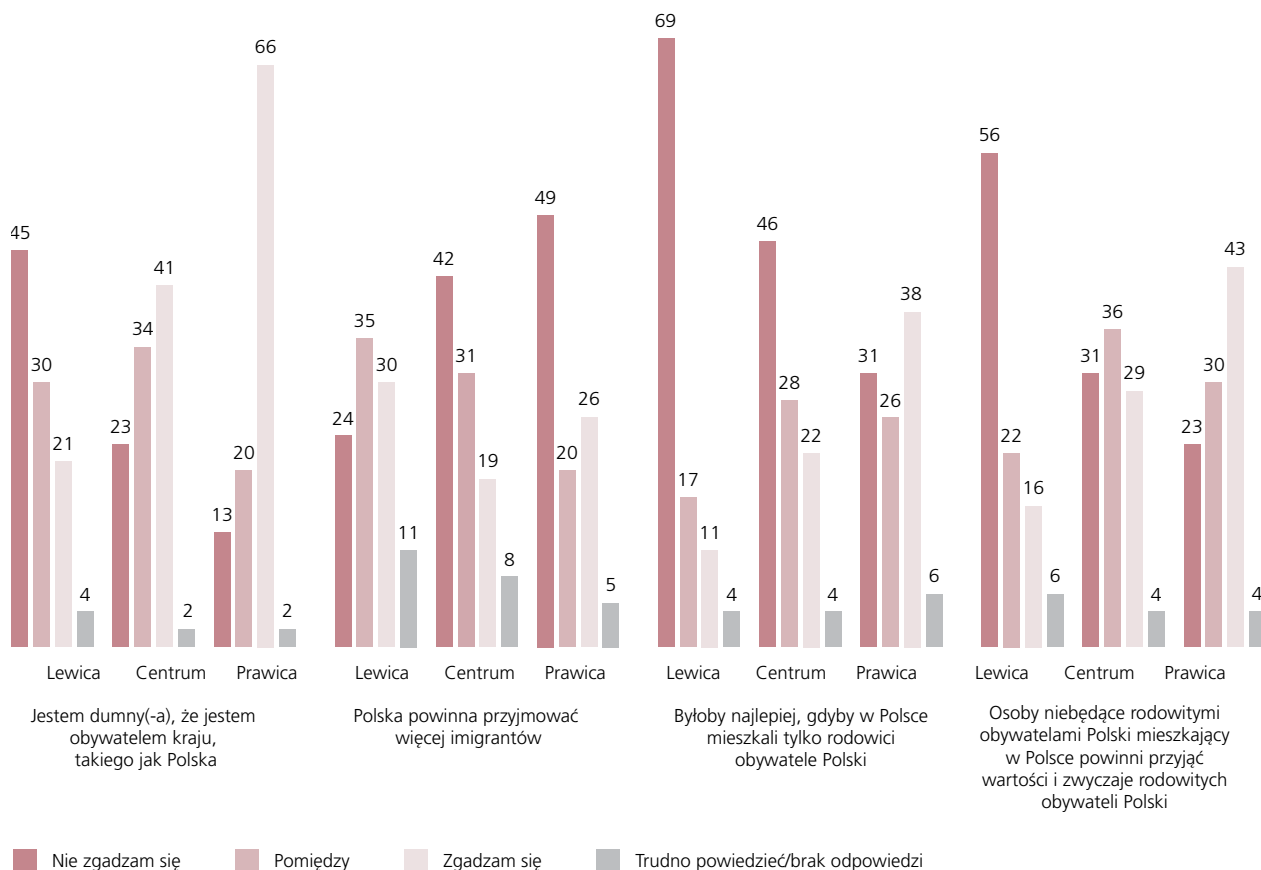
„Mi się wydaje, że to zależy od płac, w super korporacjach to dobrze się traktuje, nikogo się nie poniża. Jak gdzieś jadą do pracy, jakaś fabryka pod Warszawą, w Piasecznie, są Ukraińcy i Polacy, no to wiadomo Polacy uważają, że są lepsi.”

(grupa fokusowa, 19-24 lata)

Można przypuszczać, że dla omawianego zagadnienia znaczenie miały płeć i wiek respondentów; generalnie bardziej „nacionalistyczne” postawy prezentowały osoby w starszych grupach wiekowych, częściej mężczyźni niż kobiety. Najmniejsze różnice między płciami występowały w przypadku akceptacji dla większej liczby imigrantów (z tym poglądem zgadzało się 20,6 proc. kobiet i 21,5 proc. mężczyzn). Dla obu płci najmniejszą akceptację tego poglądu dostrzeżono w najstarszych grupach wiekowych: 47 proc. mężczyzn i 52,6 proc. kobiet w wieku od 25 do 29 lat nie zgadzało się na przyjęcie większej liczby imigrantów. Ponadto zaobserwowano korelację między subiektywnie ocenianą sytuacją materialną gospodarstwa domowego a niektórymi poglądami o charakterze nacionalistycznym: im lepsza sytuacja materialna, tym mniejsze poparcie dla stwierdzenia „byłoby najlepiej, gdyby w Polsce mieszkali tylko rodowici obywatele Polski ” ($\rho = -0.244$, $p < 0,001$) oraz „Osoby niebędące rodowitymi obywatelami Polski mieszkający w Polsce powinni przyjąć wartości i zwyczaje rodowitych obywateli Polski ” ($\rho = -0.165$, $p < 0,001$).

Ciekawe okazało się również przyjrzenie się relacji między prezentowaniem postaw „nacionalistycznych” a orientacjami politycznymi (Wykres 18). Młodzi ludzie lokujący się bardziej na prawicy częściej niż ci z centrum i lewicy byli dumni z bycia obywatelami Polski (66 proc.); popierali konieczność przyjmowania przez mieszkających w Polsce obcokrajowców polskich zwyczajów i wartości (43,4 proc.); twierdzili, że „byłoby najlepiej, gdyby w Polsce mieszkali tylko rodowici obywatele Polski ” (37,6 proc.) i nie zgadzali się z twierdzeniem, że Polska powinna przyjmować więcej imigrantów (49 proc.). Zaś 69 proc. osób o poglądach lewicowych nie zgadzało się z ideą „Polski dla Polaków”, 55,9 proc. nie było zdania, że mieszkający w Polsce obcokrajowcy powinni przyjąć tutejsze zwyczaje i wartości, zaś tylko 30,2 proc. stwierdziło, że należy przyjąć więcej imigrantów. W ostatnim przypadku osoby uważające się bardziej za centrowców prezentowały podobne tendencje do zwolenników prawicy.

WYKRES 18. POSTAWY NACJONALISTYCZNE WEDŁUG DEKLAROWANYCH POGLĄDÓW POLITYCZNYCH (W %)

Uwaga: Poglądy polityczne mierzone na skali 1-10, ponownie zakodowane: 1-3: lewica, 4-7: centrum, 8-10: prawica
 Uwaga: Pominęto odpowiedzi „trudno powiedzieć” i braki odpowiedzi na pytanie o poglądy polityczne
 Źródło: Badanie młodzieży FES 2021

Przekonania polityczne ludzi młodych ujawniły się również w odpowiedziach na pytanie o animozje i napięcia społeczne. Dwa typy konfliktów wskazywane były jako „silne” i „bardzo silne” najczęściej: między rządzącymi a obywatelami (67,5 proc.) oraz między osobami zgadzającymi się z ingerencją Kościoła katolickiego w życie polityczne a tymi, którzy są jej przeciwni (60,8 proc.). Liczby te nie powinny być zaskoczeniem, ponieważ rząd i Kościół należały do instytucji budzących najmniejsze zaufanie. Mniej niż 50 proc. respondentów uznało za silne konflikty społeczno-gospodarcze między zamożnymi a biednymi (35,8 proc.), polskimi pracownikami a imigrantami pracującymi w Polsce (34,4 proc.) oraz właścicielami/menedżerami firm a zatrudnionymi w nich pracownikami (33,2 proc.). Dotychczasowe badania (Gardawski 2021; Marody i in. 2019) również wskazywały na kulturowe i polityczne źródła napięć społecznych oraz na relatywnie mniejsze znaczenie podziałów związanych z tożsamościami klasowymi i sferą pracy.

OPINIE NA TEMAT UNII EUROPEJSKIEJ

W kontekście dyskusji i protestów przeciwko możliwości opuszczenia przez Polskę Unii Europejskiej (popularnie określanego jako „Polexit”) (październik 2021), warto zauważyć, że 70,6 proc. młodych, którzy wzięli udział w badaniu, nie chce wyjścia Polski ze struktur europejskim. Polexit poparło 13,4 proc. respondentów, a podobny odsetek nie miał zdania na ten temat. W porównaniu ze Słowakami, Węgrami i Czechami młodzi Polacy najczęściej udzielali negatywnej odpowiedzi pytanie o możliwość wyjścia z UE. Wynik ten pokrywa się z innymi badaniami opinii publicznej, które pokazują wysokie oraz stabilne poparcie dla członkostwa Polski w UE. W 2021 roku poparcie dla Unii wzrosło do 90 proc. w populacji dorosłych, przy zaledwie 6 proc. przeciwnych UE i 4 proc. niezdecydowanych (Roguska 2021). **Młodzi uczestnicy badania FYS2021 byli nieco bardziej niezdecydowani lub przeciwni członkostwu w UE niż ogół społeczeństwa.**

Przeciwko wyjściu z UE częściej opowiadały się młode kobiety i osoby lepiej sytuowane materialnie niż młodzi mężczyźni i respondenci w gorszej sytuacji materialnej. Poparcie dla Polexitu rosło w miarę przesuwania się orientacji politycznych na prawo. Przy czym wśród mężczyzn o poglądach centrowych i prawicowych odsetek odpowiedzi niezdecydowanych również rósł.

Oceniając wpływ członkostwa w UE na sytuację gospodarczą i polityczną w Polsce, większość młodych Polaków (53,4 proc.) stwierdziła, że jego wpływ na gospodarkę jest pozytywny. Co do wpływu na politykę zdania były bardziej podzielone: 26,4 proc. dostrzegało pozytywny wpływ,

prawie 30 proc. nie zauważało żadnego wpływu, a 21 proc. uważało, że wpływ UE na politykę jest negatywny. Również uczestnicy grup fokusowych skupiali się na pozytywnych (w sferze gospodarczej) aspektach przynależności do UE: najczęściej doceniali różnego rodzaju dofinansowania, ale dostrzegali też pewne „pułapki wynikające z zależności” i konflikty między rządem a Komisją Europejską:

(...) na początku, jak wkroczyliśmy do Unii Europejskiej, wszystko szło w dobrym kierunku. I przyszła obecna władza, która sobie uroiła, że Polska może być krajem samowystarczalnym. I często wypowiada się negatywnie o Unii Europejskiej, o różnych restrykcjach z Unii, że władza nie chce tych restrykcji przestrzegać, że jeśli coś nie pasuje to...

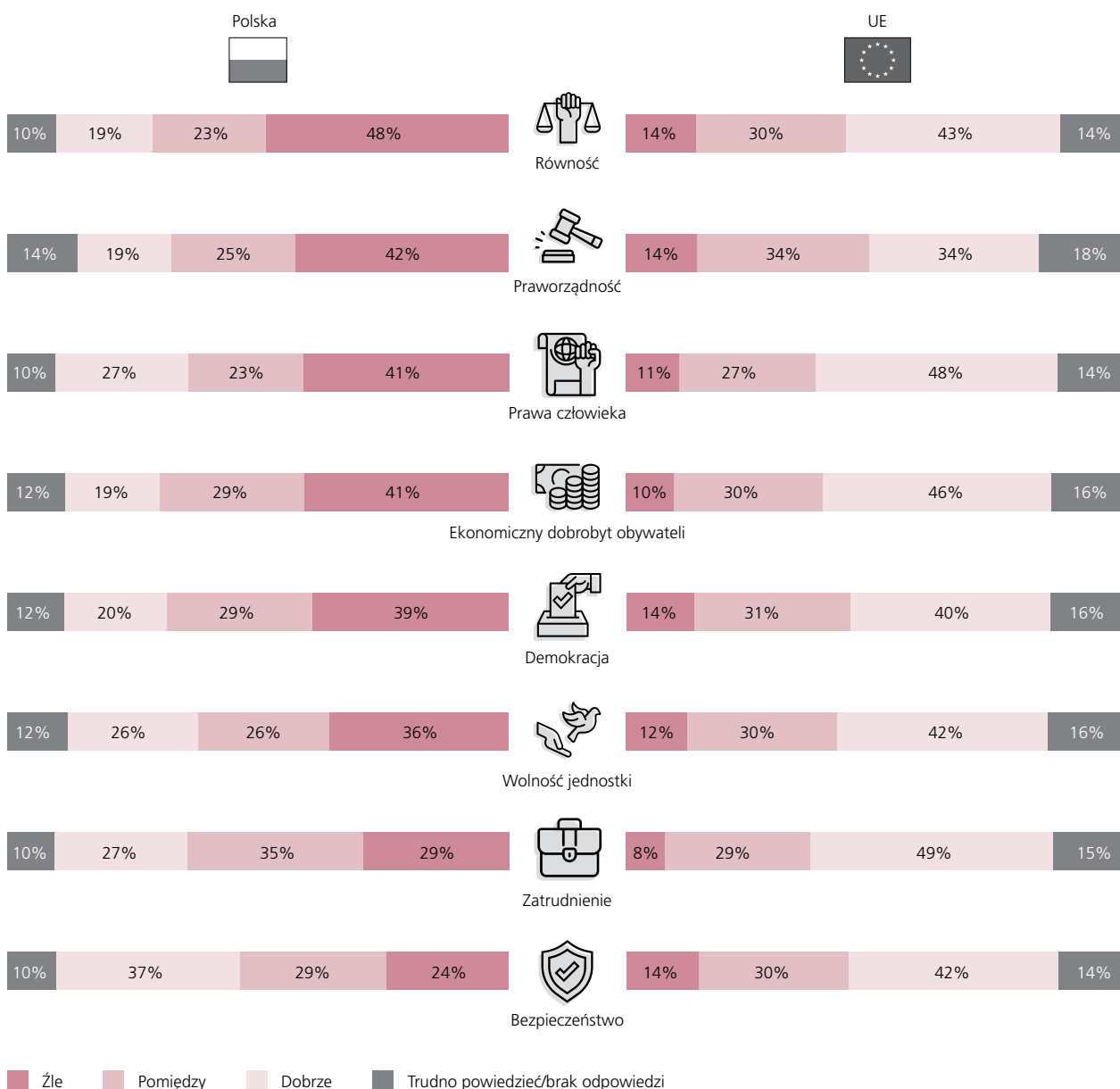
(grupa fokusowa, 25-29 lat)

Ta polityka [UE] nam ułatwia niektóre rzeczy albo wręcz przeciwnie, więc ma ogromny wpływ. Jak wprowadzą jakieś prawo, które nam się osobiście nie podoba, to nie zrobimy z tym nic.

(grupa fokusowa, 19-24 lata)

Porównując opinie na temat stanu wartości, okazało się, że młodzi Polacy byli znacznie bardziej krytyczni wobec przestrzegania wartości w Polsce niż w UE. **Można zaryzykować tezę, że pozytywny wizerunek UE funkcjonuje jako normatywny punkt odniesienia dla krytyki sytuacji w Polsce.**

WYKRES 19. WARTOŚCI W POLSCE I UE: JAK DOBRY/ZŁY JEST ICH STAN? (W %)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021, Wykres nie uwzględnia części dziesiętnych.

Dla Polski najmniej pozytywnie wypadła ocena stanu takich wartości, jak równość (48,3 proc.), praworządność (42,4 proc.), prawa człowieka (40,9 proc.), ekonomiczny dobrobyt obywateli (40,6 proc.) i demokracja (39,1 proc.). Ich realizacja była względnie dobrze oceniana dla całej Unii Europejskiej. Stan tylko jednej wartości (bezpieczeństwa) został oceniony bardziej pozytywnie w odniesieniu do Polski niż do całej UE. W porównaniu do innych badanych krajów Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich, młodzi Polacy i Węgrzy najbardziej negatywnie oceniają stan praworządności, praw człowieka, równości i

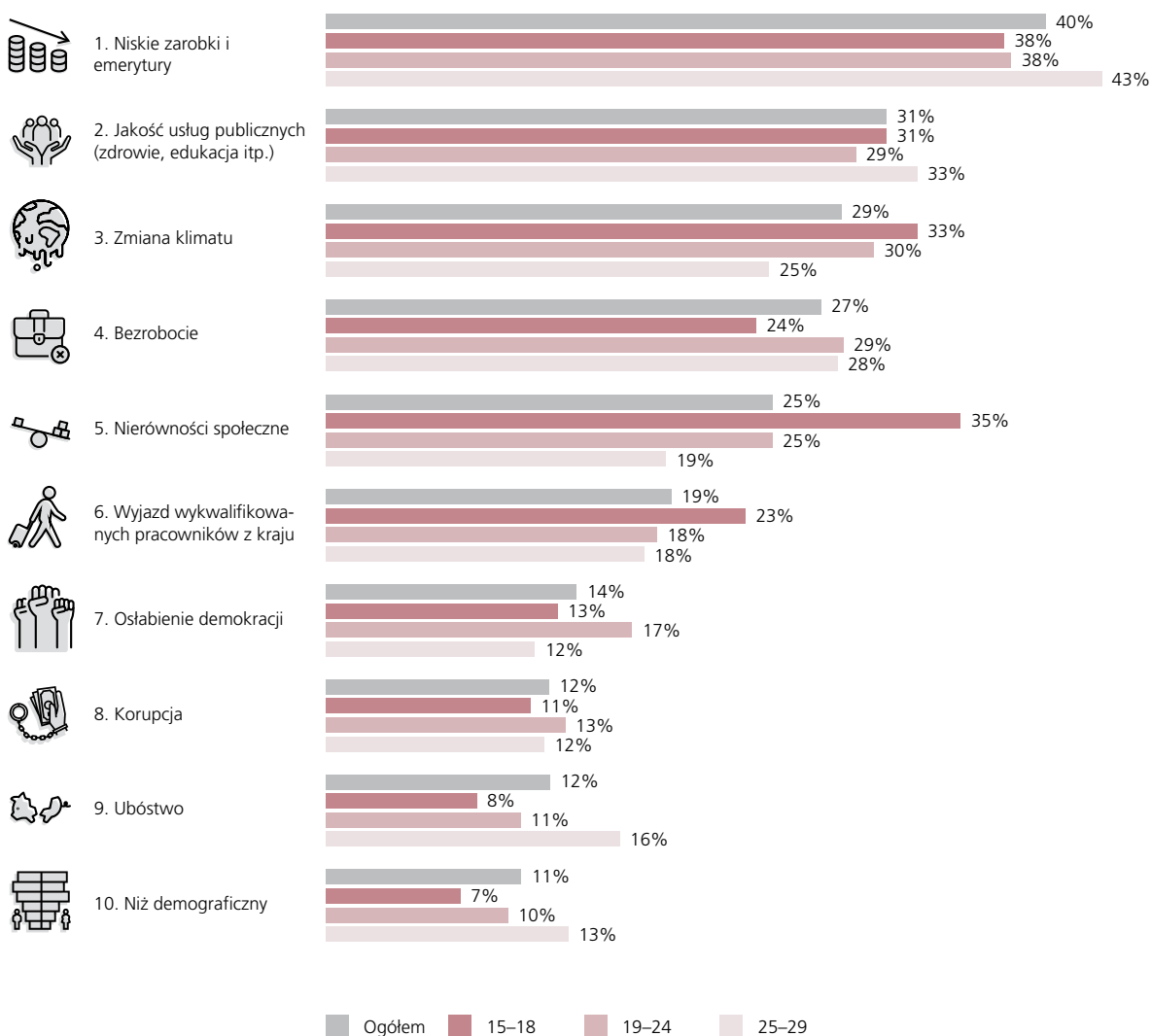
demokracji w swoich krajach. Poziom dobrobytu ekonomicznego obywateli oceniany był gorzej na Węgrzech (51 proc.) i w Słowacji (48,3 proc.) niż w Polsce (40,5 proc.), natomiast w Czechach odnotowano najwyższy odsetek jego ocen pozytywnych (35 proc.), który mimo to był na dość niskim poziomie. Ponownie płeć i przekonania polityczne (lewica-prawica) miały wpływ na poglądy. Osoby młodsze, kobiety i osoby o poglądach lewicowych były bardziej krytyczne niż inne grupy wobec stanu podstawowych wartości w Polsce.

NAJWIĘKSZE WYZWANIA W KOLEJNYM DZIESIĘCIOLECIU

Pytani o **największe wyzwania stojące przed Polską w najbliższej dekadzie**, młodzi Polacy na pierwszym miejscu wymieniali kwestie ekonomiczne, w tym rynek pracy, niskie płace, jakość usług publicznych, bezrobocie, emigrację wykwalifikowanej siły roboczej, a więc wszystko to, co można umiejscowić w zbiorze wartości „materialistycznych” w ujęciu Romana Ingleharta (Gardawski 2021: 266). Należy jednak zauważyć, że wśród pięciu najważniejszych wyzwań znalazły się również zmiany klimatyczne.

WYKRES 20. 10 NAJWAŻNIEJSZYCH WYZWAŃ DLA POLSKI W NAJBLIŻSZEJ DEKADZIE W PODZIALE NA GRUPY WIEKOWE (W %)

Źródło: Badanie młodzieży FES 2021. Wykres nie uwzględnia części dziesiętych.

Młode kobiety zwracały uwagę na wskazane powyżej kwestie częściej niż mężczyźni. Rozpatrując odpowiedzi w podziale na grupy wiekowe, należy zauważyć, że najmłodszy obawiali się głównie zmian klimatycznych, nierówności i opuszczania kraju przez wykwalifikowanych pracowników, podczas gdy starsze grupy wiekowe wskazywały bardziej na niskie płace i emerytury oraz bezrobocie.

Przekonania polityczne także różnicowały udzielane odpowiedzi: zmiany klimatyczne były ważną kwestią dla 42 proc. osób, które określiły się jako lewicowe, ale tylko dla 19 proc. osób o poglądach prawicowych. To samo dotyczy się nierówności, które były postrzegane jako wyzwanie przez 39,6 proc. lewicowców i 14,7 proc. osób sytuujących się na prawicy. Jakość usług publicznych budziła niepokój wszystkich respondentów – niezależnie od ich wieku, płci i przekonań politycznych. Co ciekawe, porównując pierwszą piątkę spraw uznanych za najważniejsze w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej, jakość usług publicznych pojawiła się tylko w Polsce (31 proc.) i na Węgrzech (27 proc.). Dodatkowo, porównanie to wykazało, że korupcja była stosunkowo rzadko wymieniana przez młodych Polaków, podczas gdy w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej wskazywała na nią około jedna trzecia respondentów.

GŁÓWNE WNIOSKI

Główne wnioski z prezentowanych w tym rozdziale danych są następujące:

- Około jedna trzecia badanych młodych Polaków bardzo lub trochę interesuje się polityką. Prawie połowa respondentów nie uważa, że ich interesy są reprezentowane politycznie.
- W porównaniu z innymi badanymi krajami młodzi Polacy najczęściej deklarowali lewicowość (22,6 proc.). Najczęściej poparcie dla idei lewicowych deklarowała grupa najmłodsza (15-18 lat) oraz kobiety.
- O ile prawicowi respondenci w większym stopniu niż lewicowi wyrażali poparcie dla wartości patriotycznych i narodowych, o tyle trudniej było znaleźć wyraźne prawidłowości w przypadku ich opinii na temat państwa opiekuńczego. Młodzi Polacy okazali się bardziej antyegalitarni i antyetatystyczni niż ich rówieśnicy z innych, badanych krajów.
- Na tle swoich rówieśników z innych badanych krajów, młodzi Polacy darzyli najważniejsze instytucje polityczne w swoim kraju najmniejszym zaufaniem. Najbardziej nieufni byli wobec rządu, partii politycznych, parlamentu i Kościoła.
- Choć młodzi Polacy w dalszym ciągu są zagorzałymi zwolennikami demokracji, to od 2008 roku poparcie dla zasad demokratycznych w tej grupie wiekowej spadło. Byli oni najbardziej sceptyczni wobec demokracji spośród badanych z innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej i krajów bałtyckich.
- Dwie trzecie młodych Polaków nie chce wyjścia z UE, jednak niezdecydowanych i opowiadających się za Półexitem wśród młodych jest więcej niż w ogólnej populacji Polaków.
- Rynek pracy, niskie płace, jakość usług publicznych, bezrobocie, emigracja wykwalifikowanych pracowników oraz zmiany klimatyczne zostały uznane za największe problemy, z którymi Polska będzie musiała się zmierzyć w najbliższej dekadzie.

10

WNIOSKI KOŃCOWE

Badanie ludzi młodych w Polsce było częścią większego badania realizowanego na zlecenie Fundacji im. Friedricha Eberta. Przypadło ono na trudny okres w historii Polski, Europy i świata. W skali globalnej pandemia COVID-19 zaburzyła proces wchodzenia młodzieży w dorosłość, powodując jej „przedwczesne dojrzewanie” (Baboś i Világi 2021). W Europie młodzi ludzie wchodzą w dorosłe życie w czasie, gdy migracja za granicę została „znormalizowana” (Karolak 2020); z drugiej strony projekt Unii Europejskiej stoi w obliczu wyzwań, takich jak rosnąca fala prawicowego populizmu, masowe ruchy migracyjne, powodujący rosnącą prekaryzację kryzys instytucji państwa opiekuńczego i rynku pracy. W Polsce omawiane badania zostały przeprowadzone po bezprecedensowej fali protestów ludzi młodych jesienią 2020 roku, spowodowanych zaostreniem przez rząd Prawa i Sprawiedliwości przepisów aborcyjnych. Ta bądź co bądź krótkotrwała mobilizacja ludzi młodych w Polsce może być uważana za część szerszej repolityzacji osób urodzonych po roku 2000, nazywanych czasem pokoleniem Z. O pokoleniu tym mówi się, że jest „bardziej zainteresowane i aktywne w polityce niż wiele z pokoleń, które je poprzedziły” (Hurrelmann i Albrecht 2021:vii).

Polska część badania FYS2021 potwierdziła, że większość młodych Polek i Polaków jest zadowolona z własnego życia, ale bardzo krytycznie ocenia stan kraju i świata, w którym przyszło im funkcjonować. Czują się całkowicie niereprezentowani w polityce i nie ufają rządowi, Kościołowi, parlamentowi i innym najważniejszym instytucjom polskiego państwa i społeczeństwa. Ten brak zaufania jest zasadniczo większy niż w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej i krajach bałtyckich. Choć znaczną część młodych niepokoją zanieczyszczenie środowiska i zmiany klimatyczne, to ich główne obawy mają przede wszystkim charakter polityczny i społeczno-ekonomiczny. Jest to zrozumiałe, jeśli weźmiemy pod uwagę nierówności społeczne, prekaryzację zatrudnienia i bariery finansowe stojące na drodze do osiągnięcia niezależności, które ukazało niniejsze badanie. W przeciwieństwie do

dotychczasowych opracowań, wyniki niniejszego badania zdają się wskazywać na to, że emigracja pozostaje ważną, konkretną, choć niekoniecznie dobrze sprecyzowaną, możliwością; dla młodych ludzi Europa stanowi przestrzeń do rozwoju i punkt odniesienia dla (wyidealizowanego) porównania, umożliwiającego krytykę sytuacji w Polsce.

Mimo egzystencjalnej niepewności, młodzi Polacy definiowali podstawowe konflikty społeczne w kategoriach bardziej kulturowo-tożsamościowych niż społeczno-ekonomicznych. Głównym podziałem, jaki dostrzegają w polskim społeczeństwie, jest podział na rządzących i rządzonych (obywateli), co powinno być ważnym sygnałem ostrzegawczym dla tych pierwszych. Wysoki odsetek respondentów krytycznie ocenił Kościół katolicki, który jest na przedostatnim miejscu w rankingu instytucji budzących zaufanie. W porównaniu do swoich rówieśników z innych badanych krajów młodzi Polacy okazali się też najmniej dumni z bycia obywatelami swojego kraju i odrzucali nacjonalistyczną wizję „Polski dla Polaków”. Będące w awangardzie opozycji wobec konserwatywnej wizji narodowości młode Polki wydają się być znacznie bardziej (kulturowo) lewicowe i bardziej aktywne politycznie oraz zaangażowane w protesty niż młodzi mężczyźni. Przy czym młodzi Polacy w dalszym ciągu wykazują raczej liberalne przekonania społeczno-ekonomiczne: są oni najbardziej antyegalitarni i antyetatystyczni na tle badanych z innych krajów regionu, które wzięły udział w badaniu.

Nie wiadomo, na ile obserwowana polaryzacja przełoży się na dalszą mobilizację. Podobnie jak jesienią 2020 roku, rozdarci między rozczarowaniem państwem i polityką a nadzieją na lepsze życie młodzi ludzie mogą jeszcze zaskoczyć społeczeństwo żywiołowym zaangażowaniem politycznym. Ewentualnie, mając do dyspozycji opcję migracji, mogą „odwrócić się” od państwa, które wielu z nich postrzega jako ignorujące ich głosy i potrzeby. Tak czy inaczej, wydaje się, że czas ich zbiorowego milczenia dobiegł końca, a ich obawy, aspiracje i nadzieje muszą być brane pod uwagę przez obecne i przyszłe elity polityczne.

11

BIBLIOGRAFIA

Baboš, Pavol; Világi, Aneta (2021): *Maturing Prematurely: 2020/2021. A Pandemic Year in the Life of Young People in Eastern Central Europe*. Bonn. <http://library.fes.de/pdf-files/id/18498.pdf>.

Blachnicka-Ciacek, Dominika (2020): *Młodzi Polacy wobec kryzysu klimatycznego*. Youth Working Papers Nr 1/2020. Warszawa: SWPS Uniwersytet Humanistyczno-Społeczny – Młodzi w Centrum LAB.

Boguszewski, Rafał (2017) *Opinie na temat korupcji w Polsce*. Warszawa: CBOS 63/2017. https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_063_17.PDF.

Bristow, Jennie; Gilland, Emma (2021): *The Corona Generation. Coming of Age in a Crisis*. Winchester, Washington: Zero Books.

Côté, James (2014): *Youth studies. Fundamental issues and debates*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Cybulska, Agnieszka; Pankowski, Krzysztof. (2017): *Reprezentatywność sceny politycznej*. Warszawa: CBOS 80/2017. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_080_17.PDF.

Domański, Henryk (2015): *Czy w Polsce są klasy społeczne?* Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

ESS. "ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data File Edition 3.1. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC," 2018. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS9-2018>.

Eurofound. "Living, Working and COVID-19: First Findings – April 2020." Dublin, 2020. <https://www.eurofound.europa.eu/data/covid-19/working-teleworking>.

Eurostat LFS, Eurostat Labour Force Survey database, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database>.

EVS (2021) European Values Study, Leibniz Institute for Social Sciences, <https://zacat.gesis.org/webview/index.jsp>.

Feliksiak, Michał (2017): *Opinie o demokracji*. Warszawa: CBOS 118/2017. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_118_17.PDF.

Furlong, Andy (2013): *Youth Studies: An Introduction*. Abingdon: Routledge.

Gardawski, Juliusz (2021) *Wizje gospodarki dobrze urządzonej. Od „Robotników 1986” do polskich i niemieckich prekariuszy 2016-2017*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar.”

Giermanowska, Ewa (2013): *Ryzyko elastyczności czy elastyczność ryzyka. Instytucjonalna analiza kontraktów zatrudnienia*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Glorius, Birgit; Grabowska-Lusinska, Izabela; Kuvik, Aimee (2013): Introduction, in:

Birgit Glorius, Izabela Grabowska-Lusinska, and Aimee Kuvik (eds): *Mobility in Transition. Migration Patterns after EU Enlargement*, 7–17. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Głowacki, Antoni (2019): Religijność młodzieży i uczestnictwo w lekcjach religii w szkołach, in: Mirosława Grabowska, Magdalena Gwiazda (eds.): *Młodzież 2018*. Warszawa: CBOS, KBPN. <https://www.cinn.gov.pl/portal?id=1475772>.

GUS (2020): Rocznik demograficzny. Warszawa. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2020,3,14.html>.

—— (2021a): Baza demografia. Wyniki badań bieżących. Warszawa. <https://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/Tables.aspx>.

—— (2021b): Szkolnictwo wyższe i jego finanse w 2020 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/szkolnictwo-wyzsze-i-jego-finance-w-2020-roku,2,17.html>.

Henn, Matt, Weinstein, Mark (2006): Young people and political (in)activism: Why don't young people vote? *Policy & Politics*, 34(3): 517–534.

Hurrelmann, Klaus, Albrecht, Erik (2021) *Gen Z. Between Climate Crisis and Coronavirus Pandemic*, Routledge: London and New York.

Jasiecki, Krzysztof (2013): Kapitalizm po polsku. Między modernizacją a peryferiami Unii Europejskiej. Warszawa: Wydawnictwo IFIS PAN.

Kaczmarczyk, Paweł (2012): Labour Market Impacts of Post-Accession Migration from Poland, in: *Free Movement of Workers and Labour Market Adjustment. Recent Experiences from OECD Countries and the European Union*, 173–96. Paris: OECD, 2012. <https://doi.org/10.1787/9789264177185-en>.

Karolak, Mateusz (2020): Odczarowanie i normalizacja migracji. Prekaryzacja pracy młodych Polaków a procesy akcesyjne, in: Adam Mrozowski, Jan Czarzasty (eds.): *Oswajanie niepewności. Studia społeczno-ekonomiczne nad młodymi pracownikami sprekaryzowanymi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Karolak, Mateusz (2021): Plany migracyjne młodych Polaków w kontekście zatrudnienia prekaryjnego. Analiza wyników ilościowych badań PREWORK, in: Jan Czarzasty (ed): *Niepewność czyli normalność? Studia społeczno-ekonomiczne nad młodymi pracownikami sprekaryzowanymi. Część II*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Kazanecki, Wojciech. (2015): Zainteresowanie polityką i poglądy polityczne w latach 1989–2015. Deklaracje ludzi młodych na tle ogółu badanych. Warszawa: CBOS 135/2015. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_135_15.PDF.

Kaźmierska, Kaja; Piotrowski, Andrzej; Waniek, Katarzyna (2011): Biographical Consequences of Working Abroad in the Context of European Mental Space Construction. *Przegląd Socjologiczny* 60 (1): 139–58.

Kiersztyn, Anna (2015): *Nieprawne uczestnictwo – młodzi na polskim rynku pracy w latach 2008–2013*. Warszawa. http://polpan.org/wp-content/uploads/2014/05/POLPAN_raport_Nieprawne-uczestnictwo.pdf.

Kotowska, Irena E.; Mynarska, Monika, Gauthier, Anne H. (2021): Family Transformations and Sub-replacement Fertility in Europe, in: Anna-Maija Castrén et al. (eds): *The Palgrave Handbook of Family Sociology in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan: 159–177.

Kozek, Wiesława (2013): *Rynek pracy. Perspektywa instytucjonalna*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Marody, Mirosława, Konieczna-Sałamatin Joanna, Sawicka Maja i in. (2019) *Społeczeństwo na zakręcie Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990–2018*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.

Messyasz, Karolina (2015): Postawy polityczne młodzieży polskiej w świetle badań empirycznych. *Władza Sądzenia*, 7: 57–79.

Mrozowski, Adam; Trappmann, Vera (2021): Precarity as a Biographical Problem? Young Workers Living with Precarity in Germany and Poland. *Work, Employment and Society* 35 (2): 221–38.

Norris, Pippa (2002): *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. New York: Cambridge University Press.

OECD (2021): Average Usual Weekly Hours Worked on the Main Job. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AVE_HRS.

Pazderski, Filip (2020): Youth Attitudes on Politics and Democracy in Poland. Warsaw: ISP. <https://www.isp.org.pl/pl/publikacje/youth-attitudes-on-politics-and-democracy-in-poland>.

Pazderski, Filip; Gyárfášová, Olga; Krekó, Peter; Molnár, Csaba; Wessenauer, Veszna (2018): Central Europe – Youth, Politics, Democracy. Public opinion research in Hungary, Poland and Slovakia. National Democratic Institute (NDI). <https://www.isp.org.pl/pl/publikacje/youth-politics-democracy-public-opinion-research-in-hungary-poland-and-slovakia>.

Pustułka, Paula; Sarnowska, Justyna (2021): Educational Choices of Polish Youth in an Inter-generational Perspective. *Journal of Education and Work* 34(4): 414–428.

Pustułka, Paula; Sarnowska, Justyna; Buler, Marta (2021): Resources and pace of leaving home among young adults in Poland. *Journal of Youth Studies*, 1–17.

Roguska, Beata (2021) Polacy o sporze z UE i członkostwie w tej organizacji, CBOS 127/2021. Warszawa. https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_127_21.PDF.

Sarnowska, Justyna (2016): Double Transition: University to Work Abroad and Adulthood. *Rocznik Lubuski* 42 (2016): 215–28.

Sawulski, Jakub (2019): *Pokolenie '89. Młodzi o polskiej transformacji*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

Scovil, Jonathan. (2021a): Zainteresowanie polityką i poglądy polityczne młodych Polaków na tle ogółu badanych. Warszawa: CBOS 16/2021. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_016_21.PDF.

Scovil, Jonathan. (2021b): Stosunek Polaków do osób homoseksualnych. CBOS 121/2021. Warszawa. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_121_21.PDF.

Slany, Krystyna (2006): Socjo-demograficzne aspekty „syndromu opóźniania” i jego konsekwencje dla polityki społecznej. *Roczniki Socjologii Rodziny* XVII (2006): 13–25.

Standing, Guy (2011): *Precariat: A New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.

Stefaniak, Anna (2015): Postrzeganie muzułmanów w Polsce: Raport z badania sondażowego. Warszawa: Centrum Badań nad Uprzedzeniami. <https://www.mowanienawisci.info/wp-content/uploads/2016/12/Postrzeganie-muzu%C5%82man%C3%B3w-w-Polsce.pdf>.

Szafraniec, Krystyna; Domalewski, Jarosław; Wasilewski, Krzysztof; Szymborski, Paweł; Wernerowicz, Marcin (2017): *Zmiana warty: młode pokolenia a transformacje we Wschodniej Europie i Azji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Szafraniec, Krystyna (2012): *Dojrzewający obywatele dojrzewającej demokracji. O stylu politycznej obecności młodych*. Warszawa: Instytut Obywatelski.

Trappmann, Vera; Seehaus, Alexandra; Mrozowicki, Adam; Krasowska, Agata (2021): The Moral Boundary Drawing of Class: Social Inequality and Young Precarious Workers in Poland and Germany. *Sociology* 55(3):451–468.

Woźniak-Jęchorek, Beata, and Michał Pilc (2021): *Labour Market Institutions and Productivity. Labour Utilisation in Central and Eastern Europe*. London & New York: Routledge.

Zielińska, Maria (2015): Polska młodzież w czasach nieufności. *Władza sądenia*, 7: 27–36.

12

SPIS WYKRESÓW

STRONA 16	Wykres 1. Zadowolenie z jakości kształcenia według wieku (w %)
STRONA 17	Wykres 2. Korzystanie z internetu przez młodzież (w %)
STRONA 18	Wykres 3. Preferencje dotyczące kształcenia oraz pracy w domu i online (skala 1-10)
STRONA 22	Wykres 4. Zatrudnienie a wiek: młodzi pracujący Polacy (w %)
STRONA 23	Wykres 5. Dopasowanie do rynku pracy: praca zgodna z formalnymi kwalifikacjami (w %)
STRONA 25	Wykres 6. Czynniki istotne przy poszukiwaniu pracy przez młodzież w Polsce (w %)
STRONA 27	Wykres 7. Gotowość do wyjazdu za granicę na okres dłuższy niż 6 miesięcy (w %)
STRONA 31	Wykres 8. Sytuacja materialna a struktura gospodarstwa domowego (w %)
STRONA 36	Wykres 9. Lęki i obawy według ich przyczyn (w %)
STRONA 37	Wykres 10. Opinie i postawy: jak ważne są one dla respondentów? (w %)
STRONA 39	Wykres 11. Zmiany w postrzeganiu wybranych zachowań jako usprawiedliwionych (w %)
STRONA 40	Wykres 12. Przynależność do wspólnoty religijnej według grup wiekowych (w %)
STRONA 44	Wykres 13. Poglądy polityczne w zależności od statusu finansowego, kategorii wiekowych, płci i miejsca zamieszkania (w %)
STRONA 45	Wykres 14. Głosy w wyborach parlamentarnych w 2019 r. według deklarowanych poglądów politycznych (w %)
STRONA 47	Wykres 15. Uczestnictwo w demonstracjach według płci (w %)
STRONA 49	Wykres 16. Zaufanie do instytucji politycznych (w %)
STRONA 51	Wykres 17. Poglądy na państwo opiekuńcze w zależności od deklarowanych poglądów politycznych (w %)
STRONA 53	Wykres 18. Postawy nacjonalistyczne według deklarowanych poglądów politycznych (w %)
STRONA 55	Wykres 19. Wartości w Polsce i UE: jak dobry/zły jest ich stan? (w %)
STRONA 56	Wykres 20. 10 najważniejszych wyzwań dla Polski w najbliższej dekadzie w podziale na grupy wiekowe (w %)

13

**O BADANIACH
MŁODZIEŻY
REALIZOWANYCH
PRZEZ FUNDACJĘ
IM. FRIEDRICHA
EBERTA**

Niniejsza publikacja jest częścią Międzynarodowych Badań Młodzieży Fundacji im. Friedricha Eberta (FES). Od 2009 r. na całym świecie FES prowadzi liczne badania młodzieży. Od 2018 r. badania młodzieży koncentrują się w szczególności na południowej Europie Środkowej, Rosji, Azji Środkowej, wschodniej Europie Środkowej i krajach bałtyckich. Kolejne badania zaplanowano na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej, a także w krajach z innych regionów świata. Międzynarodowe badania młodzieży to sztandarowy projekt Fundacji im. Friedricha Eberta w podejmowanych przez nią wysiłkach na rzecz badania, kształtowania i wzmacniania demokracji. Badania mają na celu wniesienie wkładu do europejskiej debaty na temat tego, jak młode pokolenie postrzega rozwój społeczeństw oraz swoją przyszłość w czasach zachodzących w poszczególnych krajach oraz na całym świecie przemian. Reprezentatywne badania łączą elementy jakościowe i ilościowe; chcą zapewnić najwyższe standardy badań oraz wrażliwe podejście do postaw i oczekiwań młodzieży, badania prowadzone są w ścisłej współpracy z zespołami regionalnymi.

Specjalna Rada Konsultacyjna (dr Miran Lavrič, prof. Marius Haring, Daniela Lamby, András Bíró-Nagy i dr Mārtiņš Kaprāns) wspiera metodologiczną i koncepcyjną stronę badań młodzieży. Rada składa się z członków stałych i współpracujących, którzy stanowią niezbędne wsparcie w zakresie wiedzy specjalistycznej przy realizacji całego projektu.

O BADANIU W POLSCE

Dane, które stanowią podstawę niniejszej publikacji, zostały zebrane w trakcie indywidualnych wywiadów pogłębionych online (n=10, każdy trwał średnio 60 minut) z młodymi ludźmi w wieku 14-29 lat. W wywiadach zastosowano różne techniki i metody zadawania pytań, aby w szczególności odnieść się do psychologicznych konsekwencji Covid-19 dla młodych ludzi. Wywiady online były prowadzone przez doświadczonych moderatorów z agencji badania opinii publicznej i instytutu badawczego Ipsos oraz partnerów lokalnych. Janine Freudenberg i Laura Wolfs z Ipsos Niemcy koordynowały badanie zarówno pod względem merytorycznym, jak i organizacyjnym.

O AUTORACH

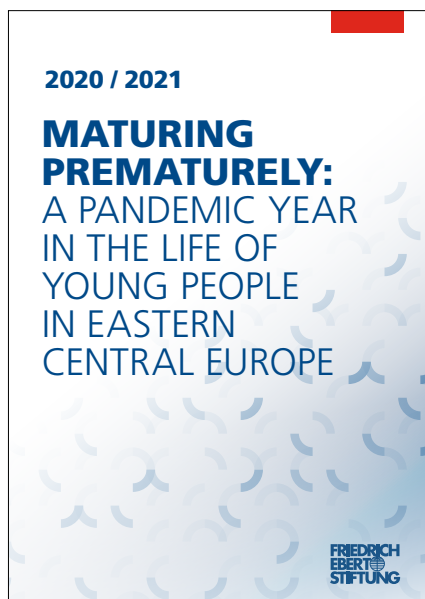

Dr Justyna Kajta: socjolożka, pracuje na stażu podoktorskim na Uniwersytecie SWPS w Warszawie, członkini zespołu Youth Research Lab. Jej zainteresowania badawcze obejmują studia nad młodzieżą, zaangażowanie polityczne, nierówności społeczne oraz metodę biograficzną. Publikowała m.in. w *Intersections*, *East European Journal of Society and Politics*, *European Review* i *Przeglądzie Socjologii Jakościowej*. Obecnie pracuje w projekcie „ULTRAGEN. Becoming an adult in times of ultra-uncertainty: intergenerational theory of ‘shaky’ transitions”.

Dr hab. Adam Mrozowski, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, pracuje w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują porównawcze zbiorowe stosunki pracy, działanie i podmiotowość pracowniczą, prekaryzację zatrudnienia oraz metody biograficzne. Obecnie kieruje finansowanym przez Narodowe Centrum Nauki projektem COV-WORK, dotyczącym społeczno-ekonomicznych konsekwencji pandemii COVID-19 w Polsce.

OTHER YOUTH STUDIES PUBLICATIONS

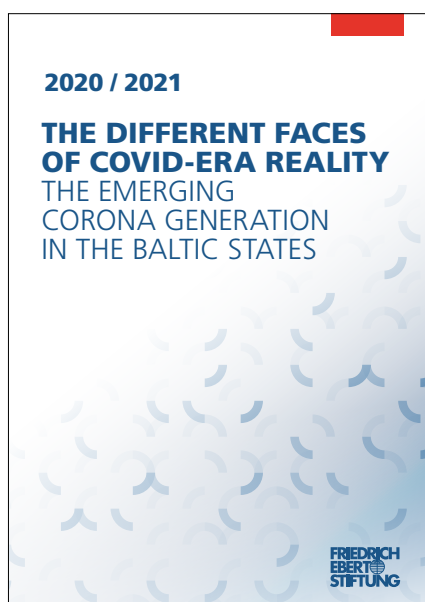

The coronavirus pandemic has been a great shock to societies in Central Europe. The restrictions it has brought about are extensive, and must have been particularly new for the young generation that cannot remember the eras before the democratic regimes were established in this region. In this report youths' experiences of the first year of the pandemic were studied in four countries – the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. Ten in-depth interviews were conducted in each country, in which young people talked about a variety of topics and issues that had impacted their lives. In the study, it is argued that in areas such as healthcare, inter-generational relationships, and education young people were pushed into becoming like adults, that is, into maturing prematurely.

AVAILABLE AT:

<http://library.fes.de/pdf-files/id/18498.pdf>

The goal of this research report is to explore the life of youth in the Baltic states during the COVID-19 pandemic (2020–2021). The report focuses on how young people perceive and make sense out of social as well psychological changes caused by pandemic and how they position themselves in terms of these changes. The focus of this study lies on young people between the age of 14 and 29. The report is based on online interviews with 30 respondents that were conducted in April 2021 via the platform MS Teams. Ten respondents were interviewed in each of the Baltic states.

AVAILABLE AT:

<http://library.fes.de/pdf-files/id/18503.pdf>

